

Dak- en thuislozentelling in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Zesde editie
9 november 2020

Colofon

Coördinatie
Nicolas Horvat

Auteurs
Nicolas Horvat
Mauro Striano

Statistieken en infografieken
Nicolas Horvat

Verantwoordelijke uitgever
François Bertrand

Met medewerking van
Nehalena De Wolf
Frank Vanbiervliet
Nathalie Deroo
Pierre Demotier
Steven D'Heygere
Nathalie Wolf
Alix Dedobbeleer
Danielle Edorh
Geoffrey Cantiniaux

Academische ondersteuning
Patrick Italiano (ULiège)
Martin Wagener (UCL)
Laurence Noël (Observatorium
voor Gezondheid en Welzijn)
Nicole Mondelaers

Lay-out
Nazca agency & Partners

Vertaling
Belga Translations

Foto's
Chloé Thôme

Bruss'help
publiekrechtelijke vzw
Ondernemingsnummer: 0723.632.965
Verenigingstraat 15, 1000 Brussel

Inhoud

Dankwoord	4
Inleiding	5
Methodologie	8
Gebruikte categorieën	9
Dakloos	10
Thuisloos	12
Instabiele huisvesting	14
Ontoereikende huisvesting	15
Organisatie en verloop	16
Planning	17
Nachtelijke telling	18
Verzamelen van de gegevens	20
Pre- en post-enquêtes	20
Sterktes en zwaktes van de methode	21
Resultaten	23
Context	24
Algemene situatie	25
Evolutie 2008-2020	28
Verdeling volgens leeftijd en gender	31
Dakloos	35
Mensen die in de openbare ruimte leven	35
Mensen in nood- en crisisopvangcentra	38
Thuisloos	43
Mensen in onthaalhuizen	43
Mensen in transitwoningen	44
Mensen in opvangvoorzieningen voor asielzoekers	45
Begeleid wonen en Housing First	49
Mensen in ontoereikende huisvesting	52
Mensen in tijdelijke of niet-conventionele woningen	54
Mensen die in kraakpanden wonen	56
Aanvullende gegevens	57
Pre-enquête	58
Post-enquête	62
Referentieadressen	65
Conclusie	67
Bibliografie	74
Lijst van afkortingen	79
Illustratiestabel	80
Bijlagen	82

Inleiding

Bedankt!

Bij deze 6de editie van de telling waren jullie met meer dan 230 vrijwilligers en 89 verenigingen aan onze zijde. Binnen een gespannen sanitaire en sociale context zetten jullie zich in om ons Gewest te doorkruisen om het 'onzichtbare' zichtbaar te maken via een anonieme telling van dak- en thuisloze mensen. Dankzij jullie, experts in jullie vak, kunnen we nauwkeurige, actiegerichte instrumenten ontwikkelen: "Tellen om te weten en weten om te kunnen" brengt ons bij elkaar.

Dank u wel aan iedereen!

François Bertrand, Directeur Bruss'help

De zesde dak- en thuislozentelling in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest werd gehouden op de avond van 9 november 2020. Deze telling is net als de vorige edities bedoeld om een statistische stand van zaken op te maken en een beeld te geven van de uiteenlopende precaire omstandigheden waarin de betrokken mensen leven.

We willen met dit uitgebreide onderzoek een zo volledig mogelijk overzicht geven van de Brusselse bevolking die getroffen wordt door dak- of thuisloosheid: mensen die de nacht doorbrengen in de openbare ruimte, in trein- of metrostations, mensen die worden opgevangen in opvangvoorzieningen of die worden opgevolgd door diensten die aan woonbegeleiding doen, en mensen die hun toevlucht zoeken in niet conventionele woonplekken of in leegstaande gebouwen.

Vroeger werd de telling georganiseerd door la Strada. Tegenwoordig behoort ze tot de taken die de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie (GGC) heeft toevertrouwd aan Bruss'help, een nieuw steunpunt voor de Brusselse dak- en thuislozenzorgsector, een studie- en analysecentrum dat als regionale instantie belast is met de coördinatie van nood- en inschakelingsvoorzieningen in de dak- en thuislozenzorg.

Met dit rapport willen we, op basis van de gegeven cijfers en interpretaties, analytische instrumenten aanreiken voor iedereen die op het terrein actief is en, in ruimere zin, bijdragen tot een beter overheidsbeleid ter bestrijding van dak- en thuisloosheid.

Een longitudinaal onderzoek

De telling levert een momentopname op die inzicht geeft in de spreiding van de verschillende vormen van dak- of thuisloosheid in de negentien gemeenten van het Gewest. Door de telling op regelmatige basis uit te voeren en telkens volgens hetzelfde protocol, kunnen we volgen hoe het fenomeen evolueert en de voornaamste tendensen vaststellen.

Om een beeld te krijgen van de opvangcapaciteit die gedurende het hele jaar beschikbaar is, vindt de telling altijd begin november plaats, traditiegetrouw vlak voor de start van het winterplan – een seizoensgebonden logica waarvan de overheid nu geleidelijk van probeert af te stappen. De telling van de mensen die de nacht in de openbare ruimte doorbrengen, vindt plaats tussen 23 uur en middernacht, een tijdslot dat het mogelijk maakt dubbeltellingen te voorkomen en alleen diegenen te tellen die zich op die nacht ergens hebben geïnstalleerd.

Deze zesde editie is een voortzetting van een studie die inmiddels al twaalf jaar loopt. Het totaalbeeld geeft een idee van de grote veranderingen die sinds 2008 aan de gang zijn.

Een beproefde methodologie

De telling is gebaseerd op de ETHOS-typologie (European Typology on Homelessness and Housing Exclusion) van FEANTSA (de Europese Federatie van Organisaties die met thuisloze mensen werken). Deze typologie hanteert een indeling in duidelijk onderscheiden statistische categorieën. Die bestrijken zeer uiteenlopende

situaties, die evenwel elk worden gekenmerkt door de afwezigheid van behoorlijke en stabiele huisvesting. De typologie vormt een standaard voor verschillende onderzoeken op Europees niveau en maakt het ook mogelijk vergelijkingen te maken om de relevantie van regionale en nationale beleidsmaatregelen ter bestrijding van dak- en thuisloosheid te beoordelen.

De techniek voor gegevensverzameling bestaat uit een combinatie van drie processen: een centralisatie van de gegevens van de verschillende opvang- en onthaalvoorzieningen, om het aantal mensen dat er op de avond van de telling opgevangen werd in kaart te brengen; een telling van het aantal mensen dat diezelfde nacht in de openbare ruimte doorbracht; en twee enquêtes aan de hand van vragenlijsten bij gebruikers van dagopvangcentra, om de resultaten te bevestigen en het verzamelde materiaal met kwalitatieve gegevens te versterken.

Een gezamenlijke inspanning

De Brusselse telling berust op een samenwerking tussen professionals uit de dak- en thuislozensector, vrijwilligers, studenten en diverse partners uit verwante sectoren: ziekenhuizen, openbaar vervoer, Leefmilieu Brussel, OCMW's enz. Deze actoren zijn bij het hele proces betrokken, van de opsporing die aan de nachtelijke telling voorafgaat tot het comité dat de resultaten bespreekt. Dankzij die grootschalige inzet kunnen gegevens verzameld worden die de basis vormen voor de statistische analyses.

Een bijzondere gezondheids- en sociale context

De COVID-19-pandemie die sinds begin 2020 woedt, heeft een ernstige impact gehad op het leven van de meest kwetsbare mensen. Ook in Brussel zijn mensen zonder huisvesting, die zich ook vóór de crisis vaak al in een zeer precaire situatie bevonden, niet gespaard gebleven. Naast de sterke blootstelling aan de gevaren van een erg besmettelijk virus dat tot ernstige ziekte kan leiden, heeft dit publiek te lijden gehad onder de maatregelen om de epidemie in te dijken. De lockdowns, de opschorting of beperking van bepaalde vormen van essentiële bijstand, de avondklok en de verscherpte controles hebben voor sommigen de schamele bestaansmiddelen uitgehold en voor anderen de sociale contacten sterk teruggeschoefd. Bovendien betekende 'thuisblijven' voor veel mensen simpelweg dat ze nergens meer terecht konden en als het ware buitengesloten bleven.

De gezondheidscrisis heeft ook erg zwaar gewogen op alle werknemers die zich dag na dag inzetten om ervoor te zorgen dat de diensten voor deze mensen niet stilvielen. Met de beschikbare middelen en vaak met een beperkte personeelsbezetting moest de Brusselse dak- en thuislozenzorg garanderen dat mensen o.a. toegang hadden tot zorg, getest en zo nodig afgezonderd konden worden.

Binnen deze context werd ook de telling georganiseerd, mits enkele aanpassingen. De resultaten die in dit rapport zijn opgenomen, getuigen van deze crisisperiode, de impact ervan op de bevolking en de middelen die zijn ingezet om de crisis het hoofd te bieden.

Methodologie

Een dak-en thuislozentelling werpt twee belangrijke methodologische vragen op: wie gaat er geteld worden en hoe zal er geteld worden?

Om te bepalen wie precies in de cijfers van de telling opgenomen moeten worden, moeten er eerst definities voor dak- en thuisloosheid aangereikt worden. Onder 'daklozen' wordt veelal verstaan: mensen die gedwongen zijn op straat te leven. Toch kan het, afhankelijk van de gehanteerde criteria, om een veel breder scala van levensomstandigheden gaan¹. Sinds 2008 zijn de tellingen in Brussel gebaseerd op een Europese typologie die een reeks situaties tracht weer te geven die elk worden gekenmerkt door 'het ontbreken van een thuis'. Behalve mensen die de nacht in de openbare ruimte of in opvangcentra doorbrengen, worden ook al diegenen meegeteld die geen vaste en exclusieve verblijfplaats hebben.

Om het aantal dak- en thuislozen in een bepaald gebied op regelmatige tijdstippen te tellen, is ook een betrouwbare en herhaalbare werkwijze nodig. Vanaf de eerste edities van de telling heeft het steunpunt gekozen voor een methode die drie technieken combineert. Elk van die technieken maakt het mogelijk een deel van de gegevens op te tekenen die nodig zijn om een totaalbeeld te krijgen: de nachtelijke telling maakt het mogelijk te tellen hoeveel mensen de nacht in de openbare ruimte doorbrengen; de centralisatie van de gegevens uit de opvangvoorzieningen maakt het mogelijk te tellen hoeveel mensen door de erkende diensten worden opgevangen of op alternatieve plaatsen onderdak vinden; de pre- en post-enquêtes leveren nuttige informatie op voor enerzijds de voorbereiding van de telling en anderzijds de controle van de resultaten achteraf, en helpen ons een overzicht te krijgen van de sociaal-demografische kenmerken van het bevroegde publiek.

Gebruikte categorieën

Sinds 2005 heeft FEANTSA een typologie van dakloosheid en sociale uitsluiting op vlak van wonen ontwikkeld. Die zogeheten ETHOS-typologie is uitgewerkt met betrekking tot wat het hebben van een thuis zou moeten zijn:

*"Een adequate woning (of ruimte) hebben waarover een persoon en zijn/haar familie exclusief bezit uitoefent (fysiek domein), de mogelijkheid voor het hebben van privacy en sociale relaties (sociaal domein) en het hebben van een wettelijke titel (wettelijk domein)."*²

Op basis van die definitie onderscheidt FEANTSA vier vormen van uitsluiting: dakloos zijn (overnachting in de openbare ruimte of in noodopvangcentra); thuisloos zijn (verblijven in een opvangvoorziening, een onthaalcentrum of een gespecialiseerde instelling); mensen met instabiele huisvesting (tijdelijk onderdak hebben bij familie of vrienden, ergens wonen zonder formeel huurcontract en/of onder de dreiging uit huis te worden gezet); mensen met ontoereikende huisvesting (wonen in een tijdelijke of niet-conventionele woning, in ongeschikte huisvesting, in een onbewoonbaar gebouw of in een overbevolkt gebouw). De ETHOS-typologie omvat dus alle situaties waarin iemand zich kan bevinden wanneer hij of zij niet over geschikte, permanente, eigen huisvesting beschikt of die niet kan houden. Elk van de vier conceptuele categorieën is onderverdeeld in een aantal operationele categorieën (dertien in totaal), om de betrokken groepen beter te kunnen identificeren.

1.

Over de definitie van wie een 'dakloze' precies is, is in de academische literatuur al veel gedebatteerd. Het probleem wordt nog bemoeilijkt door het feit dat het beschreven fenomeen verschilt van land tot land en doorheen de tijd. Zie bijvoorbeeld BROUSSE Cécile et al. (2008) – *Les sans-domicile*, Paris: La Découverte, p.22-26 ; en MARPSAT Maryse (2009) – "Les définitions des sans-domicile en Europe : convergences et divergences", *Courrier des statistiques*, vol. 126, n° 1, p.49-58.

2.

FEANTSA (2007) – *ETHOS - Europese typologie van dakloosheid en sociale uitsluiting*, url: <https://www.feantsa.org/download/BENL2547081481727275985.PDF>.

De ETHOS-typologie is ontwikkeld in een Europese context en biedt een degelijke statistische opsplitsing, die kan worden aangepast aan het nationale dak- en thuislozenbeleid en aan de verschillende culturele en sociaal-demografische contexten van de lidstaten³; het is aan elk land om de categorieën aan te passen of aan te vullen op basis van de plaatselijke realiteit. Deze eerste typologie wordt vandaag steeds vaker ingeruild voor een tweede, vereenvoudigde versie. Het aantal operationele categorieën in die tweede typologie, 'ETHOS Light' genaamd, is teruggebracht tot zes. Zodoende werden een aantal dubbelzinnigheden en onduidelijkheden uit de eerste classificatie verwijderd.

Met het oog op continuïteit ten opzichte van de vorige edities blijft de telling in Brussel evenwel gebaseerd op de eerste ETHOS-typologie. Die eerste versie is fijnmaziger en gedetailleerder en bestrijkt de verschillende categorieën mensen die traditioneel in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest worden geteld⁴.

De gegevens die in het kader van de Brusselse telling werden verzameld, hebben betrekking op situaties die worden beschreven door acht van de dertien operationele categorieën in de ETHOS-classificatie. Via de aanvullende kwalitatieve enquêtes verkregen we ook gegevens over een van de andere categorieën. Figuur 01, die de aan de context van het Gewest aangepaste ETHOS-typologie weergeeft, geeft voor elke behandelde categorie de gebruikte manier van gegevensverzameling aan.

3. EDGAR Bill (2012) – “The ETHOS Definition and Classification of Homelessness and Housing Exclusion”, *European Journal of Homelessness*, vol. 6, n° 2, p.219-225.

4. Met het oog op een betere vergelijkbaarheid met andere tellingen, met name degene die in 2020 in diverse Belgische steden zijn gehouden, werd als bijlage een tabel opgenomen met daarin de gegevens geordend volgens de categorieën van de ETHOS Light-typologie.

Dakloos

De eerste conceptuele categorie, 'dakloos', wordt onderverdeeld in twee operationele categorieën: 'mensen zonder vaste verblijfplaats' (1) en 'mensen in noodopvang' (2). De eerste subcategorie heeft betrekking op mensen die gedwongen zijn om de nacht door te brengen in de openbare ruimte, zowel buiten (op straten, in parken, op pleinen enz.) als binnen (in trein- of metrostations, gangen van openbare gebouwen, enz.). De tweede subcategorie omvat alle mensen die in de nood- en crisisopvangcentra opgevangen worden.

Aangezien de recentste telling plaatsvond tijdens een sanitaire en sociale crisis, betreft die tweede operationele categorie ook alle mensen die opgevangen werden in de voorzieningen ingezet als antwoord op de crisis: hotels die door diverse verenigingen werden gebruikt om opvang en begeleiding aan te bieden, bijkomende plaatsen bij New Samusocial alsook een opvangcentrum beheerd door het Franstalige Rode Kruis van België voor dak- en thuislozen die symptomen van COVID-19 vertonen en/of positief hebben getest op het coronavirus.

Figuur 01 – ETHOS-typologie aangepast aan de Brusselse context

5. Thuisloos

MINISTERIE VAN
HET BRUSSELS
HOOFDSTEDELIJK
GEWEST (2004/04/01)
– “Ordonnantie tot
aanvulling van de
ordonnantie van 17
juli 2003 houdende
de Brusselse
Huisvestingscode”,
BS 2004/31173, url:
<http://reflex.raadvst-consetat.be/reflex/pdf/Mbbs/2004/04/29/86507.pdf>.

6.

De gegevens van
de edities 2010
en 2014 werden
volgens deze logica
opnieuw geordend,
om te vermijden
dat de vergelijking
een vertekend beeld
oplevert.

7.

In het formulier dat in
2016 naar de diensten
die instaan voor
begeleiding aan huis
werd verstuurd, werd
niet expliciet gevraagd
of de opvolging gericht
was op mensen in
transitwoningen.
Bijgevolg kon
aan de hand van
de verzamelde
gegevens niet altijd
het onderscheid
worden gemaakt. Voor
sommige diensten
werd daarom een
raming gemaakt op
basis van de cijfers
die werden verzameld
tijdens de uitzonderlijke
telling van maart 2017.

8.

BAPTISTA Isabel et
al. (2016) – *Asylum
Seekers, Refugees and
Homelessness. The
Humanitarian Crisis
and the Homelessness
Sector in Europe*,
Brussels: FEANTSA,
p.61-62.

De tweede conceptuele categorie volgens ETHOS is 'thuisloos'. In Brussel gaat het om mensen in onthaaltehuizen voor alleenstaande mannen, alleenstaande vrouwen met of zonder kinderen, en gezinnen (d.w.z. de operationele categorieën 3 en 4).

Naast mensen in onthaaltehuizen omvat de operationele categorie 3 'mensen in opvang voor thuislozen' ook de mensen die verblijven in een 'transitwoning met begeleiding', aldus de terminologie van FEANTSA. In de Brusselse context komt dit helemaal overeen met de voorwaarden voor huisvesting in een 'transitwoning', zoals omschreven in de Brusselse Huisvestingscode:

“[Een] woning bestemd voor een specifieke doelgroep die sociale begeleiding krijgt en die niet langer dan achttien maanden bewoond mag worden.”⁵

Die algemene definitie slaat in de praktijk op een grote verscheidenheid. Afhankelijk van de dienst of organisatie kan de term 'transitwoning' verwijzen naar het wettelijke kader waarin de voorwaarden voor subsidies zijn vastgelegd, naar de modaliteiten van de begeleiding, of naar een benaming die de teams intern gebruiken voor een specifieke vorm van opvang.

In het laatste geval gaat het met name om de 'transitwoningen' die door de onthaaltehuizen worden beheerd: in de praktijk maken de werknemers weinig of geen onderscheid tussen de begeleiding die in de gemeenschappelijke huisvesting (de eigenlijke onthaaltehuizen) wordt geboden en de begeleiding die in de individuele

huisvesting (de transitwoningen) wordt geboden. Daarom zijn alle mensen in de onthaaltehuizen samengevoegd in één statistisch geheel⁶.

Het overige publiek dat in het Brusselse Gewest gebruikmaakt van een 'transitwoning met begeleiding', bestaat hoofdzakelijk uit mensen in transitwoningen die worden beheerd door de OCMW's en mensen in transitwoningen die worden opgevolgd door de diensten die instaan voor begeleiding aan huis. In de vorige edities werden de gegevens over die twee situaties niet altijd systematisch verzameld of in een afzonderlijke categorie opgenomen. Op basis van het ruwe materiaal dat in het kader van de opeenvolgende tellingen werd verzameld, werden de gegevens gesorteerd en opnieuw geordend. Zo werd er getracht deze indeling zo goed mogelijk te respecteren en een efficiëntere vergelijking mogelijk te maken⁷.

Volgens de ETHOS-typologie worden 'mensen in opvang voor migranten' (operationele categorie 5) ook als 'thuisloos' aangeduid. Deze categorie, die onvast en slechts vaag afgelijnd is, omvat hoofdzakelijk 'mensen in opvangcentra voor asielzoekers', die in meerdere opzichten kunnen worden beschouwd als slecht gehuisvest zoals FEANTSA dat definieert: een asielzoeker heeft in een opvangcentrum maar zelden een eigen ruimte of voldoende privacy⁸.

De omstandigheden waarin mensen uit deze groep worden opgevangen, verschillen naargelang de nationale context. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wordt het overgrote deel van de asielzoekers opgevangen in federale centra, beheerd door FEDASIL of zijn partners. Andere asielzoekers worden opgevangen in lokale opvanginitiatieven (LOI), opvangvoorzieningen georganiseerd door de Openbare Centra

voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW's). In de telling van 2020 werd ook het aantal mensen meegeteld in de 'gemeenschappelijke opvang' van het Burgerplatform voor Steun aan Vluchtelingen. Die opvangvoorzieningen zijn een aanvulling op de andere voorzieningen die door de vereniging worden beheerd. Die laatste zijn specifiek bedoeld voor mensen die de mogelijkheid hebben om een asielaanvraag in te dienen.

Omdat er in de vorige edities niet altijd gegevens over deze categorie werden verzameld, zijn de cijfers voor deze groep in dit rapport opgenomen als 'aanvulling'. Ze zijn niet in de totale telling opgenomen. Toch zijn deze cijfers interessant voor een goed begrip van de situatie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dat nog steeds de sporen draagt van de vluchtelingencrisis van 2015. Zoals alle wereldsteden heeft ook Brussel een grote aantrekkingskracht voor asielzoekers, des te meer omwille van de officiële instellingen die er te vinden zijn zoals de Dienst Vreemdelingenzaken en de United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).

Ook 'mensen die (binnenkort) uit een instelling komen' (operationele categorie 6), vallen onder de conceptuele categorie 'thuisloos'. Het woord 'instelling' kan zowel naar strafrechtelijke als naar medische instellingen verwijzen. In het Brusselse Gewest kunnen mensen die de gevangenis verlaten en geen huisvesting hebben, sinds april 2012 een 'vrijlatings- of starterskit' krijgen. Het doel van die kit is de meest kwetsbare mensen op het moment van hun vrijlating te voorzien van enkele basismiddelen die ze kunnen gebruiken tijdens de eerste dagen na hun vrijlating. Om hierop aanspraak te kunnen maken, moet men aan twee criteria voldoen: minder dan 100 euro bezitten en nergens terecht kunnen. Op 9 november 2020 werd geen enkele 'vrijlatings- of

starterskit' uitgedeeld. Wat de mensen betreft die uit een medische of psychiatrische instelling komen zonder enig vooruitzicht op huisvesting, is het momenteel niet mogelijk om hun aantal te bepalen.

Tot slot omvat de categorie 'thuisloos' ook 'mensen die op lange termijn thuisbegeleiding krijgen' (operationele categorie 7). FEANTSA verduidelijkt dat deze langdurige begeleiding (gewoonlijk meer dan een jaar) betrekking heeft op 'mensen die dakloos zijn geweest', dit betekent strikt genomen: mensen die op straat of in noodopvang hebben geleefd.

In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gaat het voor een deel om het publiek dat wordt gevolgd door de diensten begeleid wonen. Hoewel die diensten zich niet uitsluitend richten tot mensen die dakloos zijn geweest, bieden zij wel degelijk ondersteuning voor mensen die moeilijkheden ervaren om een woonplaats te vinden of te houden. Concreet bestaan er in Brussel twee formules: begeleiding na herhuisvesting en begeleiding aan huis.

De eerste formule is bedoeld om mensen die in een onthaaltehuis verbleven, te helpen om op een duurzame manier hun intrek te nemen in de nieuwe woning. Deze begeleiding, die drie tot negen maanden duurt, is bedoeld als een 'overgangsfase' om 'de continuïteit van het psychosociale werk dat tijdens het verblijf is begonnen' te waarborgen⁹. Tijdens de telling van 2020 was er voor het eerst een grondige gegevensverzameling van het aantal mensen die op deze manier opgevolgd worden.

Begeleiding aan huis¹⁰ bestaat uit psychosociale, administratieve en budgettaire begeleiding van kwetsbare mensen of gezinnen. Deze begeleiding, die maximaal vijf jaar kan duren, is dus zowel bedoeld

9.

AMA (2016) – *Le post-hébergement. Un accompagnement pour favoriser la transition vers un nouveau milieu de vie*, Bruxelles: Fédération des maisons d'accueil et des services d'aide aux sans-abri, p.8.

10.

De leefsituaties van de mensen die door de diensten die instaan voor begeleiding aan huis worden gevolgd, zijn zeer uiteenlopend. Om dubbeltellingen zoveel mogelijk te beperken, werden alle mensen die mogelijk onder een andere categorie vallen, niet meegeteld in deze categorie. Dat was ook zo in de vorige edities.

voor mensen die hulp nodig hebben om hun woning te behouden als voor mensen die – nadat ze op straat of in een opvangcentrum hebben geleefd – nood hebben aan ondersteuning om zich in een woning te vestigen en die ook te behouden.

Operationele categorie 7 omvat ook de begunstigden van de *Housing First*-projecten. Anders dan de diensten begeleid wonen zijn deze programma's uitsluitend bedoeld voor daklozen (operationele categorieën 1 en 2): in theorie zijn ze enkel toegankelijk voor mensen die al lang op straat leven of die vastzitten in het circuit van de sociale noodhulp, in het bijzonder mensen met verslavingsproblemen of problemen op het vlak van geestelijke gezondheid.

*"Housing First biedt deze specifieke doelgroep van daklozen onmiddellijke toegang tot huisvesting, zonder andere voorwaarden dan die welke aan een gewone huurder worden opgelegd (de huur betalen en het huurcontract naleven). Er is geen verplichting tot zorg of tot het volgen van een project; het model focust in de eerste plaats op harm reduction. Om de begunstigde te helpen zijn of haar woning te houden, voorziet het model ook aangepaste, intensieve en multidisciplinaire begeleiding op maat van zijn of haar behoeften."*¹¹

Algemeen beschouwd werken al deze diensten met mensen die wegens hun kwetsbaarheid of preciaire situatie het risico lopen hun huisvesting te verliezen. Sommigen van hen leven in een situatie die beantwoordt aan een categorie in de ETHOS-classificatie, anderen lijken op de grens daarvan te zitten. Of zij nu 'dakloos zijn geweest' of mogelijk 'in de toekomst zonder woonplaats', ze beschikken nog steeds

over een eigen woning. Hoewel de cijfers voor deze operationele categorie dus in dit rapport zijn opgenomen, worden 'begunstigden van begeleiding bij huisvesting op langere termijn' niet meegerekend in het totale aantal.

Instabiele huisvesting

De derde conceptuele categorie omvat verschillende leefsituaties waarvoor helaas geen of onvoldoende statistische gegevens voorhanden zijn: 'mensen in instabiele huisvesting' (operationele categorie 8), 'mensen die uit hun huis worden gezet' (9) en 'mensen die leven onder dreiging van huiselijk geweld' (10).

Operationele categorie 8 omvat mensen die bij gebrek aan een huisvestingsoplossing tijdelijk worden ondergebracht bij familie of vrienden, mensen zonder formeel huurcontract – in het bijzonder slachtoffers van 'huisjesmelkers' – en mensen die "gedwongen worden ergens illegaal moeten te verblijven". Professionals in de sector noemen dit soort situaties doorgaans 'verborgen dakloosheid', omdat het overgrote deel van de mensen in deze categorie grotendeels onder de radar van de sociale diensten blijft.

De pre- en post-enquêtes, gehouden in dagopvangcentra en enkele van de hotels die tijdens de crisis mensen hebben opgevangen, geven inzicht in de verschillende overlevingsstrategieën van deze mensen. Toch vormen de mensen die in het kader van die enquêtes bevraagd werden, geenszins een representatieve steekproef¹²: de resultaten mogen niet geëxtrapoleerd worden naar de volledige populatie van dak- en thuislozen in Brussel.

Ontoereikende huisvesting

Tot de 'mensen in ontoereikende huisvesting' behoren o.a. 'mensen in tijdelijke / niet conventionele woningen' (operationele categorie 11). In Brussel verwijst die categorie naar mensen die in niet-erkende opvangstructuren (NEOS) wonen en naar mensen die verblijven in onderhandelde bezettingen.

NEOS worden niet erkend door de overheid en zijn dus niet onderworpen aan bepaalde wettelijke voorschriften met betrekking tot de (tijdelijke) huisvesting van daklozen. Los van dat gemeenschappelijke kenmerk zijn deze voorzieningen, die soms ook 'piratenhuizen' worden genoemd, zeer verschillend: sommige zijn commerciële ondernemingen, andere zijn verenigingen zonder winst oogmerk; sommige zijn burgerinitiatieven, andere gaan uit van religieuze gemeenschappen¹³; sommige zijn dan weer bedoeld voor mensen met specifieke kwetsbaarheden, zoals bejaarden of mensen met een handicap, mensen met problemen op het vlak van geestelijke gezondheid of drugs en verslavingen. De scheidslijnen zijn moeilijk te trekken. In het kader van de telling werden alleen de financiële toegangsvoorwaarden als criterium gebruikt om een onderscheid te maken tussen NEOS (betalend, gratis of volgens het principe van een bijdrage op basis van de eigen mogelijkheden).

Het bestaan van de NEOS geeft aanleiding tot een moeilijk debat. Enerzijds opent het ontbreken van een eenduidige norm de deur voor bepaalde vormen van misbruik en kan het leiden tot onzekere situaties op sociaal, medisch en gezondheidsvlak. Er zijn dan ook gevallen vastgesteld van mishandeling, machtsmisbruik of schending van persoonlijke rechten. Anderzijds zijn deze voorzieningen vaak echt nuttig voor de samenleving, voor zover ze tegemoetkomen aan de noden van mensen die – meestal wegens plaatsgebrek – niet terecht kunnen in de klassieke opvang of in gespecialiseerde instellingen. De flexibiliteit van bepaalde regels op het vlak van aanwezigheidsplicht, duur van het verblijf of sociale begeleiding, kan er bovendien voor zorgen dat mensen die door de conventionele diensten als 'moeilijk' worden beschouwd, een plaats vinden buiten de erkende sector.

Naast deze mensen in 'niet-conventionele' opvangstructuren zijn er mensen die 'tijdelijk' hun intrek nemen in 'onderhandelde bezettingen' – leegstaande gebouwen die worden bewoond mits ondertekening van een overeenkomst met de eigenaar. Via zo'n 'precaire bezettingsovereenkomst' kan een eigenaar zijn vastgoed tijdelijk ter beschikking stellen van iemand, in ruil voor een financiële vergoeding. Dit contract kan in geen geval worden gelijkgesteld aan een huurcontract, het wordt door geen enkele wettekst geregeld¹⁴ en bepaalt alleen de voorwaarden voor bewoning zoals die door de twee partijen zijn overeengekomen. De overeenkomst wordt 'precair' genoemd omdat de eigenaar de bezetting op elk ogenblik zonder verantwoording kan beëindigen. Met andere woorden, de bewoner heeft 'geen garantie op de stabiliteit of de duur van het gebruik'¹⁵.

13.

In de vorige edities werden mensen die onderdak kregen bij religieuze gemeenschappen, als een aparte categorie opgenomen. Dit onderscheid, dat in 2014 werd ingevoerd om redenen die verband hielden met de toenmalige context, wordt nu niet meer gemaakt.

14.

Sinds 2013 bepaalt de Brusselse Huisvestingscode echter dat de Openbare Vastgoedmaatschappijen (OVM's) onder bepaalde voorwaarden dit soort 'contract' kunnen sluiten voor woningen waarvan de renovatie voorzien is: MINISTERIE VAN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST (2013/07/11) – "Ordonnantie tot wijziging van de ordonnantie van 17 juli 2003 houdende de Brusselse Huisvestingscode", Artikel 37.8, BS 2013/31638, url: <http://reflex.raadvst-consetat.be/reflex/pdf/Mbbs/2013/07/26/124641e.pdf>.

15.

BERNARD Nicolas (2017) – *Les occupations précaires guide juridique et pratique*, Bruxelles: Larcier, p.81.

11.

BUXANT Coralie (2018) – "Housing First : une invitation à envisager la fin du sans-abrisme", *Vie sociale*, vol. 23-24, n° 3-4, p.126.

12.

Er zijn twee redenen waarom deze steekproeven niet als representatief beschouwen mogen worden: enerzijds werden de vragenlijsten enkel voorgelegd aan mensen die gebruikmaken van de diensten aangeboden in de dagcentra waar de enquêtes werden afgenomen; anderzijds is de omvang van deze steekproeven veel te beperkt (181 mensen in de pre-enquête en 120 mensen in de post-enquête).

16.

Tijdelijke bezettingen zijn niet langer uitsluitend voorbehouden aan mensen in kwetsbare situaties. De 'bezettings-overeenkomst', die oorspronkelijk was bedoeld als een alternatief voor uithuiszetting, wordt vandaag in een hele reeks contexten gebruikt, met het risico een soort van verslechterde en onregelde huurmarkt te normaliseren. De banalisering van de toevlucht tot deze juridische hefboom is des te problematischer omdat hij in menig opzicht perfect verenigbaar lijkt met de mechanismen van grondspeculatie. Voor een samenhangende kritiek, zie in het bijzonder: DE LAET Sarah (2019) – "Occupation précaire et spéculation immobilière : vous reprendrez bien un peu de précarité ?", *Bruxelles en mouvements*, vol. 303, n° 6, p.10-13.

17.

Statistieken zijn niettemin beschikbaar. Volgens het Gewestelijk Observatiecentrum voor de Huisvesting is in Brussel meer dan een kwart van het geheel van openbare en particuliere woningen in het Gewest overbevolkt.: DE KEERSMAECKER Marie-Laurence (2019) – Het observatiecentrum van de huurprijzen. *Enquête van 2018*, Brussel: SLRB-BGHM2018, Brussel: SLRB-BGHM

18.

In totaal hebben 68 verenigingen, 15 OCMW's, 11 preventiediensten, 4 regionale overheidsorganen, 2 hogescholen en meer dan 230 vrijwilligers een bijdrage geleverd.

Ook al is iedereen het erover eens dat de 'precaire bezettingsovereenkomst' geen antwoord biedt op de 'huisvestingscrisis', toch vormt ze in een aantal gevallen een pragmatische oplossing die het mogelijk maakt mensen op te vangen die anders geen huisvesting hebben¹⁶. De bezettingen worden over het algemeen in goede banen geleid door verenigingen die bemiddelen tussen bewoners en eigenaars, in het bijzonder de Brusselse Federatie van Unie voor de Huisvesting (BFUH), die sinds 2007 ondersteuning en begeleiding biedt bij bezettingen van sociale woningen die wachten op renovatie. Sinds 2013 heeft de BFUH het mandaat om diverse projecten te ondersteunen en uit te werken die mensen in zeer precaire situaties de kans geven een tijdelijke huisvestingsoplossing te vinden. Het is ook deze federatie die in het kader van de telling de gegevens doorspeelt over mensen in 'onderhandelde bezettingen'.

De conceptuele categorie 'ontoereikende huisvesting' omvat ook 'mensen in ongeschikte woningen' (12). In de Brusselse context verwijst deze operationele categorie naar mensen die onderdak vinden in kraakpanden. Vanuit juridisch oogpunt wordt een 'kraakpand' gedefinieerd als een bezetting 'zonder titel of recht' van een ruimte of gebouw. Aangezien het feit dat de veiligheid van de bewoners niet gewaarborgd wordt, zijn kraakpanden vaak ongezonde plaatsen waar de levensomstandigheden vergelijkbaar zijn met die van mensen die op straat leven. Kraakpanden komen in vele vormen: grote gebouwen die op elke verdieping worden ingenomen, verlaten huizen of eenvoudige kelderruimten. Sommige kraakpanden zijn door hun omvang of reputatie goed bekend bij de maatschappelijk werkers, andere blijven totaal onzichtbaar. Kraken blijft in het Brussels Hoofdstedelijk

Gewest, net als op andere plaatsen, een fenomeen waarvan de omvang moeilijk in te schatten is.

Dankzij de crisis zijn de contacten tussen kraakpandbewoners en professionals uit de sociale en gezondheidssector toegenomen. Die vertrouwensbanden die in de loop van het afgelopen jaar zijn opgebouwd, hebben het mogelijk gemaakt om een aanzienlijk deel van dit publiek te tellen, dat tot dan toe in het duister was gebleven. De BFUH, Kind en Gezin, Dokters van de Wereld en diverse gemeentelijke preventiediensten hebben geholpen bij het aanleggen van een uitgebreide gegevensbank, waarvoor strikte vertrouwelijkheidsregels in acht zijn genomen. Ook al wordt het aantal mensen in kraakpanden ongetwijfeld nog steeds onderschat, toch geeft de recentste telling hoe dan ook een vollediger overzicht dan in vorige edities het geval was.

Wat tot slot de 'mensen die wonen in een extreem overbevolkt gebouw' (operationele categorie 13) betreft, laat de telling in Brussel op dit moment niet toe hun aantal te schatten¹⁷.

Organisatie en verloop

De telling wordt georganiseerd in nauwe samenwerking met de Brusselse dak- en thuislozenzorgsector. Ook worden er verschillende actoren bij betrokken die onrechtstreeks met dit publiek werken, zoals ziekenhuizen, openbare vervoersmaatschappijen en Leefmilieu Brussel. Verder verleenden heel wat gemeentelijke diensten en openbare centra voor maatschappelijk welzijn hun medewerking aan de jongste editie¹⁸.

Elke partner was betrokken bij een of meer fasen van het proces: de voorbereidende vergaderingen, de pre-enquête, de opsporing, het afbakenen van de te bestrijken zones, de nachtelijke telling, de gegevensverzameling, de post-enquête en de interpretatie van de resultaten. Met het oog op een goed verloop van de actie werden er een aantal vergaderingen georganiseerd met het begeleidingscomité, een comité dat speciaal opgericht was ter gelegenheid van de telling. Die vergaderingen, waaraan onderzoekers en professionals uit de sector deelnamen, maakten het mogelijk om de beste oplossingen te vinden voor de methodologische problemen die zich hebben voorgedaan.

Planning

Het tellen van het aantal dak- en thuislozen in het Brussels Gewest vergt een aanzienlijke voorbereiding. Eerst moet er voor een goede coördinatie met alle betrokken partijen gezorgd worden: elke partner moet degelijk geïnformeerd worden over de fundamentele doelstellingen en principes van de telling. Zijn of haar deelname moet verzekerd worden en indien nodig worden de voorwaarden gezamenlijk bepaald. Aan de burgemeesters van elke gemeente en aan de OCMW-voorzitters wordt gevraagd om de bijdrage van hun diensten aan deze activiteit formeel te bevestigen.

Voorafgaand aan de nachtelijke telling wordt aan straathoekwerkers, mobiele teams en preventiediensten gevraagd om de plaatsen waar daklozen gewoonlijk de nacht doorbrengen, te identificeren en door te geven. Aan de hand van die observaties¹⁹ kunnen de te bestrijken zones worden afgebakend en de prioriteit te bezoeken plaatsen

worden bepaald. Tegelijkertijd houden medewerkers van de MIVB in de twee weken vóór de telling bij hoeveel mensen in elk metrostation onderdak vinden. Op basis van dit voorafgaand onderzoek wordt bepaald welke stations tijdens de nachtelijke telling moeten worden bezocht. Er wordt ook contact opgenomen met de parkeerbedrijven om te garanderen dat de vrijwilligers op de avond van de telling toegang zullen hebben.

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wordt vervolgens ingedeeld volgens een parcours dat aan twee belangrijke criteria moet voldoen: voor elke zone zijn er een aantal meldingen van aanwezigheid en de zone moet in één uur doorlopen kunnen worden. In de Vijfhoek en de wijken die aan de binnenring grenzen, zijn de zones zodanig bepaald dat ze te voet kunnen worden afgelegd; de andere, grotere zones aan de rand zijn ontworpen om per fiets of met de auto te worden afgelegd.

Vrijwilligers die aan de nachtelijke telling willen deelnemen, schrijven zich in op de website van de telling. Op basis van de informatie die ze bij de inschrijving vermelden (ervaring op sociaal gebied, kennis van het terrein, vervoermiddel), krijgt elk van hen een of twee teamleden en een te verkennen zone toegewezen. De groepen worden samengesteld volgens het profiel van de vrijwilligers: mensen die voor het eerst deelnemen, worden met voorrang gekoppeld aan professionals of vrijwilligers die al met daklozen hebben gewerkt. Er wordt ook zoveel mogelijk rekening gehouden met de voorkeuren en beperkingen van elke deelnemer.

19.

Dit cruciale opsporingswerk kan alleen gedaan worden in de maand die voorafgaat aan de nachtelijke telling: het doel is om een beeld te krijgen dat zo dicht mogelijk aanleunt bij de situatie op de avond van de telling.

Nachtelijke telling

Concreet houdt de nachtelijke telling in dat alle zones worden bezocht tussen 23 uur en middernacht, om alle mensen te tellen die zich voor de nacht in de openbare ruimte hebben geïnstalleerd. Straten, portieken en gangen van gebouwen, parken en tuinen, parkings, metro- en treinstations worden nauwkeurig uitgekamd. Op 9 november 2020 trokken niet minder dan 230 vrijwilligers²⁰ op pad om deze actie tot een goed einde te brengen.

Gewoonlijk komen de vrijwilligers een paar uur voor het begin van de telling bijeen voor een briefing. Dit geeft elke vrijwilliger de gelegenheid om kennis te maken met zijn of haar teamgenoten en kennis te nemen van de zone dat hem of haar is toegewezen. Al sinds de eerste editie in 2008 is dit tevens een gemoedelijk treffen tussen professionals en vrijwilligers uit de sector.

20. Onder hen tien mensen die logistieke steun kwamen verlenen in de lokalen van Bruss'help.

21. Sinds 26 oktober 2020 gold er een avondklok en was elke verplaatsing tussen 22 uur 's avonds en 6 uur de volgende ochtend verboden.

22. Zie de 'morele engagement' in bijlage.

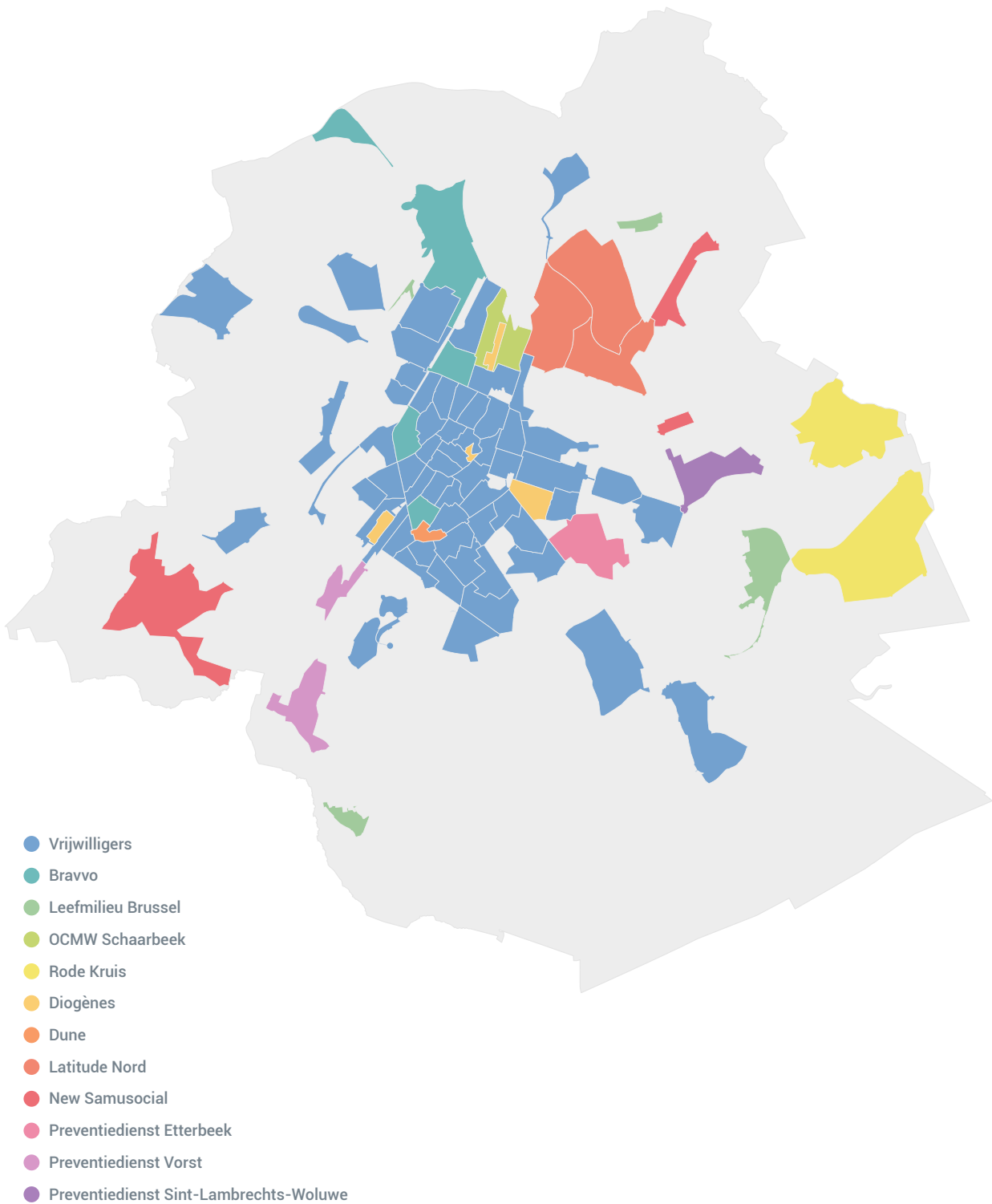
23. De informatie over de locatie van de mensen wordt alleen gedeeld met het team dat instaat voor de invoering van gegevens. Alle verzamelde cartografische gegevens blijven strikt vertrouwelijk.

Voor aanvang van de telling worden de methodologie en de doelstellingen aan de deelnemers uitgelegd. Aan elke teller wordt gevraagd om een 'verklaring'²² te ondertekenen waarin hij of zij zich er moreel toe verbindt de daklozen te respecteren en hen niet wakker te maken of te storen. Alle teams krijgen een kaart van de te bestrijken geografische zone, waarop de plaatsen en straten staan aangegeven die eerst moeten worden verkend. Het is van cruciaal belang om de toegekende zone in acht te nemen, dit om dubbeltellingen te vermijden: een team mag geen mensen tellen die buiten het toegewezen gebied vallen.

De vrijwilligers krijgen ook een formulier en uitleg over de te verzamelen informatie: er wordt aan de deelnemers gevraagd om, indien mogelijk, bepaalde gegevens te verzamelen over de mensen die worden geteld – om het geslacht te bepalen als het om een volwassene gaat of om de leeftijd te schatten als het om een kind gaat. Om eventuele dubbeltellingen te kunnen vaststellen, moet ook de exacte locatie van elke persoon worden vermeld (straatnaam en nummer, precieze locatie) en moet een korte beschrijving van de persoon worden gegeven (enkele onderscheidende kenmerken)²³.

Elk team vertrekt dan naar zijn zone en wacht tot het stipt 23 uur is om te beginnen tellen. Na afloop gaat minstens één vrijwilliger per groep terug naar het ontmoetingspunt om het ingevulde formulier in te leveren. De waarnemingen worden doorgenomen met een lid van het steunpunt, om te garanderen dat de verzamelde informatie leesbaar en betrouwbaar is. Vervolgens worden de gegevens ingevoerd, gestandaardiseerd en vergeleken om dubbeltellingen op te sporen.

Figuur 02 – Dekking van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

De kaart in figuur 02 toont het gebied dat in deze zesde editie werd bestreken. De 89 zones²⁴ beslaan een totale oppervlakte van 37,63 km², of 23,3% van het Gewest. De verschillende kleuren verwijzen naar het protocol dat op basis van de gezondheidscontext werd gevolgd: 27 zones (waaronder de 4 belangrijkste treinstations van het Gewest) werden toegewezen aan 'autonome groepen'. De rest van het grondgebied (in het blauw) en de 33 gekozen metro- en premetrostations werden doorzocht door 190 vrijwilligers.

24.

Een bijkomende zone, met name de buurt rond Brussels Airport (Zaventem), is niet weergegeven.

25.

e verzamelde gegevens voor 2020 hebben betrekking op 18 noodopvangcentra, 6 opvangvoorzieningen die werden opgezet in het kader van de gezondheidscrisis, 24 onthaaltehuizen (plus 7 individuele huisvestingen), 48 transitwoningen, 40 opvangvoorzieningen voor asielzoekers (waarvan 21 LOI's), 20 NEOS, 18 onderhandelde bezettingen, 44 kraakpanden en 2 ziekenhuizen.

26.

Zie de vragenlijst als bijlage.

27.

In het kader van de gezondheidscrisis hebben sommige dagcentra hun diensten moeten inperken of hun uren moeten aanpassen. Daarom is ervoor gekozen de enquête uit te breiden tot opvangcentra die tijdens de crisis dagopvang boden.

Verzamelen van de gegevens

Hiernaast verzamelt het steunpunt alle gegevens in verband met de bezetting van de opvangvoorzieningen tijdens de nacht van de telling²⁵. De dag voor de telling worden formulieren gestuurd naar alle partnerorganisaties en -diensten om het precieze aantal mensen op te geven dat in de verschillende voorzieningen aanwezig is: nood- en crisisopvangcentra, onthaaltehuizen, transitwoningen en opvangcentra voor asielzoekers. De diensten voor begeleiding na herhuisvesting, de diensten voor begeleiding aan huis en de verschillende *Housing First*-actoren worden eveneens geraadpleegd. De verzamelde informatie betreft het aantal opgevangen of opgevolgde mensen, het gender van de volwassenen (man, vrouw of transgender) en de leeftijd van de kinderen (0-3, 4-12 of 13-18 jaar), de erkende opvangcapaciteit van het centrum en, in voorkomend geval, het aantal mensen dat bij gebrek aan plaatsen niet kon worden ondergebracht.

Gelijkaardige gegevens worden verzameld bij niet-erkende opvangvoorzieningen en organisaties die betrokken zijn bij

onderhandelde bezettingen. Voor de kraakpanden hangt de gegevensverzameling af van een complexer proces, gebaseerd op contacten met verschillende bemiddelende verenigingen. Ook aan de Brusselse ziekenhuizen wordt gevraagd om door te geven hoeveel daklozen er tijdens de nacht van de telling zijn opgenomen op de spoedafdeling.

Pre- en post-enquêtes

Ter aanvulling van de kwantitatieve benadering worden twee enquêtes gehouden aan de hand van een vragenlijst²⁶ in de dagopvangcentra en in diverse voorzieningen die tijdelijk overdag toegankelijk zijn voor het publiek²⁷. Die kwalitatieve enquêtes zijn bedoeld om de cijfermatige gegevens te verrijken en een duidelijker licht te werpen op de waaier aan verschillende leefsituaties van dak- en thuislozen in het Brussels Gewest.

De pre-enquête wordt twee weken voor de telling gehouden en levert informatie op om de nachtelijke telling te kunnen voorbereiden, met name om de prioritaire punten te bepalen en de afbakening van de te bestrijken zones te verfijnen. De post-enquête, gehouden de dag na de telling, is bedoeld om na te gaan of de verkregen resultaten voldoende betrouwbaar zijn; ze maakt het met name mogelijk om de door de telling gesuggereerde verdeling volgens leefsituatie te bevestigen of in vraag te stellen. Deze twee enquêtes leveren vooral een overzicht op van de sociaal-demografische kenmerken van de bevroegde bevolking. Zo kunnen onder meer de situaties van 'verborgen dakloosheid' van naderbij te bekijken wat niet altijd mogelijk is met andere telinstrumenten.

De vragenlijsten bestaan uit drie thematische delen en bieden de gelegenheid om informatie te verzamelen over het administratieve statuut van de mensen, de plaatsen die ze recent hebben bezocht, de ondersteunende diensten die ze al dan niet gebruiken en de middelen waarover ze beschikken.

Studenten van het hoger onderwijs, die een opleiding tot maatschappelijk werker volgen, werden ingeschakeld om de vragenlijsten voor te leggen aan de gebruikers van de centra. Er werden verschillende informatiesessies georganiseerd om hen vertrouwd te maken met de methoden voor het interviewen van dit publiek: de voorwaarden scheppen voor een openhartig en empathisch gesprek, opdringerige vragen vermijden, begrip opbrengen als mensen weigeren bepaalde onderwerpen te bespreken, enz. Ervaringsdeskundigen helpen om het contact tussen de studenten en het bevroegde publiek te vergemakkelijken. Ook de teams van de centra bieden zeer waardevolle hulp. Zij helpen de vrijwilligers kennis te maken met de gebruikers en een vertrouwensband op te bouwen.

Voor deze editie bezochten 52 studenten van de hogescholen IESSID en ISFSC en 6 ervaringsdeskundigen samen 19 centra. Ze vulden 181 vragenlijsten in tijdens de pre-enquête en 120 tijdens de post-enquête.

Sterktes en zwaktes van de methode

De methode die voor de telling in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wordt gebruikt, heeft onmiskenbaar meerdere kwaliteiten, waarvan de betrouwbaarheid de belangrijkste is. Ook dit jaar heeft ze ons – al voor de zesde keer – in staat gesteld om op grootstedelijke schaal duizenden dak- en thuislozen te tellen. De techniek die wordt gebruikt voor de gegevensverzameling, lijkt haar nut te hebben bewezen, al was het maar omdat het vandaag mogelijk is de gegevens die over een periode van twaalf jaar op regelmatige basis geregistreerd zijn, met elkaar te vergelijken.

De doeltreffendheid van de telling in Brussel is grotendeels te danken aan het feit dat er zo goed wordt samengewerkt. Het proces werkt vooral omdat het gedragen wordt door een groep veldwerkers die overtuigd zijn van het nut van de actie. Een dergelijk uitgebreid onderzoek zou niet mogelijk zijn zonder de steun en expertise van de Brusselse dak- en thuislozenzorgsector.

Vergeleken met studies die gebaseerd zijn op de profielen van het te tellen publiek, heeft deze aanpak, die hoofdzakelijk bestaat uit het tellen en becijferen van het aantal dak- en thuislozen, een belangrijk voordeel: de gebruikte techniek is weinig opdringerig en er worden geen persoonlijke gegevens verzameld. Los van die eigenschap, die de Brusselse telling een aanzienlijke ethische meerwaarde geeft, wordt veel aandacht besteed aan de risico's en mogelijk schadelijke gevolgen van het doorgeven of verspreiden van informatie voor mensen zonder huisvesting²⁸.

28.

Zo werd na overleg besloten om geen kaart openbaar te maken met de resultaten van de nachtelijke telling in 2020, om elk risico op verkeerde interpretatie of misbruik van de gegevens te voorkomen.

Zoals elke methodologische benadering heeft ook die van de Brusselse telling een aantal beperkingen. De opvallendste is dat ze op dit moment nog niet alle situaties van sociale uitsluiting op vlak van wonen dekt. Mensen die een medische instelling niet kunnen verlaten wegens gebrek aan huisvesting, mensen die uit hun huis dreigen te worden gezet, slachtoffers van huiselijk geweld en mensen die in een overbevolkt gebouw wonen, zijn nog steeds blinde vlekken die om een verbetering van de gegevensverzameling vragen. De 'verborgen dakloosheid' – de situatie van mensen die geen andere optie hebben dan te worden opgevangen door familie of vrienden – blijft nog te sterk onderbelicht.

Bovendien, hoe relevant de gebruikte typologieën ook zijn, kan de dagelijkse realiteit van dak- en thuislozen niet zomaar tot simpele categorieën worden herleid. Classificaties zijn per definitie onvolmaakt en ook de ETHOS-typologie ontsnapt uiteraard niet aan die regel: sommige leefsituaties kunnen alleen worden geclassificeerd ten koste van een moeilijke en in wezen arbitraire keuze. Er moet ook worden uitgekeken voor de indruk die deze 'fotografische' benadering kan wekken. In werkelijkheid zijn de precare situaties waarin mensen zich bevinden, nooit star en onveranderlijk.

"In de praktijk hebben we te maken met zeer beweeglijke populaties. De categorieën zijn onderling erg 'doordringbaar': een aanzienlijk deel van deze mensen beweegt zich heen en weer van de ene situatie naar de andere en terug. Noodopvanghuizen hebben toegangsregels die zorgen voor een roulatie van de plaatsen. Het geduld van vrienden is niet onbegrensd en de straat is uiterst vermoeiend. Na zekere tijd zal de ene situatie dus worden gevolgd door de andere, en zo volgen verschillende situaties elkaar op naargelang de mogelijkheden en onmogelijkheden, waarbij mensen zich dan verplaatsen van de ene stad naar de andere."²⁹

De telling an sich zegt niets over dergelijke trajecten en verplaatsingen, of over de hindernissen die de mensen in kwestie ervaren. Het hanteren van verschillende invalshoeken, onder meer via kwalitatieve enquêtes, blijft dus van essentieel belang om een beter en reëler beeld te krijgen van een heterogene en steeds veranderende groep.

Resultaten

29.

ITALIANO Patrick (2020) – "Cachez ce sans-abri que je ne saurais voir", En question, n° 135, url: <https://www.centreavec.be/publication/cachez-ce-sans-abri-que-je-ne-saurais-voir/>.

Context

Deze zesde telling werd gehouden in een context die grotendeels werd bepaald door een ongeziene sanitaire en sociale crisis. Afgezien van het gevaar dat de coronapandemie vormt voor de volksgezondheid, heeft ze ook de afstand tussen de meest kwetsbare mensen en de rest van de bevolking duidelijk gemaakt. De eerste maatregelen die werden genomen om de verspreiding van het virus tegen te gaan, confronteerden de daklozen met geboden en verboden die voor hen zowel onaangepast als niet toepasbaar waren. De situatie was des te kritieker omdat deze mensen door de omstandigheden waarin ze leven, bijzonder kwetsbaar zijn voor een besmettelijke ziekte met mogelijk fatale complicaties.

*"Veel ziektes zijn alarmerender voor en raken makkelijker verspreid onder een publiek van mensen die slecht gehuisvest zijn, mensen die in onbewoonbare panden verblijven of mensen die überhaupt geen dak boven het hoofd hebben. Voor die laatste hangt de doeltreffendheid van de preventieve gezondheidszorg en van de medische behandelingen samen met de verbetering van hun sociale situatie [...] Mensen die de hele tijd op straat leven, zijn kwetsbaar wat hun gezondheid betreft, en dat houdt verband met hun slechte levensomstandigheden. Voor zover openbare plaatsen een vruchtbare bodem vormen voor virussen, worden alle mensen die daar komen, meer aan dat virus blootgesteld dan anderen. Daklozen zijn bijzonder kwetsbaar voor het coronavirus, zoals ze dat zijn voor elke besmettelijke ziekte. Als zij de beschermende en preventieve maatregelen toepasten, zou er geen reden zijn waarom zij meer getroffen zouden worden dan anderen, maar die beschermende maatregelen (al is het maar voldoende vaak de handen wassen met zeep) en preventieve maatregelen (thuisblijven) zijn voor hen onrealistisch of onhaalbaar."*³⁰

Die context heeft ook zwaar gewogen op iedereen die beroepshalve of als vrijwilliger dagelijks hulp verleent aan dak- en thuislozen. Deze professionals en vrijwilligers zaten gevangen tussen enerzijds de noodzaak om de continuïteit van de dienstverlening te waarborgen en anderzijds de verplichting om zich aan de gezondheidsmaatregelen te houden. Ze zagen zich gedwongen te werken met de middelen waarover ze beschikten en om te gaan met de onzekerheden van het moment.

Voor de opvang- en onthaalvoorzieningen bestond de uitdaging erin te voorkomen dat er zich besmettingshaarden konden ontwikkelen. Elke voorziening heeft aanpassingen moeten doorvoeren om aan het voorzorgsprincipe te beantwoorden: diverse dagcentra die gezondheidsdiensten of verpleging aanbieden of voedsel verstrekken, wijzigden hun toegangsvoorwaarden om te vermijden dat mensen te dicht op elkaar zouden zitten; sommige onthaalhuizen lieten tijdelijk geen nieuwe opnames meer toe of deden dat enkel nog onder bepaalde voorwaarden, om de veiligheid van hun gebruikers te kunnen garanderen; de meeste noodopvangcentra beperkten het aantal begunstigden, om te garanderen dat de gezondheidsvoorschriften konden worden nageleefd.

Als tegengewicht voor het capaciteitsverlies van de diensten en om dak en thuislozen toch onderdak te kunnen bieden, werden in de loop van het jaar verschillende oplossingen in het leven geroepen. In april en mei werden diverse hotels en een gebouw van het Europees Parlement³¹ tijdelijk ter beschikking gesteld om dak- en thuislozen onderdak te bieden of in afzondering te plaatsen. Begin juni werden niet minder dan 840 mensen in deze crisiscentra opgevangen. Op de avond van 9 november ging het om 622 mensen, verdeeld over vijf hotels en een voormalig rusthuis dat tot opvangvoorziening voor vrouwen was omgebouwd³².

Rekening houdend met de gezondheidssituatie werden ook de voorwaarden voor de noodopvang aangepast. De opvangcentra die gewoonlijk alleen 's nachts opvang bieden, deden dat tijdens de crisis de klok rond. Volgens de teams die verantwoordelijk zijn voor het dagelijkse beheer van de centra, had die nieuwe opzet veel voordelen, zoals de mogelijkheid om een nauwe sociale en

medische begeleiding te kunnen verlenen aan de opgevangen mensen.

Naast deze maatregelen om een crisis te bezweren waarvan op dat moment nog maar het begin voelbaar was, keurde de Brusselse regering ook een moratorium goed op huisuitzettingen. Dat moratorium werd nadien meermaals verlengd. Door zoveel mogelijk te voorkomen dat meer mensen dakloos worden, heeft dit moratorium ongetwijfeld geholpen om de omvang van de sociale gevolgen van de epidemie op korte termijn te beperken.

Algemene situatie

De figuren 03 en 04 tonen de telresultaten voor drie conceptuele categorieën in de ETHOS-typologie: 'dakloos', 'thuisloos' en 'ontoereikende huisvesting'. Daarbij komen nog de daklozen die in de nacht van 9 november in het ziekenhuis waren opgenomen. Hoewel de telling geen cijfer oplevert voor het aantal mensen in 'instabiele huisvesting', geven de pre- en post-enquêtes een beeld van de verschillende leefsituaties in deze categorie: de resultaten van deze enquêtes zijn te vinden in het deel 'aanvullende gegevens'.

De categorie 'dakloos' verwijst naar mensen die de nacht doorbrengen in de openbare ruimte – op straat, in parken, in parkeergarages, in metro- of treinstations – en naar mensen die gebruikmaken van de nood- en crisisopvang of van oplossingen voor onderdak die door het Burgerplatform worden aangeboden. De categorie 'thuisloos' verwijst naar mensen in onthaalhuizen en transitwoningen. Tot slot groepeerde de categorie 'ontoereikende huisvesting' diverse situaties: mensen in niet-erkende

30.

DAMON Julien (2020)
– *Inconfinables ?
Les sans-abri face
au coronavirus*, La
Tour-d'Aigues / Paris:
L'Aube / Fondation
Jean Jaures,
p.11-13.

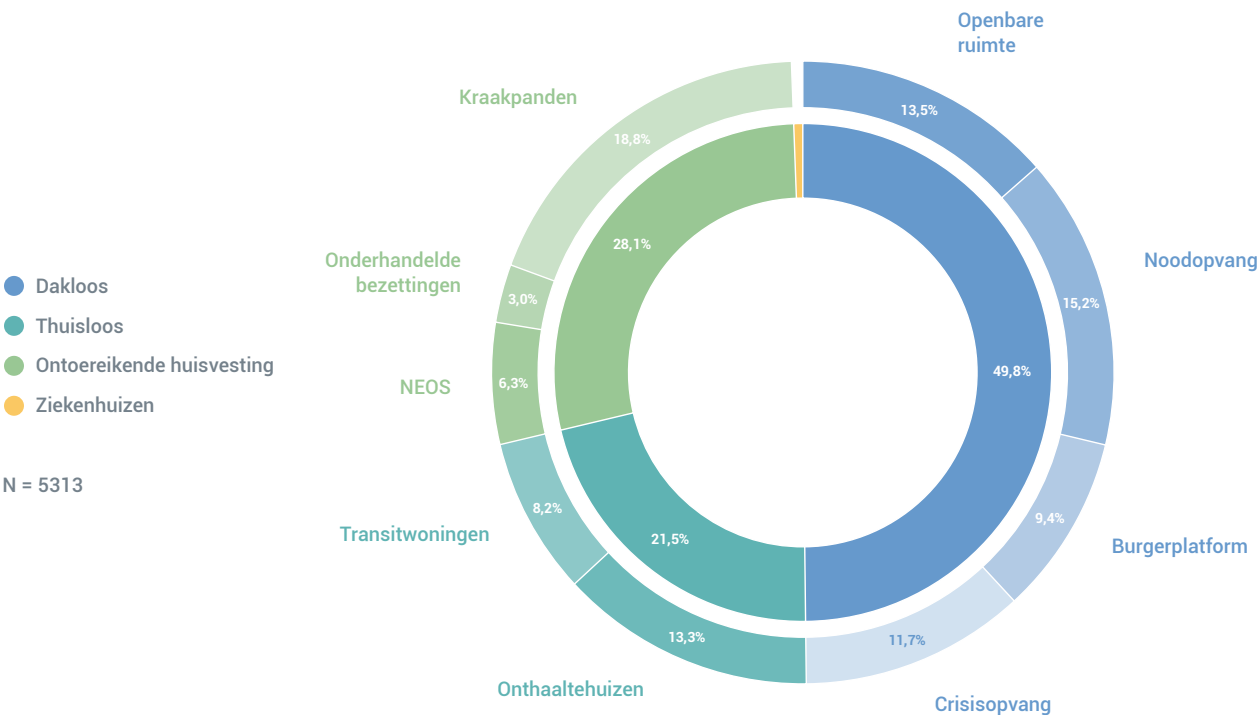
31.

BAELE Myriam et al. (2020/04/30) – "Coronavirus : des femmes en détresse hébergées au Parlement européen, 'Ici on est respectées et écoutées'", RTBF, url: https://www.rtf.be/info/dossier/epidemie-de-coronavirus/detail_coronavirus-des-femmes-en-detresse-hebergees-au-parlement-europeen-ici-on-est-respectees-et-ecoutees?id=10492782

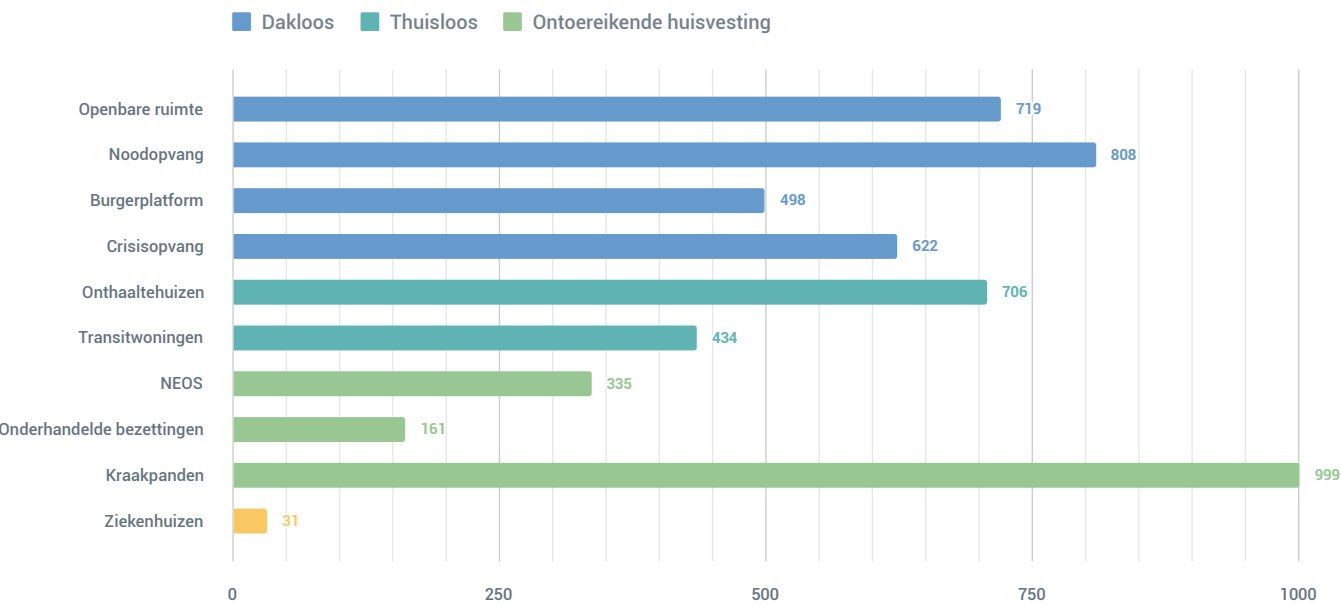
32.

In november verhuisde het Vrouwen centrum van New Samusocial van het Europees Parlement naar een tehuis in Molenbeek.

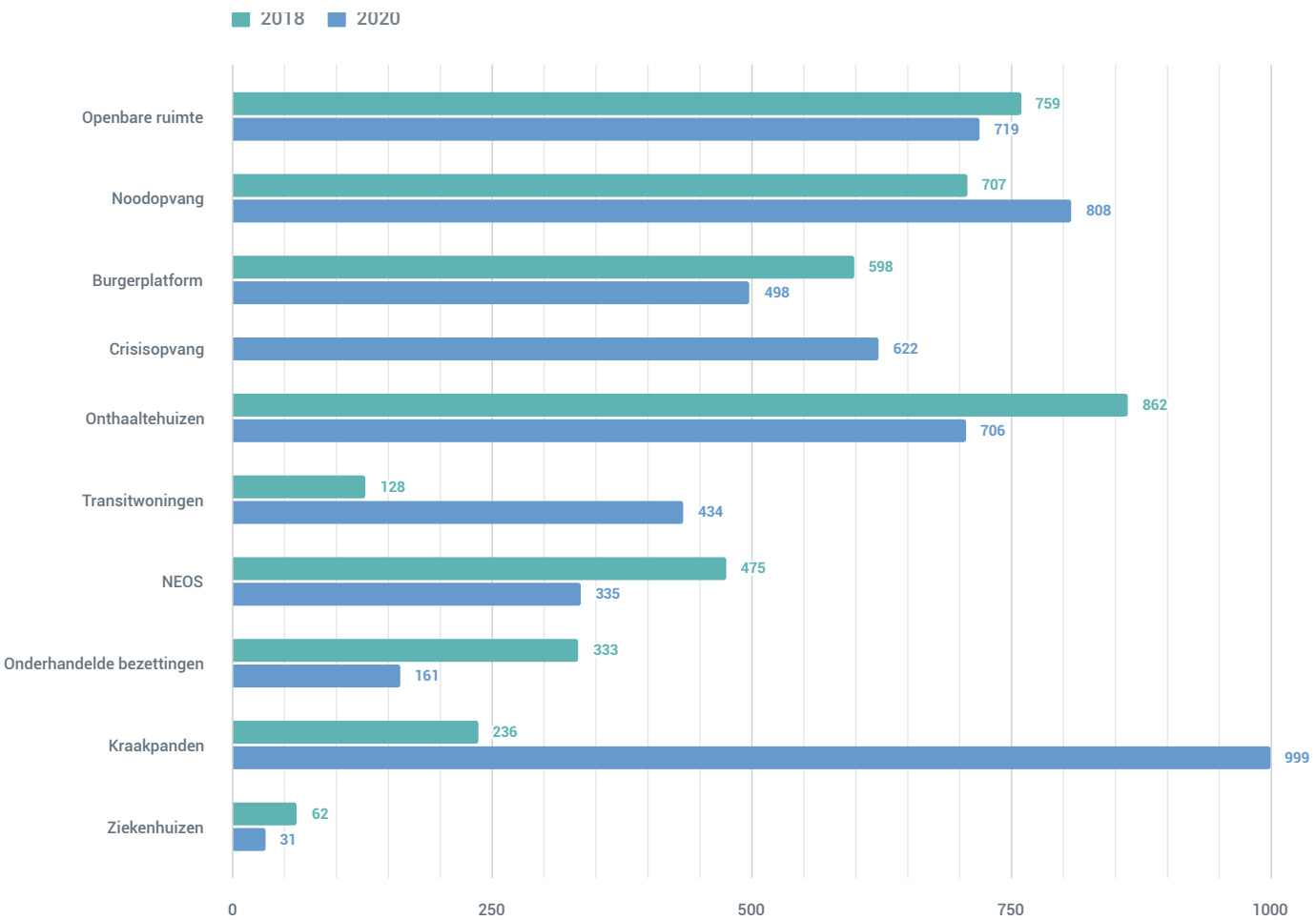
Figuur 03 – Globaal overzicht: verderling per categorie

Figuur 04 – Globaal overzicht: aantal getelde mensen per categorie

Figuur 05 – Globaal overzicht: evolutie per categorie van 2018 tot 2020

opvangstructuren (NEOS), mensen die tijdelijk ondergebracht zijn in onderhandelde bezettingen en mensen die in kraakpanden verblijven.

Op de avond van 9 november 2020 werden 5.313 mensen geteld: 49,8% van hen was dakloos, 21,5% was thuisloos en 28,1% verbleef in ontoereikende huisvesting. In vergelijking met de vorige telling werden er 1.153 mensen méér geteld, een stijging met 27,7% verspreid over de verschillende categorieën. Die stijging valt vooral op bij de mensen in nood- en crisisopvangcentra (+102,3%), mensen in transitwoningen (+239,1%) en mensen in kraakpanden (+323,3%). In het bijzonder zijn er 2.647 daklozen (49,8%), 1.140 thuislozen (21,5%), 1.495 mensen

met ontoereikende huisvesting (28,1%) en 31 mensen die waren opgenomen op de spoedafdeling van een ziekenhuis (0,6%).

Figuur 05 toont vier recente ontwikkelingen. Ten eerste is er een sterke stijging van het aantal mensen in de nood- en crisisopvang, wat grotendeels te maken heeft met het extra aantal plaatsen dat ter beschikking werd gesteld als antwoord op de gezondheidscrisis. Ten tweede, en ondanks de aanzienlijke toename van dit aanbod, wordt er vastgesteld dat het aantal getelde mensen in de openbare ruimte slechts zeer lichtjes gedaald is. Ten derde worden er ruim drie keer zoveel mensen geteld in kraakpanden. Die stijging kan gedeeltelijk worden verklaard door het feit dat profes-

sionals nu meer contacten hebben met deze groep, in het kader van de bijstand die wordt verleend om de pandemie het hoofd te bieden. Ten vierde is er een opvallende daling van het aantal mensen in onthaaltehuizen: die daling is toe te schrijven aan de verminderde capaciteit van die instellingen in het kader van de gezondheids crisis en de maatregelen die daarmee gepaard gaan.

Een andere uitsplitsing van de categorieën geeft een andere kijk op de cijfers. Uit het totaal aantal mensen dat de nacht in de openbare ruimte doorbrengt (719, of 13,5%) en het aantal mensen in kraakpanden (999, of 18,8%), blijkt dat bijna één op de drie mensen (32,3%) die in 2020 geteld werden, geen opvang, onderdak of begeleiding hadden. Tellen we de cijfers van de noodopvang (808, of 15,2%), het Burgerplatform (498, of 9,4%), de crisisopvang (622, of 11,7%), de onthaaltehuizen (706, of 13,3%) en de transitwoningen (434, of 8,2%) bij elkaar op, dan blijkt dat 3.068 mensen een

plaats hebben gevonden in het netwerk van erkende opvang- en onthaalvoorzieningen, of 57,8% van alle getelde mensen. Tot slot verbleef 9,3% van de mensen in tijdelijke of niet-conventionele huisvesting, waarvan 335 in NEOS (6,3%) en 161 in onderhandelde bezettingen (3,0%).

Evolutie 2008-2020

Aan de hand van de gegevens van de opeenvolgende tellingen kunnen vergelijkingen worden gemaakt. Op basis daarvan kunnen een aantal hypothesen worden geformuleerd. Er moet evenwel aan verschillende voorwaarden worden voldaan vooraleer een vastgestelde verandering als echt significant kan worden beschouwd. In sommige gevallen kunnen dankzij de kwaliteit en de volledigheid van de gegevens die door de jaren heen verzameld werden, duidelijke verklaringen worden afgeleid. In

andere gevallen vragen de omstandigheden waarin de informatie werd verzameld, genuanceerdere interpretaties. Hoewel de methode telkens identiek is, blijft elke telling afhankelijk van een aantal veranderlijke elementen die een impact kunnen hebben op het verloop van de actie: de weersomstandigheden op de avond van de nachtelijke telling, de inzetbare middelen en de kwaliteit van de partnerschappen zijn allemaal factoren die de zichtbaarheid van bepaalde situaties kunnen beperken of bevorderen. Het is dan ook van cruciaal belang om de getelde bevolking categorie per categorie te bekijken, om te begrijpen hoe de tellingen een betrouwbaar beeld kunnen geven van de evolutie van dak en thuisloosheid in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Figuur 06 biedt een overzicht van de resultaten van de zes tellingen tussen 2008 en 2020. Het totaal aantal getelde mensen is in die 12 jaar iets meer dan verdrievoudigd (+208,2%). Tussen 2018 en 2020 bedraagt die stijging 27,7%, d.i. 1.153 meer dak- of thuislozen. Vanaf 2014 stijgt het aantal getelde mensen snel: 13,0% tussen 2014 en 2016, 17,0% tussen 2016 en 2018, 27,7% tussen 2018 en 2020.

Het aantal getelde mensen in de openbare ruimte vertoont tussen 2008 en 2018 een gestage toename, maar in 2020 werd een lichte daling genoteerd (-5,3%, of 40 mensen minder). Hoewel een dergelijke relatieve stagnatie zich nooit eerder voordeed, blijft het cijfer hoog als we rekening houden met de toename van het aantal noodopvangplaatsen tijdens de crisis. Het aantal mensen dat wordt opgevangen in de nood- en crisisopvangcentra, met inbegrip van de voorzieningen die worden beheerd door het Burgerplatform en de hotels, is tussen 2018 en 2020 met 47,7% gestegen (van 1.305 naar 1.928 mensen). Sinds de eer-

ste tellingen wordt er voor dit type voorzieningen een onafgebroken opwaartse trend vastgesteld. Laten we buiten beschouwing de gegevens over mensen die onderdak kregen van het Burgerplatform – waarvan het eerste opvangcentrum eind 2017 werd geopend – dan is de verdeling waargenomen in 2020 qua nood- en crisisopvang vergelijkbaar met die van maart 2017, toen er tijdens het winterplan een uitzonderlijke telling werd gehouden (waarbij voor deze categorie 1.452 mensen werden geteld).

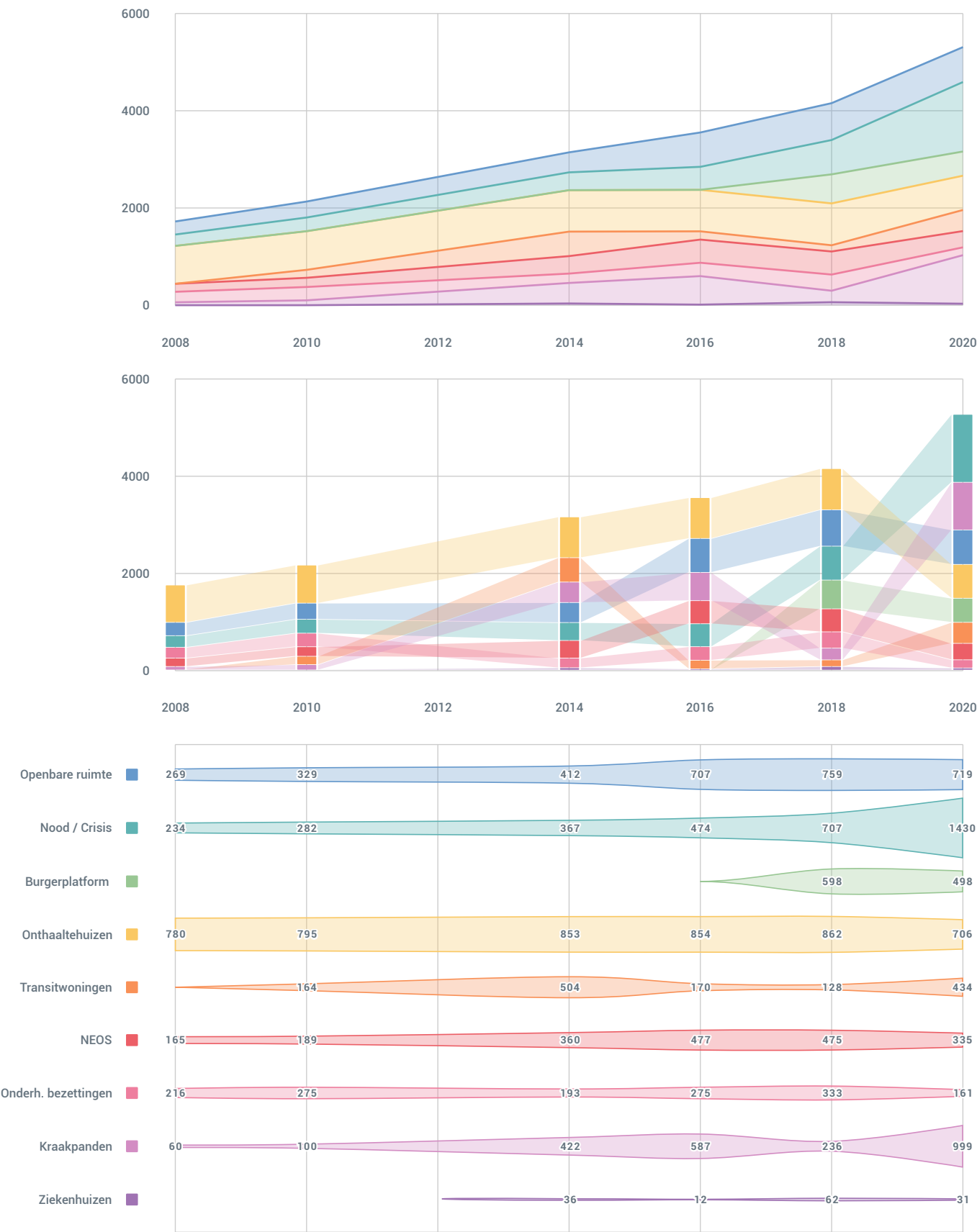
Een tegenovergestelde trend wordt vastgesteld bij het aantal mensen dat in onthaaltehuizen is ondergebracht. Waar dit cijfer tussen 2008 en 2018 op een constant niveau bleef, daalde het in 2020 met 18,1% (156 mensen minder). Die daling stemt overeen met de maatregelen die de onthaaltehuizen hebben genomen om te voldoen aan de instructies die aan de residentiële diensten werden gegeven, met name het 'bevriezen' van een bepaald aantal bedden om het risico op besmetting met het coronavirus te verminderen. Tussen 2018 en 2020 is er een zeer belangrijke stijging van het aantal mensen in transitwoningen (128 mensen tegenover 434, of +239,1%). Algemeen beschouwd valt uit de cijfers die tijdens de verschillende tellingen over mensen in transitwoningen zijn verzameld, geen duidelijke trend af te leiden, wat grotendeels te maken heeft met de niet-continue deelname van de OCMW's aan het verzamelen van de gegevens.

Bovendien werd voor het eerst een daling opgetekend van het aantal getelde mensen in NEOS (335, tegenover 475 in 2018), alsook van het aantal mensen in onderhandelde bezettingen (161, tegenover 333 in 2018). Daarentegen is er een opvallende stijging van het aantal getelde mensen in kraakpanden (999, tegenover 236 in 2018).

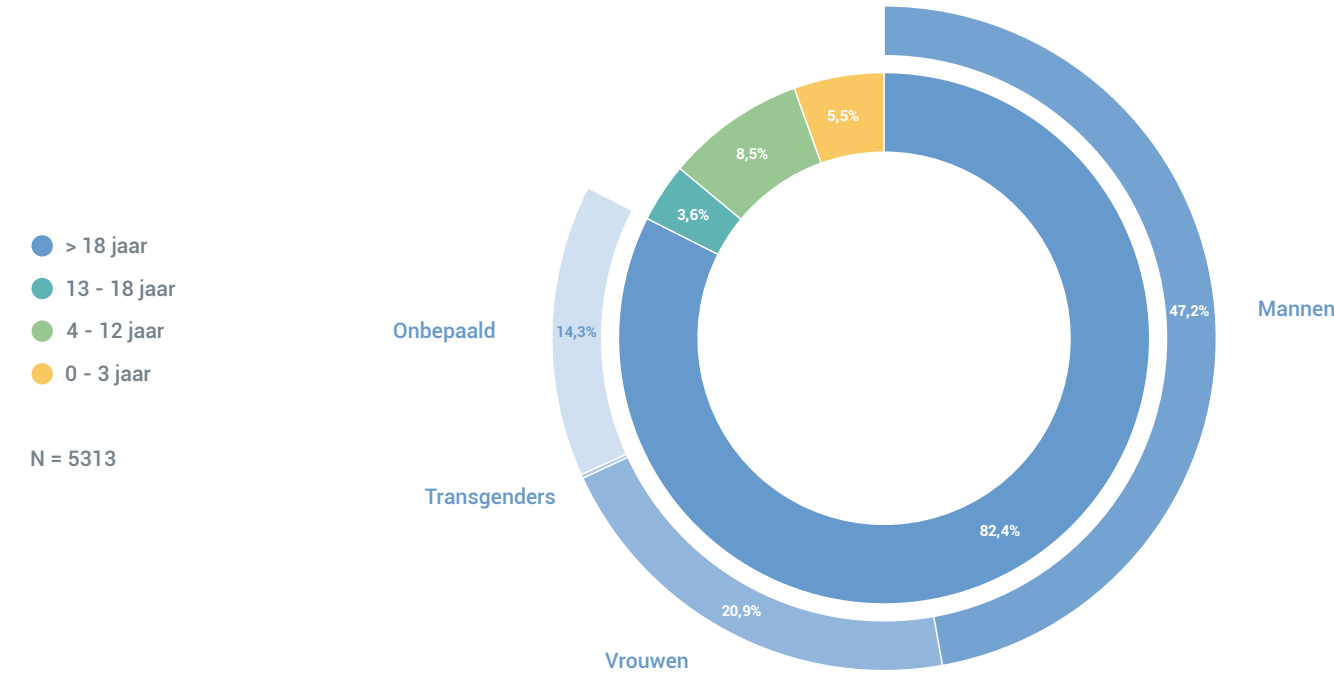
Figuur 06 – Globaal overzicht: evolutie van het aantal getelde mensen per categorie van 2008 tot 2020

Categorie	2008	2010	2012	2014	2016	2018	% 2018-2020	% 2008-2020
Openbare ruimte	269	329	412	707	759	719	-5,3%	167,3%
Nood / Crisis	234	282	367	474	707	1430	102,3%	511,1%
Burgerplatform					598	498	-16,7%	
Onthaaltehuizen	780	795	853	854	862	706	-18,1%	-9,5%
Transitwoningen		164	504	170	128	434	239,1%	
NEOS	165	189	360	477	475	335	-29,5%	103,0%
Onderh. bezettingen	216	275	193	275	333	161	-51,7%	-25,5%
Kraakpanden	60	100	422	587	236	999	323,3%	1565,0%
Ziekenhuizen			36	12	62	31	-50,0%	
Totaal	1724	2134	3147	3556	4160	5313	27,7%	208,2%

Figuur 07 – Globaal overzicht: evolutie van het aantal getelde mensen per categorie van 2008 tot 2020

Figuur 08 – Globaal overzicht: verdeling per leeftijd en per gender

Hoewel de recente evolutie (+323,3%) niet als significant mag worden beschouwd vanwege de onvolledige gegevensverzameling in 2018, stellen we in deze categorie een aanzienlijke stijging vast ten opzichte van de tellingen van 2014 (422 mensen) en 2016 (587 mensen).

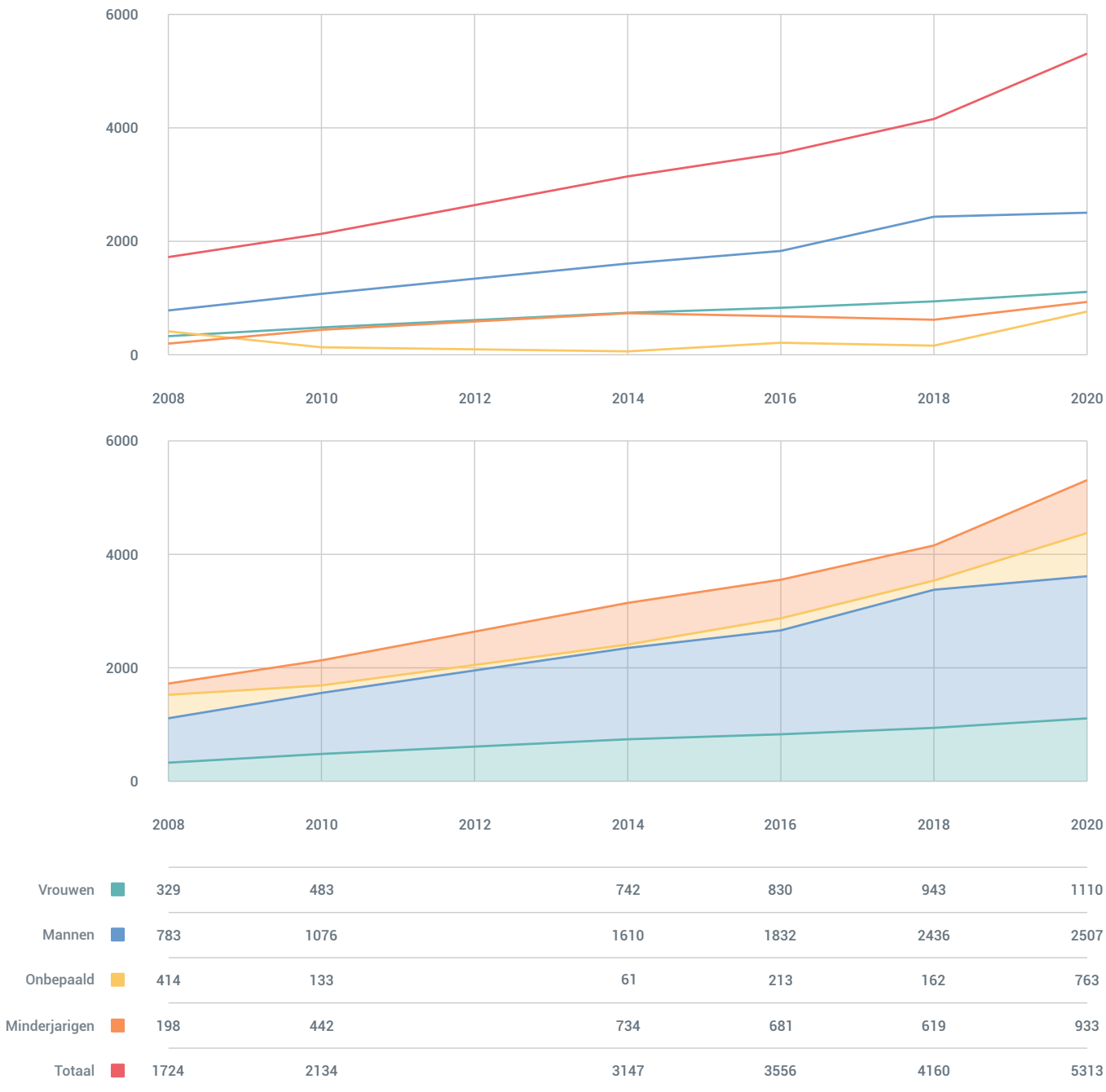
Verdeling volgens leeftijd en gender

Zoals blijkt uit figuur 08 is 17,6% van de getelde mensen minderjarig: 3,6% is tussen 0 en 3 jaar oud, 8,5% tussen 4 en 12 jaar, en 5,5% tussen 13 en 18 jaar. Van de getelde mensen is meer dan één op zes een kind of tiener. In 2020 werden in totaal 933 minderjarigen geteld, tegenover 619 in 2018, een stijging met 50,7%. In vergelijking met 2018 zien we een stijging van het aandeel van minderjarigen onder de getelde dak- en thuislozen (van 14,9% naar 17,5%). Het

feit dat hun percentage lager is dan in 2010 (20,7%), 2014 (23,3%) en 2016 (19,2%), doet niets af aan de omvang van het probleem. De aanwezigheid van minderjarigen is vooral opvallend in de transitwoningen (43,5%), crisisvoorzieningen (35,6%), onthaalhuizen (31,7%) en noodopvangcentra (20,7%). De toename van het aantal minderjarigen onder de dak- en thuislozen houdt mogelijk verband met een stijging van het aantal dakloze gezinnen, wat met de gebruikte telinstrumenten helaas niet kan worden geverifieerd. Het is ook mogelijk dat deze stijging deels te maken heeft met de plotse toename van het aantal vrouwen dat tijdens de lockdown slachtoffer is geworden van huiselijk geweld. Zij werden opgevangen in crisisvoorzieningen, en velen van hen zijn moeders die met hun kind(eren) gevlucht zijn.

Net als in de vorige edities vormen mannen heel duidelijk de meerderheid van de getelde mensen (2.507 mannen). In 2020 werden er

Figuur 09 – Globaal overzicht: evolutie van het aantal getelde mensen per gender en per leeftijd van 2008 tot 2020

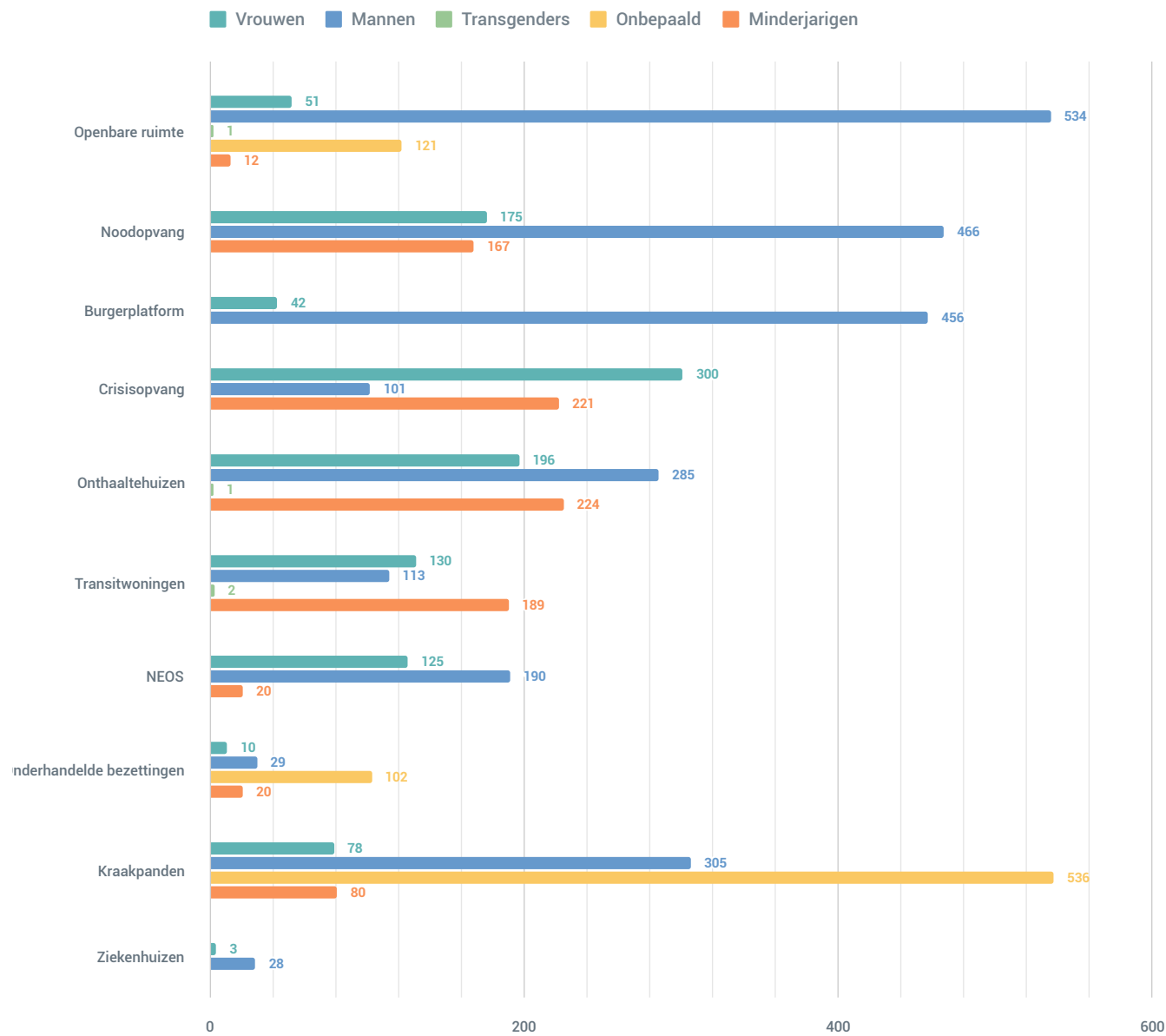
33.

Er werd in de openbare ruimte ook één transgender persoon geteld. Er dient op gewezen dat deze verdeling alleen betrekking heeft op volwassenen van wie het geslacht is vastgesteld: 586 van de 707 mensen.

1.110 vrouwen geteld, of 20,9% van alle getelde mensen. In vergelijking met 2018 zien we een stijging van het aantal vrouwen (van 943 naar 1.110), maar een daling van hun aandeel (van 22,7% naar 20,9%).

De meest significante verdeling tussen mannen en vrouwen is terug te vinden in de openbare ruimte³³. 534 mannen tegenover 51 vrouwen. Er is een daling van het aantal getelde vrouwen in de openbare ruimte ten opzichte van 2018, zowel in absolute cijfers (33 vrouwen minder) als wat hun aandeel betreft (van 11,1% naar 7,1%). Een andere

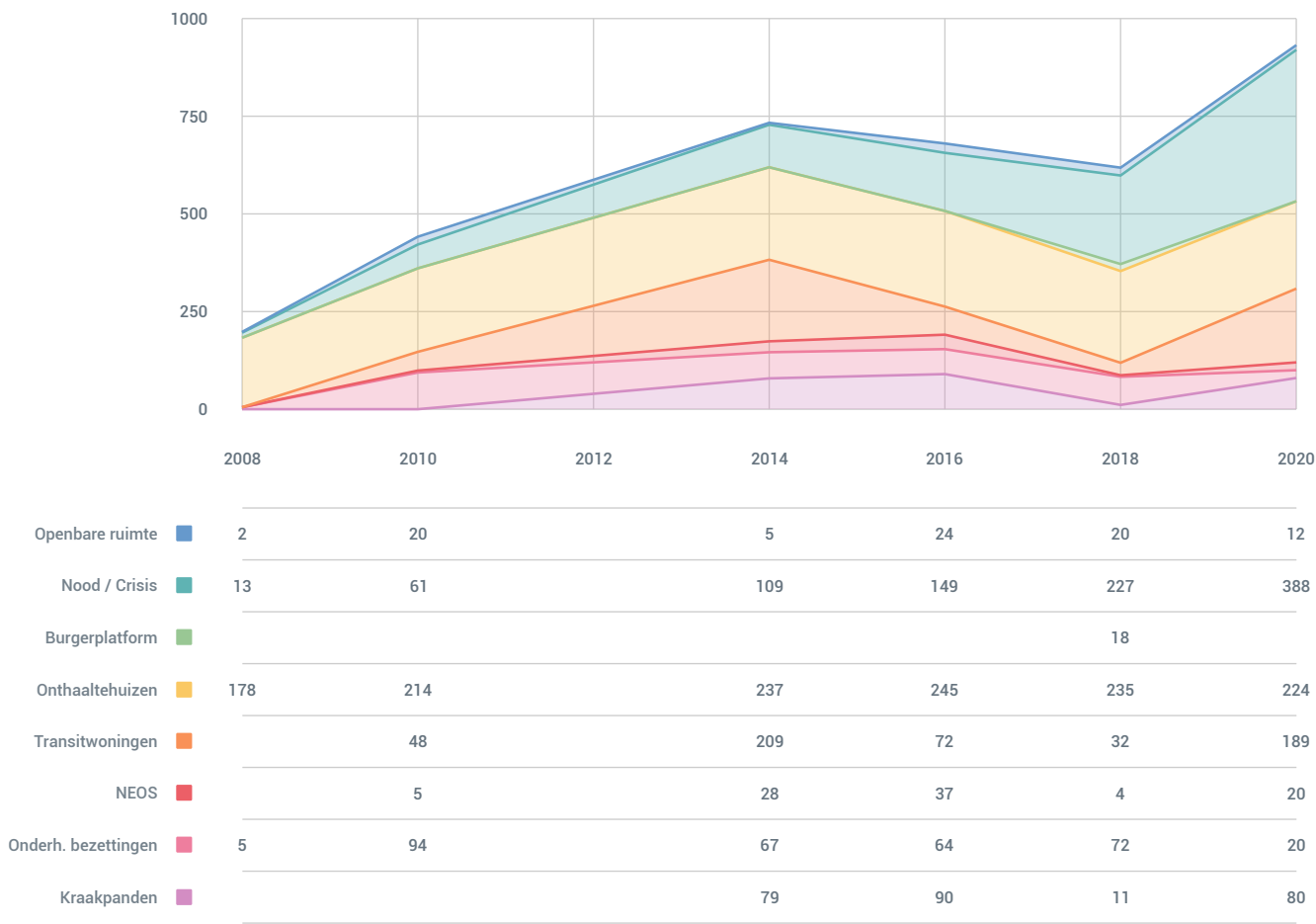
Figuur 10 – Globaal overzicht: verdeling per categorie volgens gender en leeftijd

categorie waar de aanwezigheid van mannen overwegend is, betreft de noodopvang: 466 mannen (57,7%) tegenover 175 vrouwen (21,7%). Daar staat tegenover dat het aantal vrouwen groter is in twee andere categorieën: de crisisopvang (300 vrouwen tegenover 101 mannen) en de transitwoningen (130 vrouwen tegenover 113 mannen). Vrouwen maken ook een aanzienlijk deel uit van de mensen die in onthaaltehuizen zijn ondergebracht, namelijk 196 (27,8%) tegenover 285 mannen, en in NEOS, namelijk 125 (37,3%) tegenover 190 mannen.

Hoewel het aandeel van vrouwen sinds 2008 zowat stabiel is gebleven min of meer één vrouw op vijf getelde mensen en hoewel het sinds 2014 zelfs de neiging vertoont te dalen, zijn vrouwen voor het eerst in de meerderheid in twee categorieën. De meest opmerkelijke vaststelling is dat ze 74,8% uitmaken van de volwassenen die zijn ondergebracht in de voorzieningen die tijdens de gezondheidscrisis zijn opgezet. Op het ogenblik van de telling waren er drie voorzieningen die uitsluitend vrouwen opvingen, en nog een ander dat voorbehouden was

Figuur 11 – Globaal overzicht: evolutie van het aantal getelde minderjarigen per categorie van 2008 tot 2020

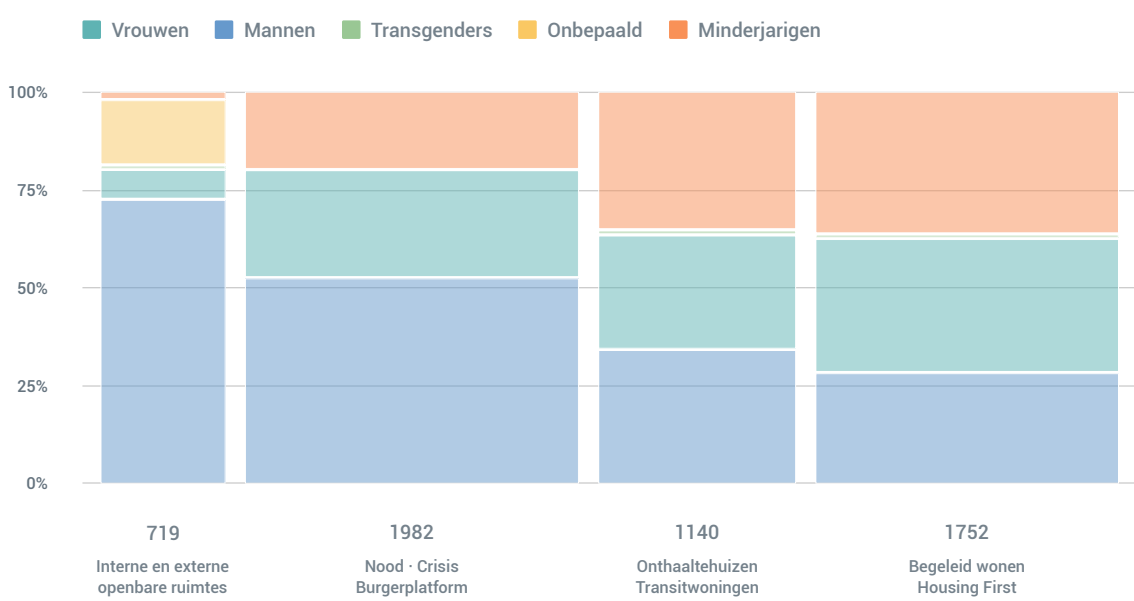

voor gezinnen – meestal eenoudergezin-
nen van moeders met kind(eren). Sinds het
begin van de eerste lockdown hebben ver-
schillende voorzieningen voorrang gegeven
aan de opvang van kwetsbare vrouwen en,
naar aanleiding van de toename van int-
rafamiliaal geweld, van vrouwen die het
slachtoffer zijn van huiselijk geweld.

Zoals blijkt uit figuur 12, die de verdeling per
leefsituatie volgens gender en leeftijd laat
zien, kunnen we concluderen dat het aan-
deel vrouwen en minderjarigen toeneemt
in de voorzieningen waar zij voor langere
tijd terecht kunnen. Hoe meer bescherming
de voorzieningen bieden, hoe meer de als
kwetsbaar beschouwde categorieën vrou-

wen en minderjarigen er vertegenwoordigd
zijn. Zoals ook in specifieke studies over dit
onderwerp wordt opgemerkt, dient erop
gewezen te worden dat vrouwen die met
dakloosheid geconfronteerd worden, vaak
hun toevlucht nemen tot informele mecha-
nismen in plaats van een beroep te doen
op sociale bijstand³⁴. Factoren zoals het
risico op seksistisch geweld of de angst dat
de diensten voor kindbescherming hun
kinderen bij hen zouden weghalen, maken
dat vrouwen vaker zoeken naar alterna-
tieve oplossingen voor hun situatie van
dakloosheid – bijvoorbeeld door hun toe-
vlucht te nemen tot 'couchsurfing' of door
in te trekken bij familie of vrienden³⁵.

Figuur 12 – Globaal overzicht: verdeling per leefsituatie volgens
gender en leeftijd

Dakloos

Mensen die in de openbare
ruimte leven (categorie 1)

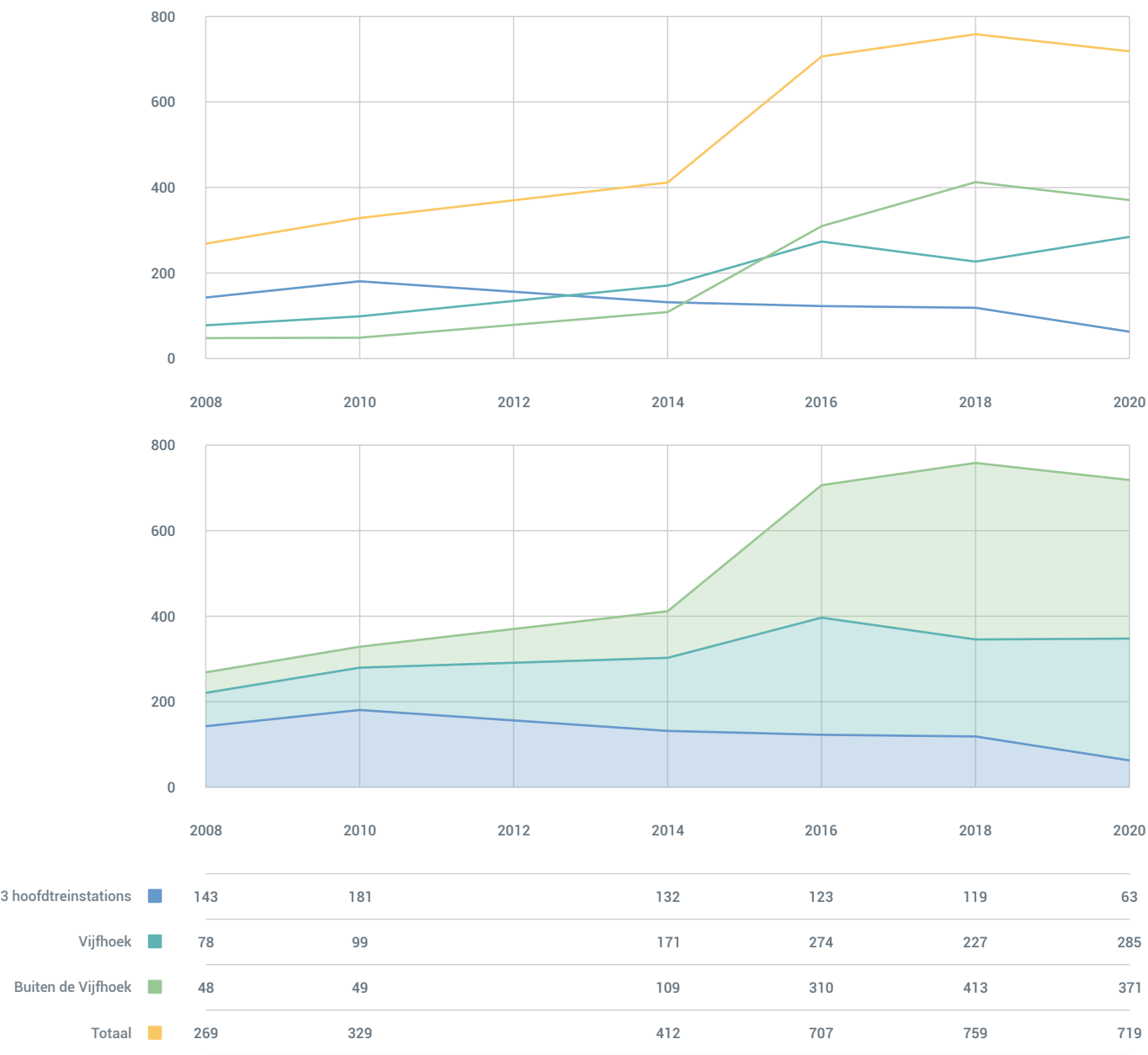
Tijdens de nacht van 9 november 2020
werden er 719 mensen geteld in de open-
bare ruimte, onder wie 12 kinderen. Dit cijfer
betekent een lichte daling ten opzichte van
2018 (40 mensen minder). Gezien de toe-
name van het aantal beschikbare plaatsen
in de context van de gezondheidscrisis blijft
deze daling zeer beperkt. In werkelijkheid
weerspiegelt deze relatieve stabiliteit een
stijging van het absolute aantal mensen in
de categorie 'dakloos'. Er mag redelijker-
wijs van uitgaan worden dat minstens een
deel van de mensen die in de crisisopvang-
centra geteld werden, zonder deze uitzon-
derlijke voorzieningen de nacht op straat
had moeten doorbrengen. Zoals hierboven
uitgelegd, zijn de gegevens in verband met
de nood- en crisisopvang in 2020 vergelijk-
baar met de gegevens die in 2017 werden

verzameld tijdens een uitzonderlijke tel-
ling in de context van het winterplan. Het is
interessant om op te merken dat tijdens de
dubbele telling van 2016 en 2017 het prin-
cipe van communicerende vaten tussen de
noodopvang en de openbare ruimte slechts
gedeeltelijk werd bevestigd. In novem-
ber 2016 werden er 707 mensen geteld in
de openbare ruimte en 474 in de noodop-
vangcentra; in maart 2017 ging het om 511
mensen in de openbare ruimte (196 min-
der) en 1.452 in de nood- of winteropvang
(978 meer). Deze cijfers suggereren dat
noodopvangplaatsen niet noodzakelijker-
wijs worden ingenomen door mensen die
zich anders op straat zouden bevinden. Met
andere woorden, toegepast op de situatie
in 2020 kan er geconcludeerd worden dat
zonder de extra plaatsen in hotels en andere
nood- en crisisopvangcentra waarschijnlijk
een paar honderd mensen meer zouden zijn
geteld in de openbare ruimte, maar dit aan-
tal zou niet per se overeenkomen met het
totale aantal extra plaatsen in het kader van
de gezondheidscrisis.

34.
PLEACE Nicholas
(2016) – "Exclusion
by Definition :
The Under-
representation of
Women in European
Homelessness
Statistics" in
BRETHERTON Joanne
en Mayock Paula
(dir.), *Women's
Homelessness in
Europe*, London:
Palgrave Macmillan,
p. 105-126.

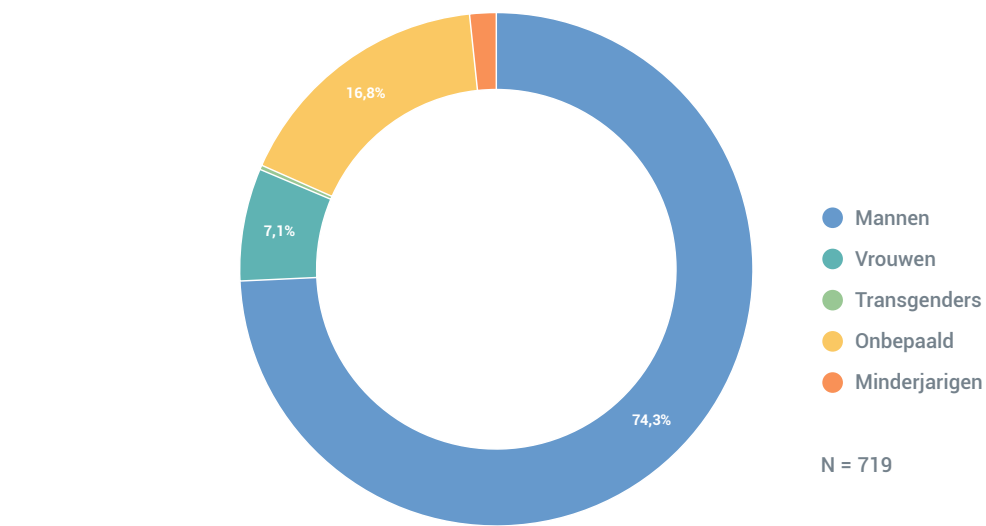
35.
FEANTSA (2021) –
*Guide for developing
effective gender-
responsive support
and solutions for
women experiencing
homelessness*,
url: [https://www.
feantsa.org/public/
user/Resources/
resources/Guide%20
supporting%20
and%20solutions
%20for%20women.
pdf](https://www.feantsa.org/public/user/Resources/resources/Guide%20supporting%20and%20solutions%20for%20women.pdf).

Figuur 13 – Openbare ruimte: evolutie van het aantal getelde mensen van 2008 tot 2020

Vergelijken we de geografische spreiding van de getelde mensen in 2020 met de situatie in 2018, dan zien we een significante daling (-47,1%, van 119 naar 63) in de 3 belangrijkste treinstations (Brussel-Zuid, Brussel-Centraal en Brussel-Noord), een minder opvallende daling buiten de Viefhoek (-10,2%, van 413 naar 371) en een stijging binnen de Viefhoek (+25,6%, van 227 naar 285).

Figuur 14 – Openbare ruimte: verdeling per gender en leeftijd

De neerwaartse trend in de 3 belangrijkste treinstations begon in 2010, maar tussen 2018 en 2020 is het verschil nog opmerkelijker, zowel in absolute als in relatieve cijfers. De stations zijn immers steeds vaker gesloten voor daklozen: versterking van de veiligheidsmaatregelen, renovatiewerken (zoals in Brussel-Zuid en Brussel-Noord).

Zoals blijkt uit de figuren 14 en 15, worden in de openbare ruimte hoofdzakelijk mannen geteld (74,3%). Vrouwen zijn goed voor 7,1% en mensen van wie het geslacht niet kon worden bepaald, tellen voor 16,8%. Alle tellingen in Brussel geven aan dat mannen een duidelijke meerderheid vormen van de mensen die gedwongen worden de nacht in de openbare ruimte door te brengen. We zien evenwel dat dit aandeel mannen tussen 2018 en 2020 is toegenomen (+7,9%). Die vaststelling is in overeenstemming met tellingen in andere Europese steden, waar mannen eveneens de overgrote meerderheid uitmaken van de mensen die in de openbare ruimte slapen. In een stad als Londen vormen mannen 83% van de daklozen³⁶, in Parijs is dat 86%³⁷, in Berlijn 84%³⁸. In een studie over vrouwen en

dakloosheid op straat, die in 2018 gepubliceerd werd, vertellen vrouwen uit drie debatgroepen over hun ervaringen. De meesten van hen waren al het slachtoffer van diverse vormen van agressie: veel vrouwen werden al beroofd, bedreigd, kregen te maken met fysiek geweld en werden voortdurend seksueel lastiggevallen door mannen. Vaak werd er ook aangenomen dat deze vrouwen, die stelselmatig werden blootgesteld aan verbaal geweld en minachting, konden worden ingeschakeld als sekswerkers, gewoon omdat zij op straat leefden. De bevraagde vrouwen vertelden ook over hun verschillende strategieën om aan de bedreigingen te ontkomen: zich verbergen om te slapen, zich voortdurend verplaatsen, of zelfs verbergen dat ze vrouwen zijn³⁹.

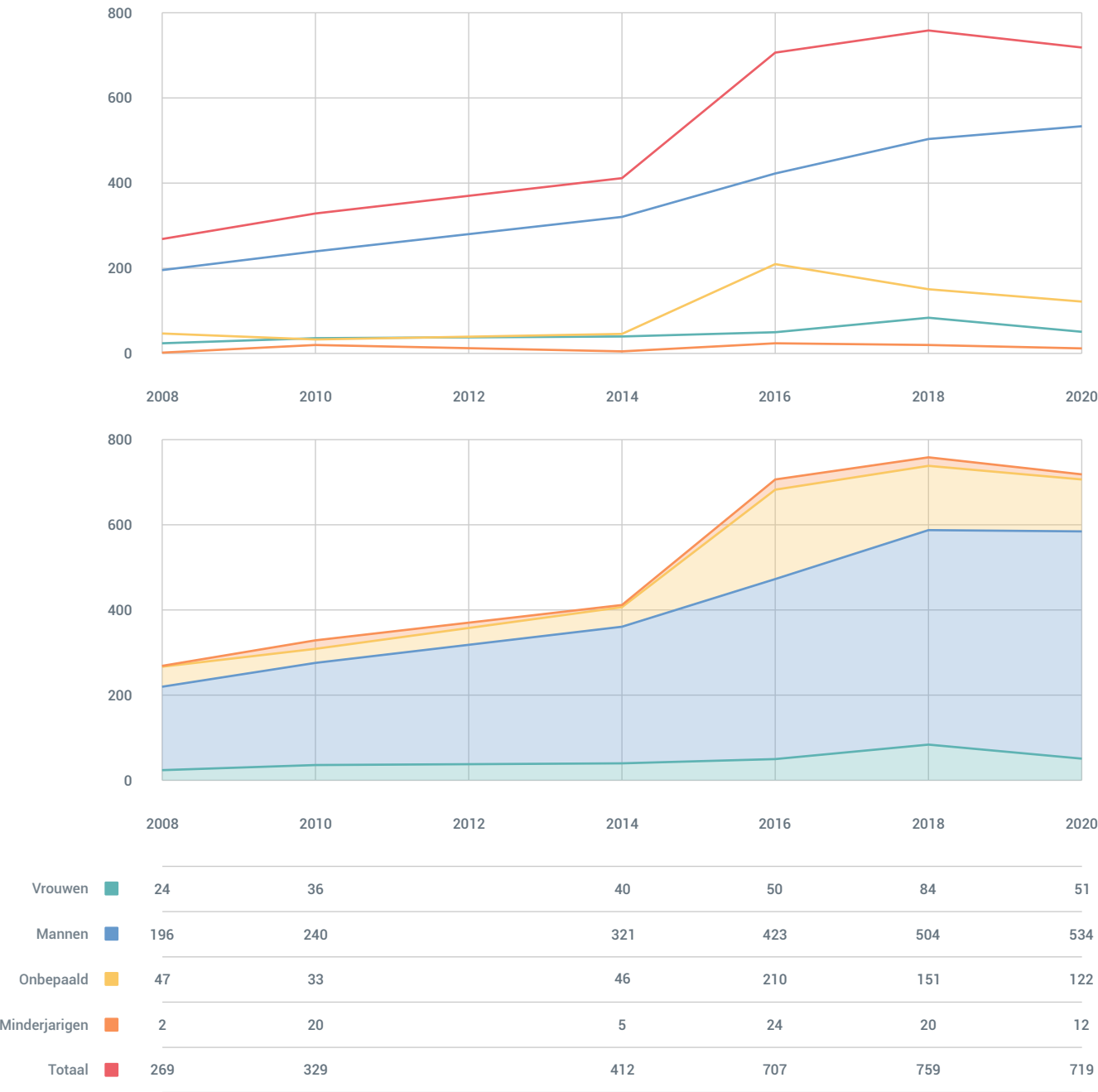
36. GREATER LONDON AUTHORITY (2020) – CHAIN Annual Report 2019-2020, London: GLA.

37. ATELIER PARISIEN D'URBANISME (2020) – Les personnes en situation de rue à Paris la nuit du 30-31 janvier. Analyse des données issues du décompte de la troisième édition de la Nuit de la Solidarité, Paris: APUR.

38. DEUTSCHE WELLE (2020/02/07) – "Germany : Nearly 2000 homeless in Berlin, says census", DEUTSCHE WELLE, url: <https://www.dw.com/en/germany-nearly-2000-homeless-in-berlin-says-census/a-52288746>.

39. BRETHERTON Joanne et PLEACE Nicholas (2018) – Women and Rough Sleeping : A Critical Review of Current Research and Methodology, York: University of York.

Figuur 15 – Openbare ruimte: evolutie van het aantal getelde mensen per gender en leeftijd van 2008 tot 2020

Mensen in nood- en crisisopvangcentra (categorie 2)

In de nacht van 9 november 2020 werden 1.306 mensen opgevangen door een van de 11 nooddiensten. Dat aantal, waarin ook de mensen zijn opgenomen die door

het Burgerplatform waren opgevangen, is vrijwel identiek aan dat van 2018 (1.305). De gegevens voor 2020 bevestigen dus de explosieve toename van de toevlucht tot noodoplossingen die twee jaar geleden voor het eerst werd vastgesteld: deze toename komt grotendeels overeen met de opkomst van het Burgerplatform, dat oplossingen

heeft geboden om tegemoet te komen aan de behoeften van migranten op doorreis⁴⁰ en andere mensen die zonder wettig verblijf in het land zijn. Sinds september 2017, en bij gebrek aan een passende reactie vanwege de overheid, bieden verenigingen multidisciplinaire hulp aan dit publiek – een groep bij wie de kans op dakloosheid zeer groot is, zoals bij alle mensen in een precare administratieve situatie.

In november 2020 waren de drie diensten met het grootste aantal bedden het Burgerplatform, New Samusocial en het Franstalige Rode Kruis van België. In vergelijking met 2018 waren er minder mensen in de noodopvangcentra van het Burgerplatform en New Samusocial: 100 mensen minder voor het Burgerplatform en 135 mensen minder voor New Samusocial. Het Burgerplatform verdeelde de mensen over twee hotels⁴¹ (406 mensen), een noodopvangcentrum voor vrouwen genaamd Sister's House (42 mensen) en bij particulieren (50 mensen in 2020, tegenover 248 in 2018). De vermindering van het aantal opvangplaatsen in de noodopvangcentra van New Samusocial – om te voldoen aan de gezondheidsmaatregelen en wegens de sluiting van de centra Poincaré en Botanique – werd ruimschoots gecompenseerd door het aantal plaatsen dat bijkomend gecreëerd werd in het kader van de crisis (545) in twee hotels en een centrum voor vrouwen. Als reactie op de sanitaire en sociale context heeft New Samusocial haar diensten aangepast: de centra bleven 24 uur op 24 open en het luik inschakeling werd versterkt⁴². Bovendien werd er ook geïnvesteerd in nieuwe voorzieningen: de doelgroep van alleenstaande mannen verhuisde van het centrum Botanique naar het centrum in Evere, en de gezinnen die in laatstgenoemd centrum zaten, werden overgebracht naar hotel Président. In 2018 waren het Burgerplatform en New

Samusocial reeds de twee organisaties met de grootste capaciteit wat noodopvang betreft. In 2020 worden zij gevolgd door het centrum van het Rode Kruis in de Trierstraat (244 mensen), dat enkele dagen na de telling van 2018 werd geopend. Deze dienst, die aanvankelijk was opgezet in het kader van het winterplan, was in 2020 zonder onderbreking actief. In het algemeen moet er worden gewezen op het verdwijnen van de seizoensgebonden logica: in 2020 volgde het aantal plaatsen in de diensten veeleer de schommelingen in de intensiteit van de epidemie.

Andere hulpdiensten moesten hun werking aanpassen. Hoeksteen en Transit zagen zich gedwongen hun capaciteit met bijna de helft te verminderen. Anderzijds heeft Hoeksteen, een centrum dat normaal gezien een onderkomen voor de nacht aanbiedt, bij wijze van uitzondering continue opvang geboden aan steeds dezelfde mensen – van wie de meesten afkomstig waren uit het mannencentrum van New Samusocial dat moest sluiten. Wat de andere diensten betreft, werd er geen wezenlijk verschil vastgesteld, behalve dan voor het Centrum Ariane, dat tot 43 mensen kon opvangen, dankzij extra plaatsen in een hotel in Vorst (waar 17 mensen werden ondergebracht).

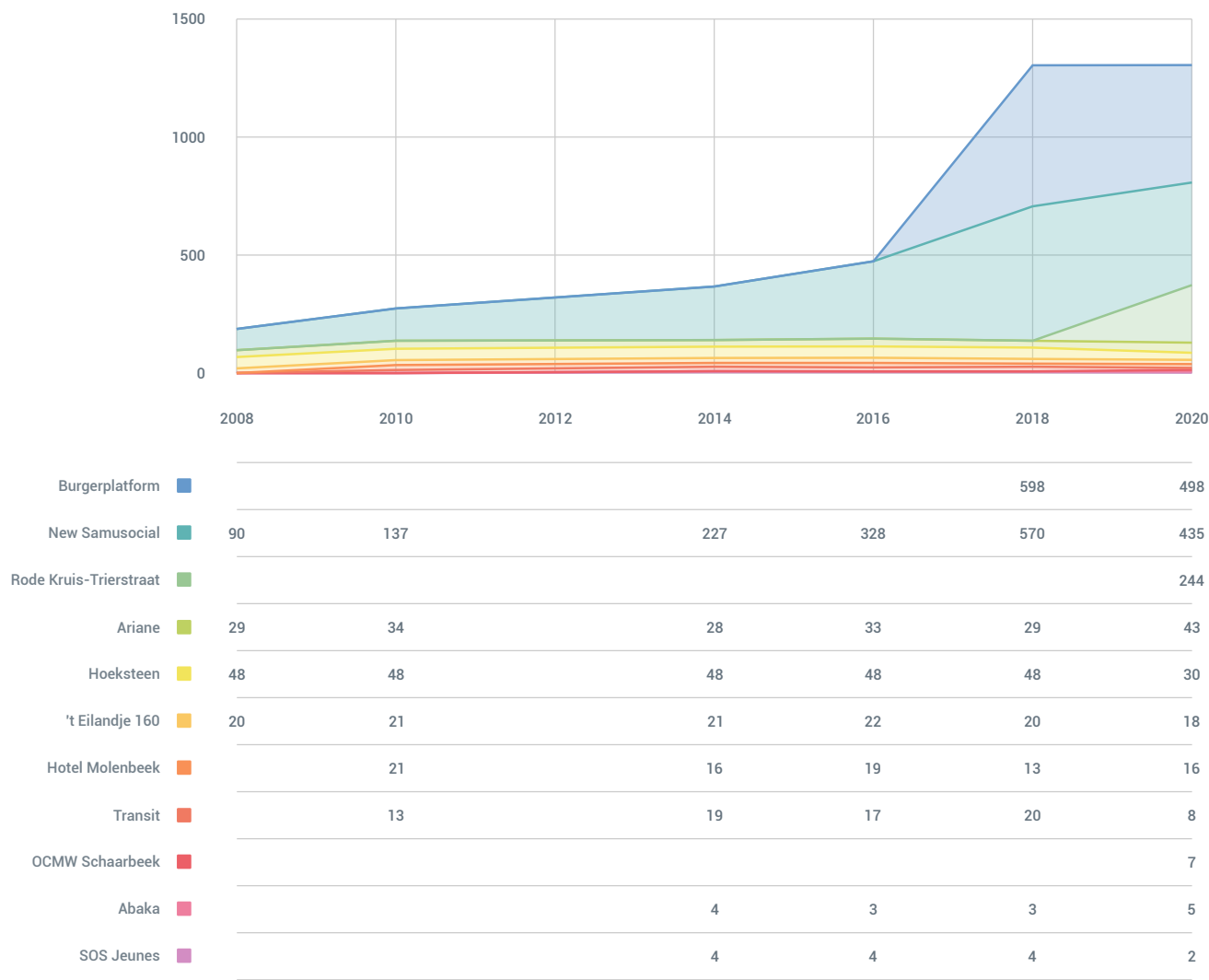
In de nood- en crisisvoorzieningen tezamen vormen mannen 53,1% van de opgevangen mensen (figuur 17). Ze vormen de overgrote meerderheid van de gebruikers (70,6%) van noodopvangcentra (figuur 18). Tussen 2018 en 2020 steeg het aantal mannen in de noodopvang (van 840 naar 922); het aantal vrouwen bleef stabiel (220 tegenover 217) en het aantal minderjarigen nam af (van 245 naar 167). Deze daling valt deels te verklaren door het aanzienlijke aantal vrouwen en minderjarigen dat onderdak vond in de crisisvoorzieningen (figuur 19).

40. Volgens de definitie van CIRÉ (Coordination et initiatives pour réfugiés et étrangers) zijn de mensen die in België onder de noemer 'migranten op doorreis' vallen, het vaakst via Zuid-Europa de Europese Unie binnengekomen. Deze mensen willen naar een ander Europees land (meestal het Verenigd Koninkrijk) om er asiel aan te vragen of er te verblijven (om familiale redenen, om te werken of te studeren). Nochtans zijn die landen van bestemming krachtens de Dublinverordening in beginsel niet verantwoordelijk voor de behandeling van hun aanvraag.

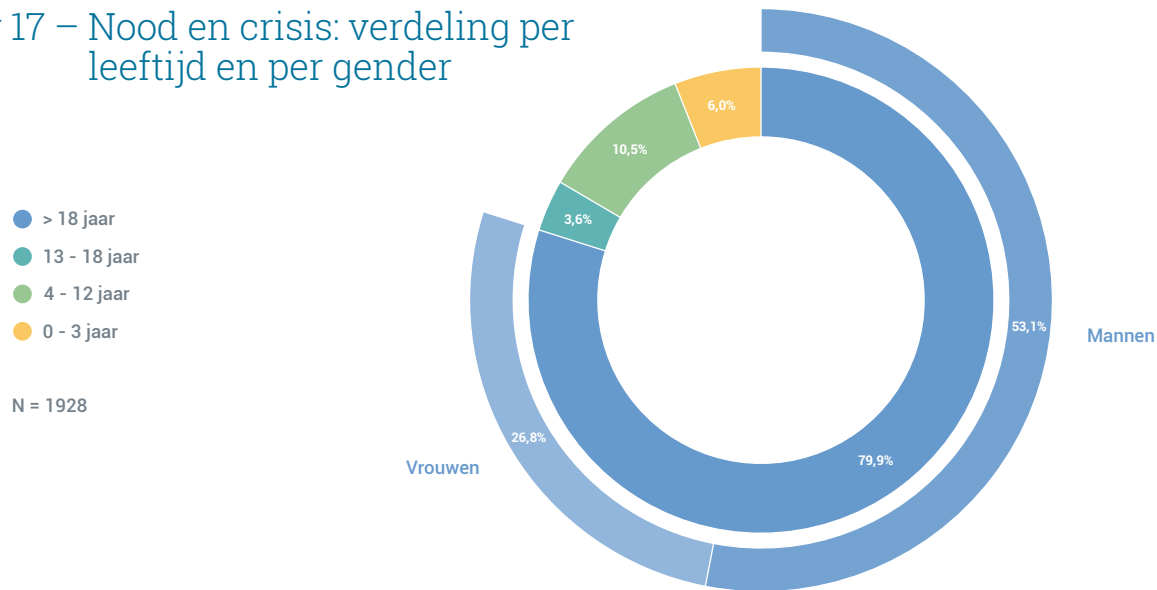
41. Op het moment van de telling vervingen deze twee hotels het opvangcentrum La Porte d'Ulysse, dat sindsdien verhuisde en weer openging. Het Burgerplatform gebruikt nog steeds een van de twee hotels.

42. Deze veranderingen zijn zeer gunstig gebleken voor de gebruikers, die konden rekenen op een veiliger omgeving en grondiger sociale begeleiding.

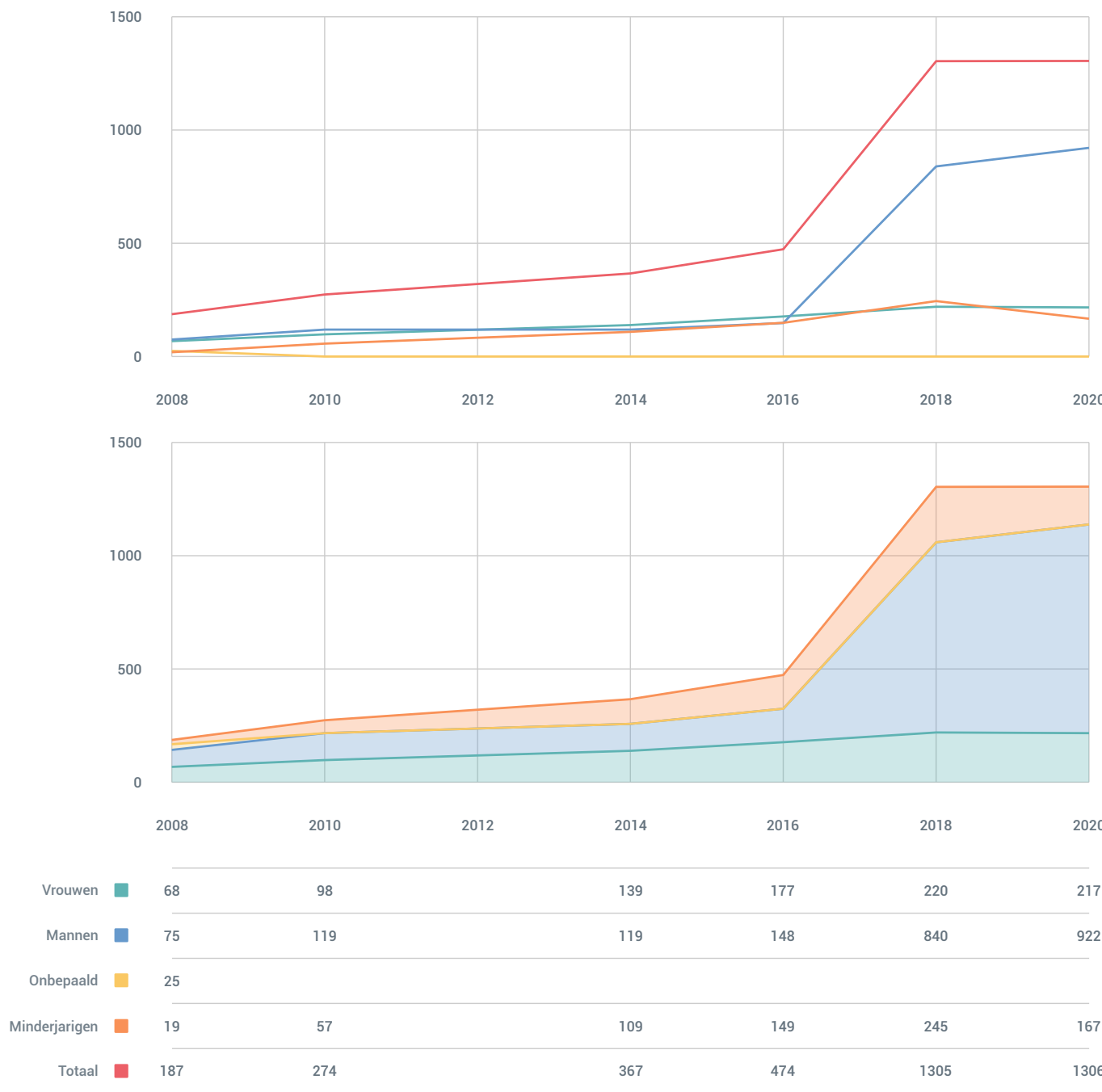
Figuur 16 – Nood: evolutie van het aantal opgevangen mensen van 2008 tot 2020

Figuur 17 – Nood en crisis: verdeling per leeftijd en per gender

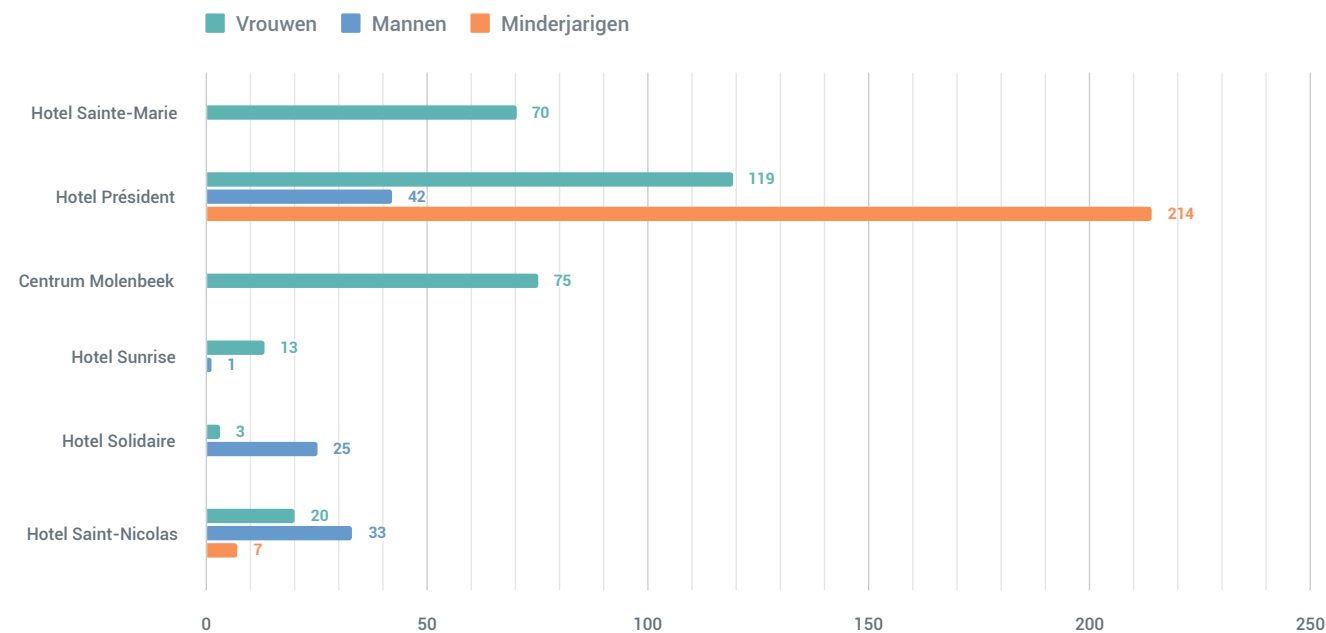
Figuur 18 – Nood: evolutie van het aantal opgevangen mensen per gender en per leeftijd van 2008 tot 2020

In theorie komen de crisisvoorzieningen overeen met de opvangoplossingen die werden opgezet dankzij de extra financiering om dak- en thuislozen te beschermen tegen de epidemie. Het onderscheid tussen nood- en crisisopvang is echter niet altijd duidelijk, aangezien diverse operatoren van noodopvangcentra ook tijdelijke oplossingen hebben moeten creëren om de

beperkingen wegens de gezondheidsmaatregelen te compenseren. Zo gebruikten het Burgerplatform en New Samusocial hotels ter compensatie van de sluiting van centra of van de capaciteitsvermindering van hun diensten. Diverse noodopvangcentra hebben tijdens de crisis hun lokalen aangepast en hun opvangmogelijkheden gewijzigd: openingsuren, verblijfsduur, meer sociale

Figuur 19 – Crisis: aantal opgevangen mensen per opvangvoorziening volgens gender en leeftijd

begeleiding, enz. In de praktijk zagen we, althans voor de diensten die in het kader van de crisis opgericht zijn, een relatieve vervaging van de gebruikelijke scheidingslijn tussen noodopvang en inschakeling. Het verhoogde niveau van bescherming voor daklozen tijdens de crisis is zeer gunstig gebleken voor de gebruikers – een ervaring die de aspiraties van de sector ondersteunt om over te schakelen van noodhulplogica naar een meer consistente en continue vorm van begeleiding.

Tijdens de corona-epidemie bevonden de meeste crisisvoorzieningen zich in hotels. Na het begin van de eerste lockdown werd deze optie geleidelijk aan een noodzaak: enerzijds moesten er voor de daklozen oplossingen worden gevonden om besmetting te voorkomen en individuele sanitaire voorzieningen te garanderen; anderzijds zagen de hoteluitbaters, die onder de opschorting van het toerisme als gevolg van de epidemie leden, in deze oplossing een mogelijkheid om hun kamers een andere bestemming te geven. In de loop van het jaar schommelde het aan-

tal mensen dat in deze hotels was ondergebracht: begin juni waren het er 841, begin november 622. In maart 2021 werden nog 796 plaatsen in hotels gesubsidieerd.

Op 9 november 2020 waren er 622 mensen verspreid over verschillende crisisopvangcentra (figuur 19): hotel Sainte-Marie, beheerd door New Samusocial en gericht op een vrouwelijk publiek; hotel Président, beheerd door New Samusocial en gericht op gezinnen; het centrum in Molenbeek, beheerd door New Samusocial en voorbehouden voor kwetsbare vrouwen; hotel Sunrise, gecoördineerd door DoucheFLUX en bedoeld voor de opvang van vrouwen (met uitzondering van een man die de partner was van een van de opgevangen vrouwen); hotel Solidaire, gecoördineerd door 't Eilandje in samenwerking met Diogenes en DoucheFLUX; hotel Saint-Nicolas, beheerd door het Franstalige Rode Kruis van België en gebruikt voor de opvang van daklozen die symptomen vertoonden van besmetting met het coronavirus of die positief hadden getest op het virus.

Figuur 20 – Onthaaltehuizen: evolutie van het aantal getelde mensen per type voorziening van 2008 tot 2020

Type	2008	2010	2014	2016	2018	2020
Voor mannen	329	312	322	312	315	245
Voor vrouwen	34	34	34	33	30	15
Voor vrouwen en kinderen	247	269	314	304	305	273
Voor mannen, vrouwen en kinderen	170	180	183	205	212	173
Totaal	780	795	853	854	862	706

Ook hier moet worden gewezen op het significante aandeel vrouwen (48,2%) en minderjarigen (35,5%) in deze voorzieningen. Een van de redenen om voorrang te geven aan de opvang van vrouwen is hun specifieke kwetsbaarheid voor de leefomstandigheden op straat, maar ook de toename van huiselijk en familiaal geweld ten gevolge van de lockdown. Volgens gegevens die UN Women eind september publiceerde, heeft de lockdown in veel landen geleid tot meer klachten en meldingen van huiselijk geweld⁴³. In België verdubbelde het aantal oproepen naar het gratis nummer 1712, hulplijn voor huiselijk geweld, misbruik en kindermishandeling⁴⁴.

Thuisloos

Mensen in onthaaltehuizen (categorieën 3 en 4)

Onthaaltehuizen bieden behalve onderdak ook psychosociale en administratieve begeleiding om een proces van sociale herinschakeling te bevorderen. Voor dit soort verblijf wordt een vergoeding gevraagd. Bij mensen die geen inkomen hebben uit arbeid

of sociale zekerheid (werkloosheidsuitkering), maar die wel recht hebben op sociale bijstand, houdt het bevoegde OCMW een deel van het leefloon apart voor het verblijf.

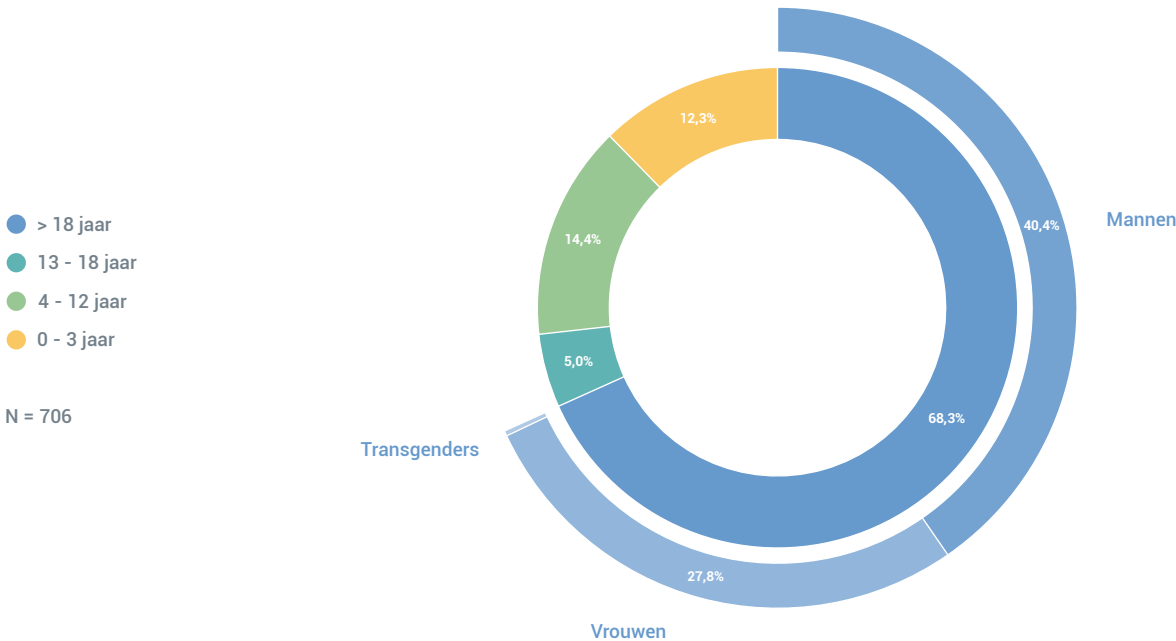
De COVID-19-epidemie en de behorende verplichte gezondheidsmaatregelen hebben de onthaaltehuizen gedwongen om plaatsen te 'bevriezen' en dus hun capaciteit te beperken. Sinds de eerste editie van de telling is het aantal plaatsen in onthaaltehuizen voor het eerst gedaald; in 2020 werd het laagste aantal ooit bereikt. In vergelijking met 2018 is het aantal ondergebrachte mensen in alle soorten onthaaltehuizen gedaald. Het gaat om een daling met 70 mensen in de onthaaltehuizen voor mannen (van 315 naar 245, of -22,2%), 15 mensen in de onthaaltehuizen voor vrouwen (van 30 naar 15, of -50,0%), 32 mensen in de onthaaltehuizen voor vrouwen en kinderen (van 305 naar 273, of -10,5%), en 39 mensen in de onthaaltehuizen voor mannen, vrouwen en kinderen (van 212 naar 173, of -18,4%).

Van de getelde mensen bevonden er zich op 9 november 2020 minder dan één op zeven (13,3%) in een erkend onthaaltehuis. Hoewel het inderdaad zo is dat de gezondheidscrisis een aanzienlijke nadelige invloed heeft gehad op deze voorzieningen,

43. ONU FEMMES (2020) – “L’impact du COVID-19 sur les femmes et les filles”, url: <https://interactive.unwomen.org/multimedia/explainer/covid19/fr/index.html>.

44. RTBF (2020/11/23) “Dans le monde, les violences envers les femmes explosent depuis la pandémie”, RTBF, url: https://www.rtbf.be/info/dossier/les-grenades/detail_dans-le-monde-les-violences-envers-les-femmes-explosent-depuis-la-pandemie?id=10638153.

Figuur 21 – Onthaaltehuizen: verdeling per leeftijd en per gender

45. vertoont het aandeel van mensen in onthaaltehuizen (in verhouding tot het totale aantal getelde mensen) al sinds de eerste telling een dalende tendens. In 2008 maakten mensen in onthaaltehuizen bijna de helft van het totaal uit (45,2%); in 2010 was dat nog 37,3%, in 2014 bedroeg dit aandeel nog 27,1%, en in 2016 en 2018 respectievelijk 24,0% en 20,7%. Terwijl het totale aantal dak- en thuislozen sinds 2008 meer dan verdrievoudigde, is de capaciteit van de onthaaltehuizen tussen 2008 en 2018 nauwelijks toegenomen (van 780 naar 862, of +10,5%).

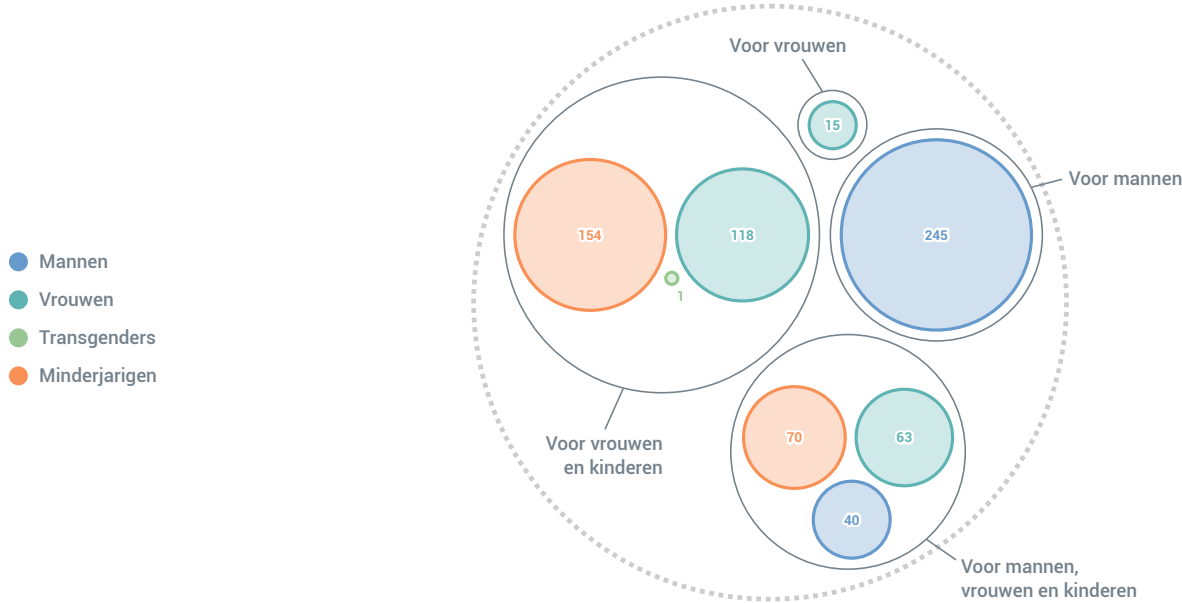
Wat de verdeling volgens leeftijd betreft, maken volwassenen 68,3% van de bevolking in de onthaaltehuizen uit en kinderen 31,7%: 2,3% is tussen 0 en 3 jaar oud, 14,4% tussen 4 en 12 jaar, 5,0% tussen 13 en 18 jaar. Wat het gender van de opgevangen mensen betreft, is 40,4% van het totaal mannen (59,1% van de volwassenen) en 27,8% vrouwen (40,7% van de volwassenen). Er was op de avond van de telling ook één

transgender persoon in een onthaaltehuis ondergebracht (0,2% van de volwassenen). Hoewel mannen de grootste groep blijven, is hun aantal in de onthaaltehuizen aanzienlijk gedaald ten opzichte van 2018 (van 381 naar 285, of -25,2%). In mindere mate is ook het aantal vrouwen (van 246 naar 196) en kinderen (van 235 naar 224) afgenomen (respectievelijk -20,3% en -4,7%).

Mensen in transitwoningen (categorie 3)

Transitwoningen zijn bedoeld als tijdelijke oplossing voor mensen of gezinnen die zich in een noodsituatie of een zeer kwetsbare situatie bevinden. De begeleiding die tijdens deze overgangsfase – die niet langer dan 18 maanden mag duren⁴⁵ – wordt geboden, is erop gericht de autonomie van de begunstigden te versterken, zodat zij uiteindelijk kunnen verhuizen naar een eigen woning, aangepast aan hun behoeften en

Figuur 22 – Onthaaltehuizen: aantal opgevangen mensen per type voorziening

hun inkomen. Er dient op gewezen dat bij transitwoningen vaak meerdere partners uit het sociaal werk betrokken zijn: de organisatie die de woning ter beschikking stelt, is niet noodzakelijk degene die instaat voor de opvolging.

Op de avond van de telling verbleven er 434 mensen in transitwoningen. De meesten van hen woonden in een woning die door de OCMW's werd beheerd en begeleid (239 mensen, of 55,1%). Een ander belangrijk deel van de getelde mensen werd opgevolgd door een dienst begeleiding aan huis⁴⁶ (145 mensen, of 33,4%): 85 van hen woonden in een transitwoning ter beschikking gesteld door een sociaal verhuurkantoor (SVK). De rest van het publiek (50 mensen, of 11,5%) werd opgevangen in verschillende transitvoorzieningen: Huis Cardijn beheerd door New Samusocial (10 mensen), studio's onder toezicht van de VZW Transit (8 mensen) en transitwoningen onder toezicht van de gemeente Sint-Jans-Molenbeek (32 mensen).

Wat betreft de verdeling volgens leeftijd, is 56,5% van de mensen in transitwoningen volwassen en 43,5% minderjarig: 9,7% is tussen 0 en 3 jaar oud, 21,0% tussen 4 en 12 jaar, 12,9% tussen 13 en 18 jaar. Bij de volwassenen ligt het aantal vrouwen (130, of 30,0% van het totaal en 53,1% van de volwassenen) hoger dan het aantal mannen (113, of 26,0% van het totaal en 46,1% van de volwassenen).

Mensen in opvangvoorzieningen voor asielzoekers (categorie 5 / aanvullende gegevens)

In 2020 dienden 16.910 mensen een verzoek om internationale bescherming in bij de Dienst Vreemdelingenzaken (DVZ). Dit aantal is lager dan in 2019 (27.742 aanvragen), 2018 (22.530 aanvragen), 2017 (18.340 aanvragen) en 2016 (18.280 aanvragen). We moeten al teruggaan tot 2008 om zo'n laag aantal verzoeken te vinden⁴⁷.

46.

In november 2020 begeleidden verschillende diensten begeleiding aan huis mensen in transitwoningen: Aprêstoe, Leger des Heils, Fami-Home, Een Eigen Dak (Spullenhulp), Lhiving, S.Ac.A.Do. ('t Eilandje) en PAG-ASA.

47.

COMMISSARIAAT-GENERAAL VOOR DE VLUCHTELINGEN EN DE STAATLOZEN – "Asielstatistieken - Bilan 2020", url: <https://www.cgvs.be/nl/actueel/asielstatistieken-bilan-2020>.

45. MINISTERIE VAN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST (2004/04/01) – "Ordonnantie tot aanvulling van de ordonnantie van 17 juli 2003 houdende de Brusselse Huisvestingscode", BS 2004/31173, url: <http://reflex.raadvst-consetat.be/reflex/pdf/Mbbs/2004/04/29/86507.pdf>.

Figuur 23 – Transitwoningen: aantal opgevangen mensen per leefsituatie

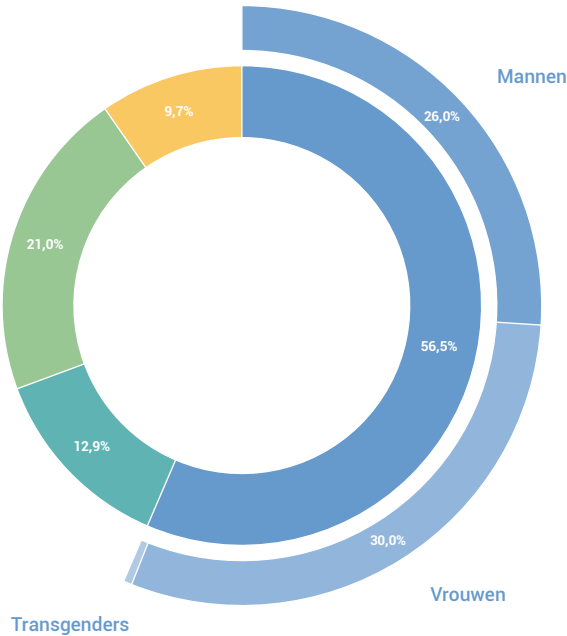
Leefsituatie	Vrouwen	Mannen	Transgenders	Minderjarigen	Totaal
In een transitwoning beheerd door een OCMW	68	59		112	239
Opvolging door een dienst van begeleiding aan transitwoningen	51	35	2	57	145
In een transitwoning beheerd door een andere organisatie	11	19		20	50
Totaal	130	113	2	189	434

48. EUROPEAN ASYLUM SUPPORT OFFICE (2021) – “Asylum Trends 2020 preliminary overview”, url: <https://easo.europa.eu/asylum-trends-2020-preliminary-overview>.

Figuur 24 – Transitwoningen: verdeling per leeftijd en per gender

- > 18 jaar
- 13 - 18 jaar
- 4 - 12 jaar
- 0 - 3 jaar

N = 434

49. COMMISSARIAAT-GENERAAL VOOR DE VLUCHTELINGEN EN DE STAATLOZEN – “Asielstatistieken - Bilan 2020”.

50. PARLEMENT EN EUROPESE RAAD (2013/06/26) – “Richtlijn van 26 juni 2013 tot vaststelling van normen voor de opvang van verzoekers om internationale bescherming (herschikking)”, Publicatieblad van de Europese Unie 2013/33/EU, url: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013L0033&from=nl>.

51. *Ibid.*, Modaliteiten van de materiële opvangvoorzieningen, Art. 18.

Het aantal verzoeken om internationale bescherming is niet alleen gedaald in België, maar ook – zelfs aanzienlijk – in de andere lidstaten van de Europese Unie (EU). In 2020 werden in de EU in totaal 461.300 verzoeken ingediend, wat neerkomt op een daling met 31,0% ten opzichte van 2019⁴⁸. De daling houdt duidelijk verband met de context van de pandemie. Ook in België was het aantal verzoeken in januari 2020 nog vrij hoog (2.739), maar tussen maart en juli werd een heel sterke afname vastgesteld. Die is toe te schrijven aan de tijdelijke opschorting van de inschrijving van nieuwkomers en de beperking van de reismogelijkheden⁴⁹.

Zoals bepaald in de Europese wetgeving, en met name in de richtlijn ‘opvang’⁵⁰, hebben mensen die een verzoek tot internationale bescherming indienen, recht op materiële bijstand tijdens de hele procedure. Dit omvat onder meer opvang in opvangcentra die een passende levensstandaard bieden – of in huizen, appartementen, particuliere hotels of aangepaste tehuizen⁵¹.

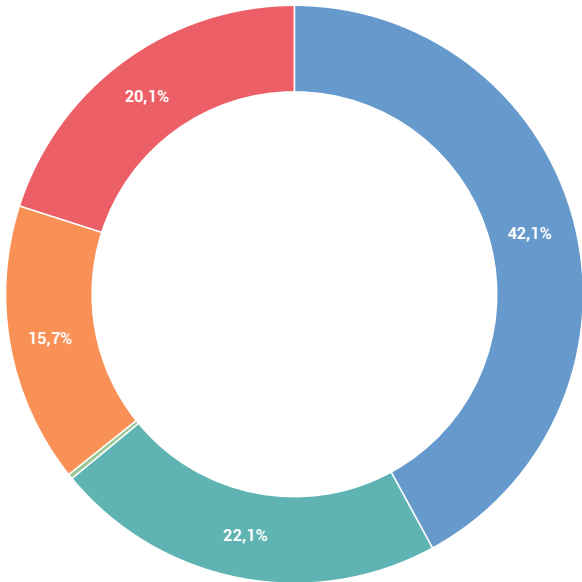
Figuur 25 – Opvang voor asielzoekers: aantal opgevangen mensen per voorziening

Organisatie	Vrouwen	Mannen	Transgenders	Minderjarigen	NBMV	Totaal
Fedasil	33	92		35	156	316
Rode Kruis	58	1		15	69	143
Ciré	34	51		47		132
Caritas International	11	3		9	18	41
New Samusocial		164			7	171
Leger des Heils	42	53		24		119
Mentor Escale		1			4	5
Minor Ndako	1	4		1	11	17
G4S	108	131		77		316
Burgerplatform		28				28
OCMW Ganshoren	5	4				9
OCMW Etterbeek	6	4		5	1	16
OCMW Ukkel	3	41	1		6	51
OCMW Watermaal-Bosvoorde	1	1			16	18
OCMW Sint-Lambrechts-Woluwe	12	20				32
OCMW Sint-Pieters-Woluwe	4	6		12		22
Total	318	604	1	225	288	1436

Figuur 26 – Asielzoekers: verdeling per gender en per leeftijd

- Mannen
- Vrouwen
- Transgenders
- Minderjarigen
- NBMV

N = 1436

In België begint het opvangtraject in het aankomstcentrum van het Federaal Agentschap voor de Opvang van Asielzoekers (Fedasil), sinds december 2018 ondergebracht in het ‘Klein Kasteeltje’ in Brussel. Het betreft de teams van Fedasil die belast zijn met de eerste opvang en de toewijzingen, alsook de afdeling ‘registratie’ van de Dienst Vreemdelingenzaken. In het aankomstcentrum houdt Fedasil een eerste sociale en medische evaluatie van de asielzoekers en controleert het agentschap hun recht op materiële bijstand. Als ze in aanmerking komen, worden ze tijdelijk in het aankomstcentrum ondergebracht, terwijl er gezocht wordt naar een opvangcentrum aangepast aan hun situatie. Mensen verblijven dus maar een korte tijd in het aankomstcentrum – ongeveer een week. Vervolgens wijst Fedasil hen een opvangplaats toe, waar de asielzoeker materiële bijstand kan krijgen⁵².

In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest worden de opvangcentra, naast de voorzieningen van Fedasil, beheerd door het Franstalige Rode Kruis van België, New Samusocial en Group 4 Securicor (G4S). Verder biedt CIRÉ (Coordination et initiatives pour réfugiés et étrangers) mensen die een verzoek tot internationale bescherming indienen, onderdak in particuliere woningen, en organiseren de OCMW's lokale opvanginitiatieven (LOI's) – meestal in gemeubelde particuliere woningen.

Tijdens de nacht van 9 november 2020 waren in totaal 1.436 mensen ondergebracht in opvangvoorzieningen voor asielzoekers, van wie 148 in lokale opvanginitiatieven (LOI's) van de OCMW's, 132 in individuele of semi-gemeenschappelijke woningen gecoördineerd door CIRÉ, en 28 in gemeenschappelijke opvang van het Burgerplatform. De overige 1.128 mensen

verbleven in collectieve opvangcentra beheerd door of in opdracht van Fedasil.

Zoals blijkt uit figuur 26, waren van de 1.436 asielzoekers die op 9 november 2020 werden geteld, 42,1% mannen (604 mensen), 22,1% vrouwen (318 mensen), 15,7% vergezellende minderjarigen (225 mensen) en 20,1% niet-begeleide minderjarigen (288 mensen). Verder dient erop gewezen dat ook één transgender persoon in een van de plaatselijke opvanginitiatieven was ondergebracht.

Het recht op opvang eindigt wanneer de procedure voor internationale bescherming afgerond is en alle eventuele beroepsmogelijkheden uitgeput zijn. In geval van een positieve beslissing krijgt de begunstigde van de internationale bescherming een verblijfsvergunning en kan hij of zij nog twee maanden in een opvangvoorziening blijven, om in die periode eigen huisvesting te vinden – wat in zo'n korte tijd vaak moeilijk blijkt, gezien de beperkte economische middelen en de discriminatie op de private huurmarkt.

Bij een negatieve beslissing ontvangt de 'afgewezen' asielzoeker een bevel om het grondgebied te verlaten. In 2020 heeft het Commissariaat-Generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen (CGVS) bescherming verleend aan 34,1% van de aanvragers. Dit komt neer op 4.588 beslissingen tot toekenning van de beschermingsstatus, voor in totaal 5.836 mensen (met inbegrip van kinderen die hun ouders vergezellen). In 27,8% van de beslissingen werd de status van vluchteling toegekend en in 6,3% werd subsidiaire bescherming verleend⁵³. Er dient op gewezen dat het beschermingspercentage in 2020 verder is gedaald ten opzichte van de voorgaande jaren (57,7% in 2016, 50,7% in 2017, 49,1%

Figuur 27 – Begeleiding na herhuisvesting: aantal begeleide mensen per leefsituatie

Leefsituatie	Vrouwen	Mannen	Minderjarigen	Totaal
In een woning beheerd door de begeleidingsdienst	3		2	5
In een woning beheerd door een sociaal verhuurkantoor	28	5	40	73
In een woning beheerd door een openbare vastgoedmaatschappij	63	11	101	175
In een woning beheerd door een gemeente	1		2	3
In een privé woning	39	5	56	100
Totaal	134	21	201	356

in 2018 en 36,9% in 2019) en dat het aandeel van afgewezen asielzoekers dus heel groot is. Deze mensen, die zich op Belgisch grondgebied bevinden zonder toegang tot rechten, lopen een bijzonder groot risico om in dak- en thuisloosheid te belanden.

Begeleid wonen en Housing First (categorie 7 / aanvullende gegevens)

Op het moment van de telling werden 356 mensen gevolgd door een dienst voor begeleiding na herhuisvesting (figuur 27). Bijna de helft van hen (175, of 49,2%) woonde in een woning beheerd door een openbare vastgoedmaatschappij (OVM). De andere helft was verdeeld over particuliere woningen (100 mensen, of 28,1%), woningen beheerd door een sociaal verhuurkantoor (73 mensen, of 20,5%), huisvesting beheerd door de begeleidingsdienst (5 mensen, of 1,4%) en huisvesting beheerd door een gemeente (3 mensen, of 0,8%). De meerderheid van de getelde mensen in deze categorie is minderjarig (201, of 56,5%). Bij de volwassenen zijn vrouwen opvallend sterker vertegenwoordigd (134, of 37,6%) dan mannen (21, of 5,9%).

Zoals blijkt uit figuur 28, werden er ook 1.243 mensen geteld die op dat moment opgevolgd werden door een dienst begeleiding aan huis. De meesten van hen wonen in woningen beheerd door een sociaal verhuurkantoor (615, of 49,5%), in particuliere woningen (385, of 31,0%) of in een woning beheerd door een openbare vastgoedmaatschappij (OVM) (131, of 10,5%). De overige 9,0% van de mensen woont in een woning die wordt beheerd door begeleidingsdiensten (6 mensen), het Woningfonds (28 mensen) of een gemeente (15 mensen); sommigen krijgen begeleiding aan huis in een solidair onderkomen (30 mensen), in een instelling (1 persoon), in een rusthuis (3 mensen), of bij vrienden of familie (13 mensen). De 790 volwassenen vertegenwoordigen 63,6% van de mensen die door een dienst begeleiding aan huis worden opgevolgd. De 453 minderjarigen vertegenwoordigen 36,4%. De verhouding tussen mannen (398) en vrouwen (391) is relatief evenwichtig.

Op de avond van 9 november werden in totaal 1.599 mensen opgevolgd door een dienst voor begeleiding bij huisvesting (begeleiding na herhuisvesting en begeleiding aan huis). Het belang van de samenwerking

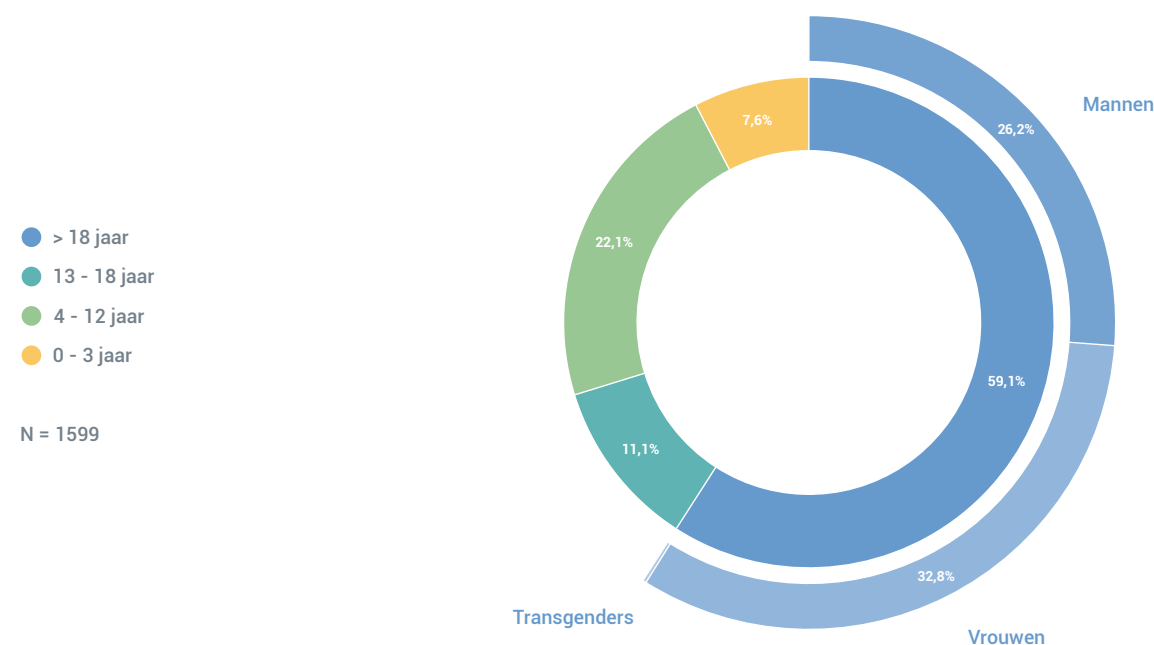
52. FEDASIL (2020) – “Opvang asielzoekers”, url: <https://www.fedasil.be/nl/asiel-belgie/opvang-asielzoekers>.

53. COMMISSARIAAT-GENERAAL VOOR DE VLUCHTELINGEN EN DE STAATLOZEN – “Asielstatistiek – Bilan 2020”.

Figuur 28 – Begeleiding aan huis: aantal begeleide mensen per leefsituatie

Leefsituatie	Vrouwen	Mannen	Transgenders	Minderjarigen	Totaal
In een woning beheerd door de begeleidingsdienst	3	3			6
In een woning beheerd door een sociaal verhuurkantoor	208	137	1	269	615
In een woning beheerd door een openbare vastgoedmaatschappij	39	37		55	131
In een woning beheerd door het Woningfonds	6	4		18	28
In een woning beheerd door een gemeente	7	2		6	15
In een woning beheerd door een OCMW	4	2		1	7
In een solidair onderkomen	6	24			30
In een privé woning	106	181		98	385
In een instelling	1				1
In een rusthuis	3				3
Bij vrienden of familie	4	8		1	13
Andere	4			5	9
Totaal	391	398	1	453	1243

Figuur 29 – Begeleid wonen: verdeling per leeftijd en per gender

Figuur 30 – Housing First: aantal begeleide mensen per leefsituatie

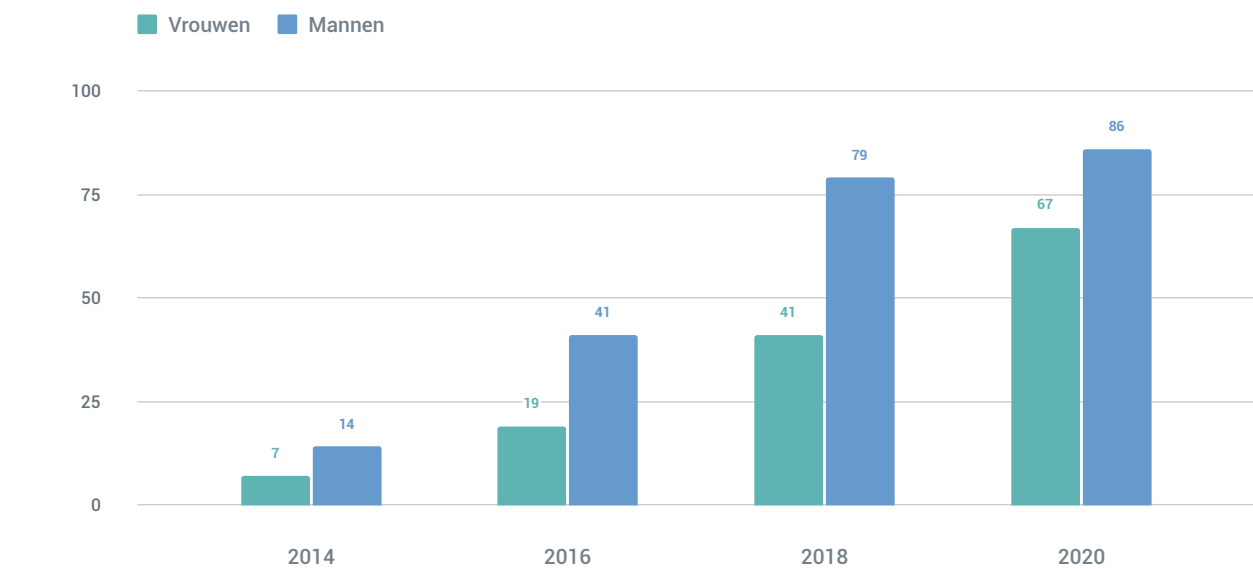
Leefsituatie	Vrouwen	Mannen	Totaal
In een woning beheerd door een vereniging	1	2	3
In een woning beheerd door een sociaal verhuurkantoor	33	42	75
In een woning beheerd door een openbare vastgoedmaatschappij	14	17	31
In een woning beheerd door het Woningfonds	2	3	5
In een woning beheerd door een gemeente	2	1	3
In een woning beheerd door een OCMW	5	6	11
In een privé woning	4	9	13
Andere	6	6	12
Totaal	67	86	153

met de sociale verhuurkantoren is duidelijk, aangezien 43,0% van de begeleidingen (688 begunstigden) plaatsvindt in een woning van een sociaal verhuurkantoor. 30,3% van de opgevolgde mensen (485 mensen) zijn huurders op de private woningmarkt en 24,6% woont in een sociale woning (306 mensen). 40,9% van alle mensen die begeleiding bij huisvesting krijgen, is minderjarig. Van de getelde volwassenen is 55,5% vrouw (figuur 29).

Op het moment van de telling zaten 153 mensen in een *Housing First*-programma (figuur 30). Dit aantal betekent een stijging ten opzichte van 2018 (33 mensen meer, of +27,5%), maar ze is minder groot dan bij de tellingen van 2018 en 2016. Tussen 2014 en 2016 werd immers een stijging opgetekend met 185,7% (39 extra mensen) en tussen 2016 en 2018 met 100,0% (60 extra mensen).

Bijna de helft van de mensen die begeleid worden in het kader van een *Housing First*-programma, is gehuisvest in woningen beheerd door een SVK (75 van de 153, of 49,0%). Dit bevestigt het belang van het partnerschap met die kantoren om dak- en thuislozen te begeleiden naar huisvesting. 31 mensen verblijven in woningen beheerd door een OVM (20,3%), 13 mensen zijn huurders op de private woningmarkt, 11 mensen in OCMW-woningen, 5 in woningen die door het Woningfonds worden beheerd, en 3 mensen in woningen van de gemeente. De overige 15 mensen zijn gehuisvest in woningen die worden beheerd door een VZW of andere partners. De twee leefsituaties die voorrang geven voor *Housing First*-begeleiding zijn, nog steeds, wonen in een woning beheerd door een sociaal verhuurkantoor en in een sociale woning beheerd door een OVM. In vergelijking met 2018 zien we voor beide situaties, zowel in absolute als in proportionele cijfers, een stijging: van 46,7% naar 49,0% voor de sociale verhuurkantoren en van 17,5% naar 20,3% voor de OVM's.

Figuur 31 – Housing First: evolutie van het aantal mensen die begeleid worden in een Housing First programma

Het door *Housing First* begeleide publiek bestaat uitsluitend uit volwassenen, wat een logisch gevolg is van de criteria om aan dit programma te kunnen deelnemen⁵⁴. Wat de verdeling volgens gender betreft, tellen we 56,2% mannen (86 mensen) en 43,8% vrouwen (67 mensen). In vergelijking met de eerdere tellingen zien we een toename van het aandeel vrouwen dat door *Housing First* begeleid wordt: zij vertegenwoordigden 34,2% in 2018, 31,7% in 2016 en 33,3% in 2014.

Mensen in ontoereikende huisvesting

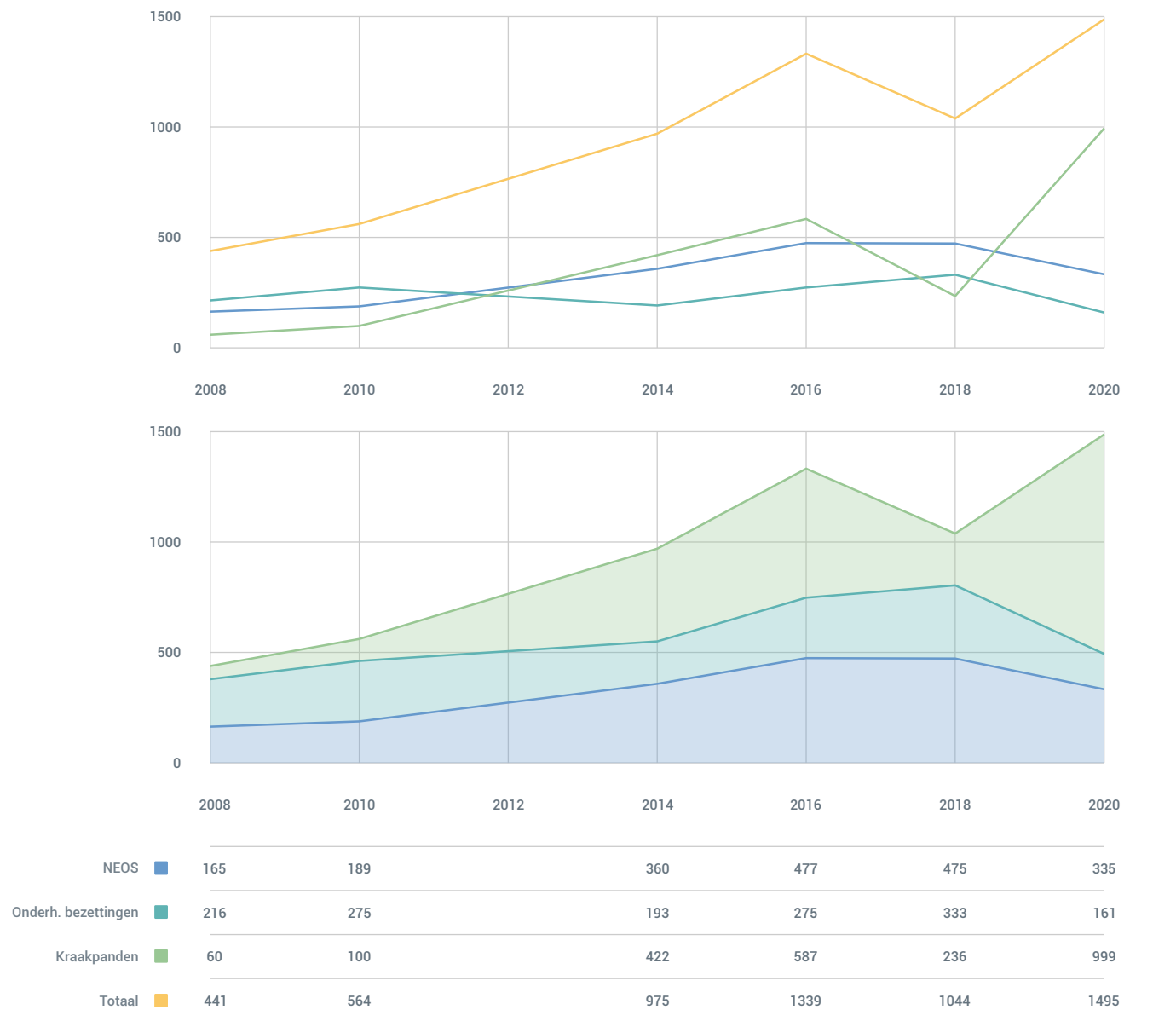
De categorie 'ontoereikende huisvesting' omvat mensen die in niet-erkende opvangstructuren (NEOS) wonen, mensen die in onderhandelde bezettingen wonen en mensen die in kraakpanden wonen. Wat deze alternatieve oplossingen gemeen hebben, is dat ze zich in de marge van het erkende ont-haal- en opvangsnetwerk bevinden. Tijdens de nacht van 9 november 2020 maakten 1.495 mensen gebruik van een van deze

oplossingen. Dat aantal is goed voor 28,1% van het totaal aantal getelde mensen.

Hoewel dit segment van de dak- en thuisloze bevolking sinds de eerste telling vrijwel constant is toegenomen (+239,0% sinds 2008), volgt de verdeling over de verschillende woonsituaties verschillende tendensen. Het aantal getelde mensen in kraakpan-den stijgt sneller dan het aantal mensen in NEOS en onderhandelde bezettingen – het aantal mensen in die twee laatste situaties vertoont zelfs een duidelijke daling tussen 2018 en 2020 (-29,5% voor NEOS en -51,7% voor onderhandelde bezettingen).

Naast het gebrek aan plaatsen in de con-ventionele voorzieningen zijn er nog andere redenen waarom mensen zich soms tot die alternatieve oplossingen wenden: som-migen kunnen geen toegang krijgen tot de erkende hulp (vanwege hun verblijfsstatus, gender of een opeenstapeling van com-plexe problemen), anderen willen dat niet (bijvoorbeeld omdat zij niet begeleid willen worden of zich niet willen schikken naar bepaalde beperkende reglementen).

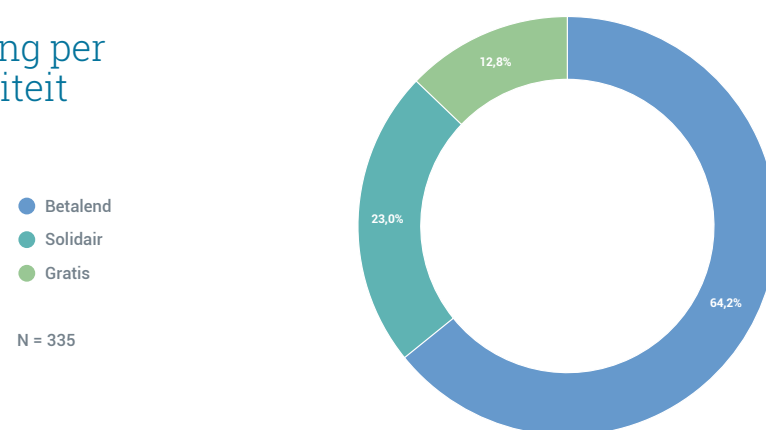
Figuur 32 – Ontoereikende huisvesting: evolutie van het aantal getelde mensen per leefsituatie van 2008 tot 2020

In tegenstelling tot de cijfers voor mensen in erkende opvangvoorzieningen wordt het aantal mensen in 'ontoereikende huisves-ting' noodzakelijkerwijs onderschat: het zal wellicht nooit mogelijk zijn om een volledig beeld te krijgen van het aantal mensen die terechtkomen in die verschillende preciaire leefsituaties, gekenmerkt door een infor-meel en verborgen karakter. Bijgevolg moe-ten cijfers en analyses over de categorie 'ontoereikende huisvesting' met de nodige voorzichtigheid worden behandeld. Dit geldt

des te meer omdat de zichtbaarheid van het fenomeen verschilt van de ene telling tot de andere, afhankelijk van de samenwerking met de actoren op het terrein die deelne-men aan de gegevensverzameling.

Figuur 33 – NEOS: verdeling per opvangmodaliteit

Mensen in tijdelijke of niet-conventionele woningen (categorie 11)

Mensen in 'tijdelijke of niet-conventionele woningen' krijgen allemaal een minimum aan begeleiding. In de NEOS gebeurt dat doorgaans door een team dat aan de voorziening verbonden is en dat, van geval tot geval, een meer of minder geformaliseerde begeleiding kan verlenen. Onderhandelde bezettingen zijn dan weer verbonden aan sociale projecten die het mogelijk maken de bewoners op te volgen.

De NEOS zijn laagdrempelige voorzieningen die een kwetsbaar publiek opvangen, vaak tegen betaling, voor een langdurig verblijf. De meeste NEOS beschikken niet over opgeleid personeel. Deze voorzieningen bieden in feite zeer ongelijke diensten: sommige ontwikkelen goede praktijken, andere vertonen zorgwekkende tekortkomingen.

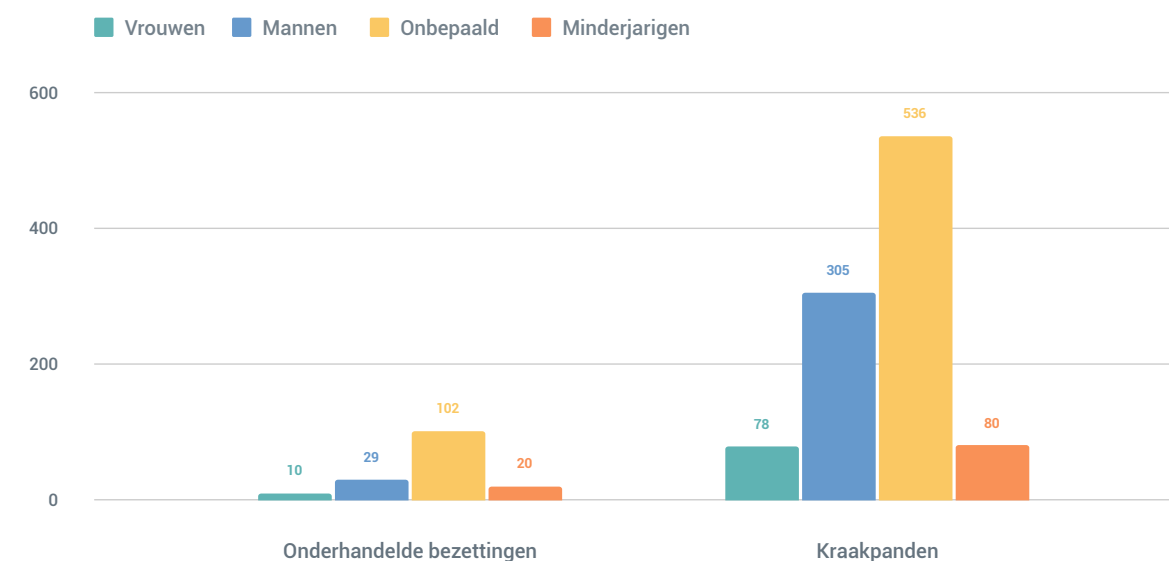
Op 9 november werden in de NEOS 335 mensen geteld. Dat aantal betekent een daling met 140 mensen in vergelijking met 2018 (-29,5%). Die daling is grotendeels te verklaren door de vermindering van het aantal plaatsen in het centrum Rafaël, dat in 2020 slechts 38 mensen heeft opgevangen, tegenover 182 in 2018. Het centrum Rafaël

is een christelijke leefgemeenschap onder toezicht van het vicariaat Brussel, waar men opvang en onderdak biedt aan mensen in kwetsbare situaties. Het is gevestigd in de voormalige Sint-Annakliniek in Anderlecht. Nadat de gemeente het centrum in gebreke stelde omdat de gebouwen niet aan de conformiteitseisen voldeden, moest het zijn bewoners geleidelijk elders onderbrengen, om begin 2021 met grote werkzaamheden te kunnen beginnen.

Van de 20 NEOS die in 2020 in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest geteld werden, zijn er 8 die hun bewoners geld aanrekenen voor hun diensten, 10 die werken volgens het principe van een bijdrage op basis van de middelen waarover men beschikt, en 2 die gratis zijn. Zoals blijkt uit figuur 33 verbleven er tijdens de nacht van 9 november 215 mensen (64,2% van het totaal aantal mensen die in NEOS gehuisvest zijn) in de betalende voorzieningen, 77 mensen (23,0%) in de zogenaamde solidaire voorzieningen, en 43 mensen (12,8%) in de gratis voorzieningen. Van de 335 mensen die in dit soort voorzieningen waren ondergebracht, waren er 190 mannen (56,7%), 125 vrouwen (37,3%) en 20 minderjarigen (6,0%).

Bij de laatste editie werden er 161 mensen geteld in onderhandelde bezettingen, onder wie 20 minderjarigen. Dit is het laagste

Figuur 34 – Ontoereikende huisvesting: verdeling tussen onderhandelde bezettingen en kraakpanden

aantal ooit vastgesteld sinds de eerste telling in 2008. Tussen 2018 en 2020 daalde het aantal getelde mensen in onderhandelde bezettingen met de helft (-51,7%). Die daling is deels toe te schrijven aan een minder volledige gegevensverzameling.

Naast het wonen in kraakpanden blijft het concept van de tijdelijke bezetting een van de weinige oplossingen voor een groep kwetsbare mensen en gezinnen die niet in aanmerking komen voor huisvestingsoplossingen op middellange termijn – vooral mensen in een onwettige situatie of zonder inkomen. Anders dan bij kraakpanden, die zonder toestemming van de eigenaar worden bewoond, komt een onderhandelde bezetting tot stand door een overeenkomst tussen de bewoners en de eigenaar. De bewoners die de toestemming hebben gekregen om het pand in kwestie tijdelijk te gebruiken, doen dit in sommige gevallen gratis, in andere gevallen tegen een symbolische vergoeding of tegen een huurprijs die lager ligt dan op de traditionele huurmarkt. Deze bezettingen vallen niet onder de wet op de huurcontracten en de bewoners kunnen niet dezelfde rechten doen gelden als

een klassieke huurder. Mits een beperkte opzegtermijn kan de verhuurder de bezetting te allen tijde beëindigen zonder zich te hoeven verantwoorden. Het onzekere karakter van de bezetting ligt niet alleen aan het feit dat er geen rechtsbescherming geldt, maar ook aan het feit dat er geen normen inzake bewoonbaarheid gelden.

Van de 18 tijdelijke bezettingen waarmee in 2020 rekening werd gehouden, werden er 11 beheerd door de BFUH en 5 door Communa. De BFUH ontwikkelt al enkele jaren projecten voor onzekere en tijdelijke bezettingen, waardoor veel mensen in kwetsbare situaties toegang krijgen tot onderdak. Deze projecten worden ondersteund door het Agentschap Tijdelijke Bewoning – in 2013 opgericht onder auspiciën van de BFUH –, dat gewestelijke subsidies krijgt om leegstaande ruimten om te vormen tot tijdelijke woningen.

Mensen die in kraakpanden wonen (categorie 12)

In 2020 werden er 999 mensen, onder wie 80 minderjarigen, geteld in kraakpanden: bijna een op de vijf getelde mensen (18,8%) vond in de nacht van 9 november onderdak in een leegstaande ruimte of een leegstaand gebouw. Dat is het hoogste aantal dat ooit is vastgesteld, en voor het eerst vormen de 'mensen in ongeschikte huisvesting' (operationele categorie 12) qua aantal de grootste groep na 'mensen in noodopvang' (operationele categorie 2).

Tussen 2018 en 2020 is het aantal mensen in kraakpanden echt explosief toegenomen (+323,3%). Men moet die stijging evenwel met de nodige omzichtigheid interpreteren, omdat 2018 qua gegevensverzameling een bijzonder jaar was, onder meer door het wantrouwen van de betrokkenen nadat een nieuwe wet in 2017 het kraken van een pand strafbaar maakte. Toch toont het cijfer van 2020 een duidelijke stijging (+70,2%) ten opzichte van 2016 (587 mensen).

De sterke stijging in 2020 kan onder meer worden verklaard door de grootschalige mobilisatie rond de kraakpanden in het kader van de gezondheidscrisis: de gesmede vertrouwensbanden met professionals uit de sociale en gezondheidssector hebben het mogelijk gemaakt een hele reeks mensen te tellen die voorheen onder de radar bleven. Toch verklaart dit niet alles. Het is meer dan waarschijnlijk dat de sociale, economische en gezondheidscrisis een minderheid van de bevolking in een zeer kwetsbare situatie ertoe heeft aangezet onderdak te zoeken in leegstaande gebouwen.

Hoewel de telling geen informatie oplevert over het administratieve statuut van mensen, is het waarschijnlijk – en dit werd ook herhaaldelijk gemeld – dat kraken zowat de standaardoplossing is voor een aanzienlijk deel van de daklozen die illegaal op het grondgebied verblijven. Er zijn geen officiële gegevens over de mensen die hier illegaal verblijven, maar twee factoren doen vermoeden dat hun aantal toeneemt: enerzijds is op het totale aantal asielaanvragen – dat tot 2019 bleef stijgen – het aandeel weigeringen de afgelopen jaren sterk toegenomen (van 42,3% in 2016 naar 63,1% in 2019); anderzijds heeft er in België sinds 2010 geen enkele regularisatiecampagne meer plaatsgevonden.

Aanvullende gegevens

Pre-enquête

De pre-enquête werd gehouden op 26 en 27 oktober 2020, respectievelijk tussen 9 uur en 13 uur en tussen 12 uur en 16.30 uur, in 14 dagcentra en 4 opvangcentra die overdag open zijn voor het publiek⁵⁵. De enquête werd afgenomen door 45 studenten, 6 ervaringsdeskundigen en 10 begeleiders (leden van het team van het steunpunt en hoogleraren of onderzoekers die verbonden zijn aan de hogescholen).

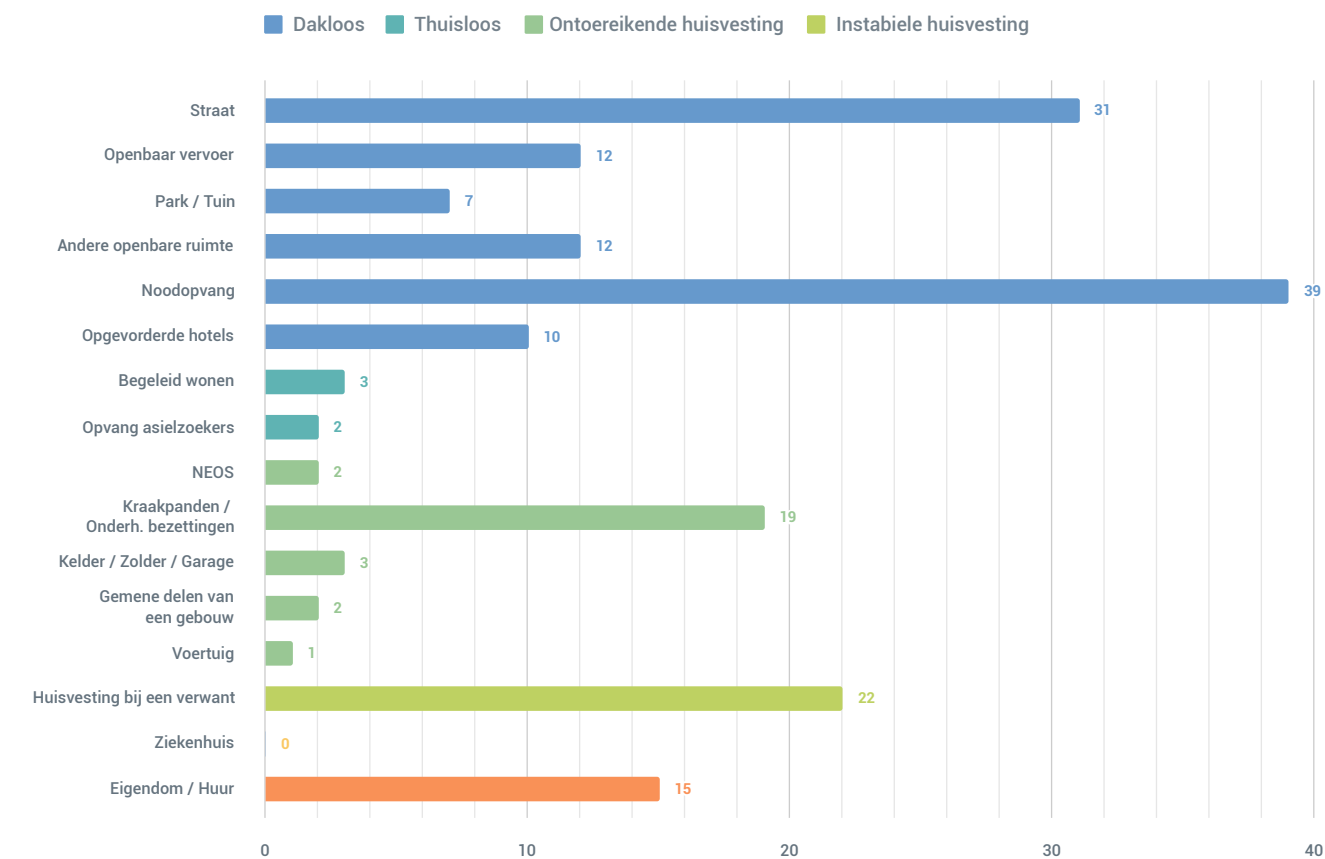
Van de 181 mensen die in het kader van de pre-enquête werden bevraagd, waren er 153 mannen (84,5%) en 28 vrouwen (15,5%). Van 170 mensen is ook de gezinsituatie gekend: 131 mensen waren alleenstaand zonder kinderen (77%), 31 mensen waren alleenstaand met kinderen (18,2%), 6 mensen maakten deel uit van een koppel zonder kinderen (3,5%) en 2 mensen maakten deel uit van een koppel met kinderen (1,2%). Van 163 respondenten is de leeftijd gekend: de best vertegenwoordigde leeftijdsgroep is 31-40 jaar (49 mensen, of 30%), gevolgd door 21-30 jaar en 41-50 jaar (elk 39 mensen, of 23,9%). Tot slot zijn 21 mensen (12,9%) tussen 51 en 60 jaar oud, 11 mensen (6,7%) tussen 61 en 70 jaar, 2 mensen jonger dan 20 jaar en 2 mensen ouder dan 70 jaar.

Via de enquête kon informatie worden verzameld over de duur van de dakloosheid van 137 mensen. Daaruit bleek dat 39,4% van hen minder dan een jaar dakloos was, 35,0% al meer dan één jaar, maar minder dan vijf jaar, en 25,6% al meer dan vijf jaar. Het aantal mensen dat al meerdere jaren dakloos was, is dus relatief hoog.

De grote meerderheid van de bevroegde mensen is geboren in een derde land⁵⁶. Dit geldt voor 126 van de 171 mensen die op de betreffende vraag hebben geantwoord (73,7%): van hen zijn er 46 geboren in Marokko (26,9%) en 18 in Algerije (10,5%). 28 mensen zijn in België geboren (16,4%) en 17 in een ander land dat deel uitmaakt van de Europese Unie (9,9%). Van 168 respondenten is het volgende bekend met betrekking tot hun administratieve situatie: 40 mensen hebben de Belgische nationaliteit (23,8%) – dit omvat zowel de mensen die in België geboren zijn als degenen die genaturaliseerd zijn –, 14 mensen hebben de nationaliteit van een ander EU-land (8,3%), 87 mensen komen uit derde landen en hier zonder wettig verblijf wonen (51,8%), 14 mensen zijn asielzoekers (8,3%), 5 mensen kregen internationale bescherming (3%), en 8 mensen hebben een tijdelijke verblijfsvergunning (4,8%) – met name in het kader van gezinshereniging of om medische redenen.

Het niet hebben van een verblijfsvergunning heeft een impact op diverse aspecten van het leven. Uit de resultaten van de enquête kunnen correlaties worden afgeleid tussen administratief statuut en leefsituatie enerzijds, en tussen administratief statuut en inkomen anderzijds. Bij de vraag naar de plaats waar men de laatste nacht had doorgebracht, antwoordde 61,6% van de mensen (111 van de 180 respondenten) – zoals blijkt uit figuur 35 – dat zij in de openbare ruimte, in een noodopvangcentrum of in een van de crisishotels hadden geslapen. Meer dan drie op de vijf respondenten vallen dus in ETHOS-categorie 1 (mensen zonder vaste verblijfplaats) en 2 (mensen in noodopvang). Naast die groep verklaarden 27 mensen (15,0%) dat zij de nacht hadden doorgebracht in ontoereikende huisvesting, hoofdzakelijk in kraakpanden (19 van de 27), en 22 respondenten (12,2%) dat zij bij

Figuur 35 – Pre-enquête: leefsituatie van de ondervraagde mensen

derden waren ondergebracht. 15 mensen (8,3%) tot slot hadden in hun eigen woning geslapen. Het is opvallend dat een deel van de mensen die gebruikmaken van de diensten van de dagcentra, toch zelf een woning heeft. Zij maakten vaak melding van een zeer precare financiële situatie en moeilijke woonomstandigheden (onder meer gebrek aan warm water en verwarming).

Vergelijken we de woonsituatie en het administratief statuut, dan blijkt dat mensen uit derde landen die hier zonder wettig verblijf wonen, bijzonder sterk vertegenwoordigd zijn onder degenen die de nacht in de openbare ruimte hebben doorgebracht: dit is het geval voor 37 van de 62 mensen, of 59,6% – een percentage dat hoger ligt dan dat van

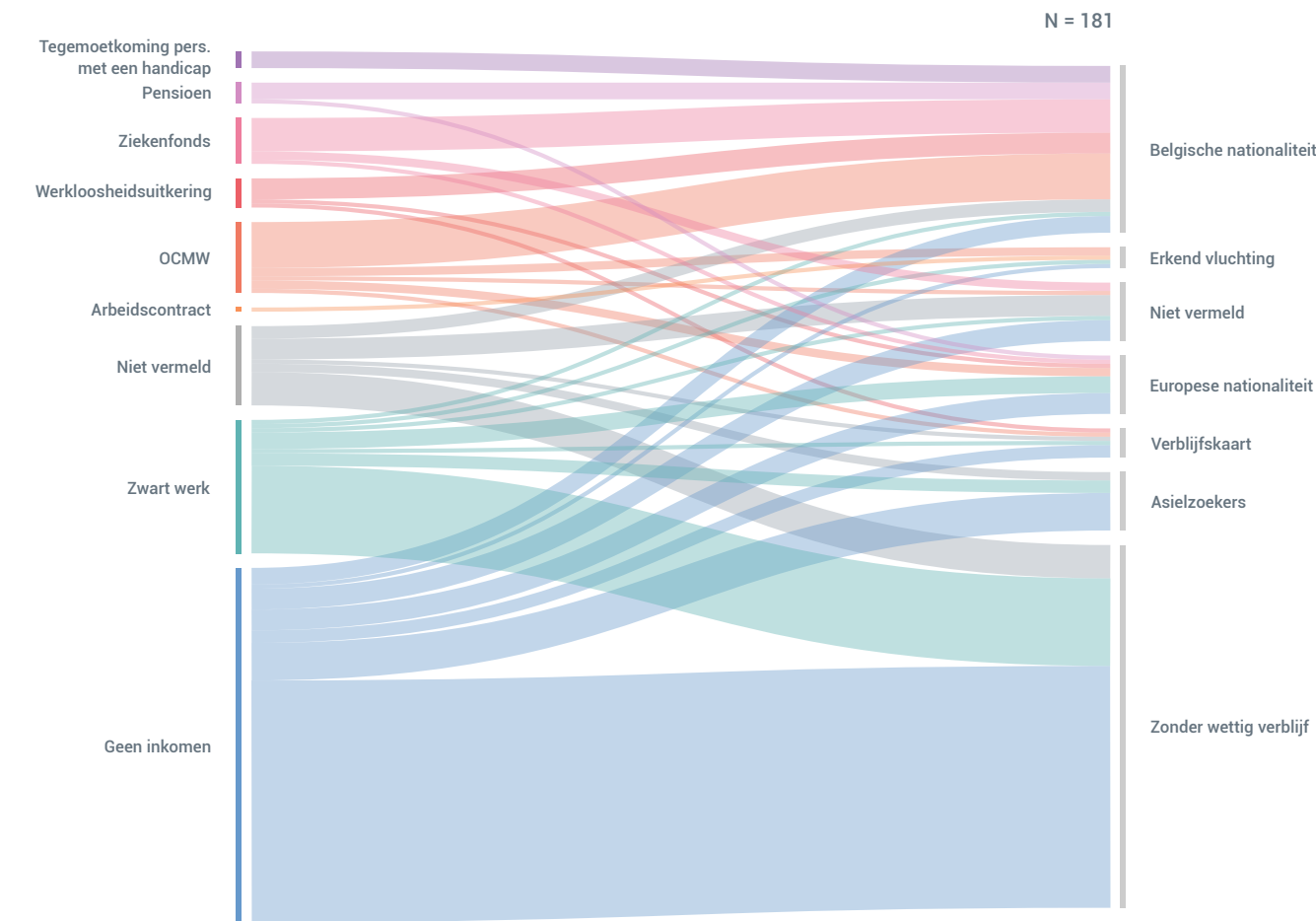
de mensen zonder wettig verblijf in de totale telling (51,8%). De groep van mensen die zonder wettig verblijf in het land zijn, is ook opvallend sterk vertegenwoordigd bij de respondenten die meldden dat ze in ontoereikende huisvesting verblijven: 15 van de 27, of 55,5%.

Van 166 respondenten is er informatie over het inkomen beschikbaar. De meesten van hen (85 mensen of 51,2%) hebben geen inkomen, 32 mensen (19,3%) werken in het zwart, 17 (10,2%) krijgen steun van het OCMW (leefloon of gelijkwaardige financiële maatschappelijke steun), 27 mensen (16,3%) ontvangen sociale uitkeringen, slechts 1 persoon verklaarde een arbeidscontract te hebben, 4 mensen verklaarden

55. Volgende diensten hebben aan de pre-enquête deelgenomen: Bij Ons, Consigne Article 23, Franstalige Rode Kruis van België - Trierstraat, Franstalige Rode Kruis van België - Centre PSA, DoucheFLUX, Hobo, New Samusocial - Hotel Président, 't Eilandje - Hotel Sabina, Jamais Sans Toit, Wederzijds Hulpbetoon Sint-Gillis, La Fontaine, 't Eilandje - Le Clos, Snijboontje, RestoJet, Solidarité Grands Froids, Source - La Rencontre, Transit, Een Eigen Dak.

56. Onder 'een derde land' wordt verstaan: een land buiten de Europese Unie.

Figuur 36 – Pre-enquête: inkomstenbronnen van de ondervraagde mensen volgens hun verblijfsstatus

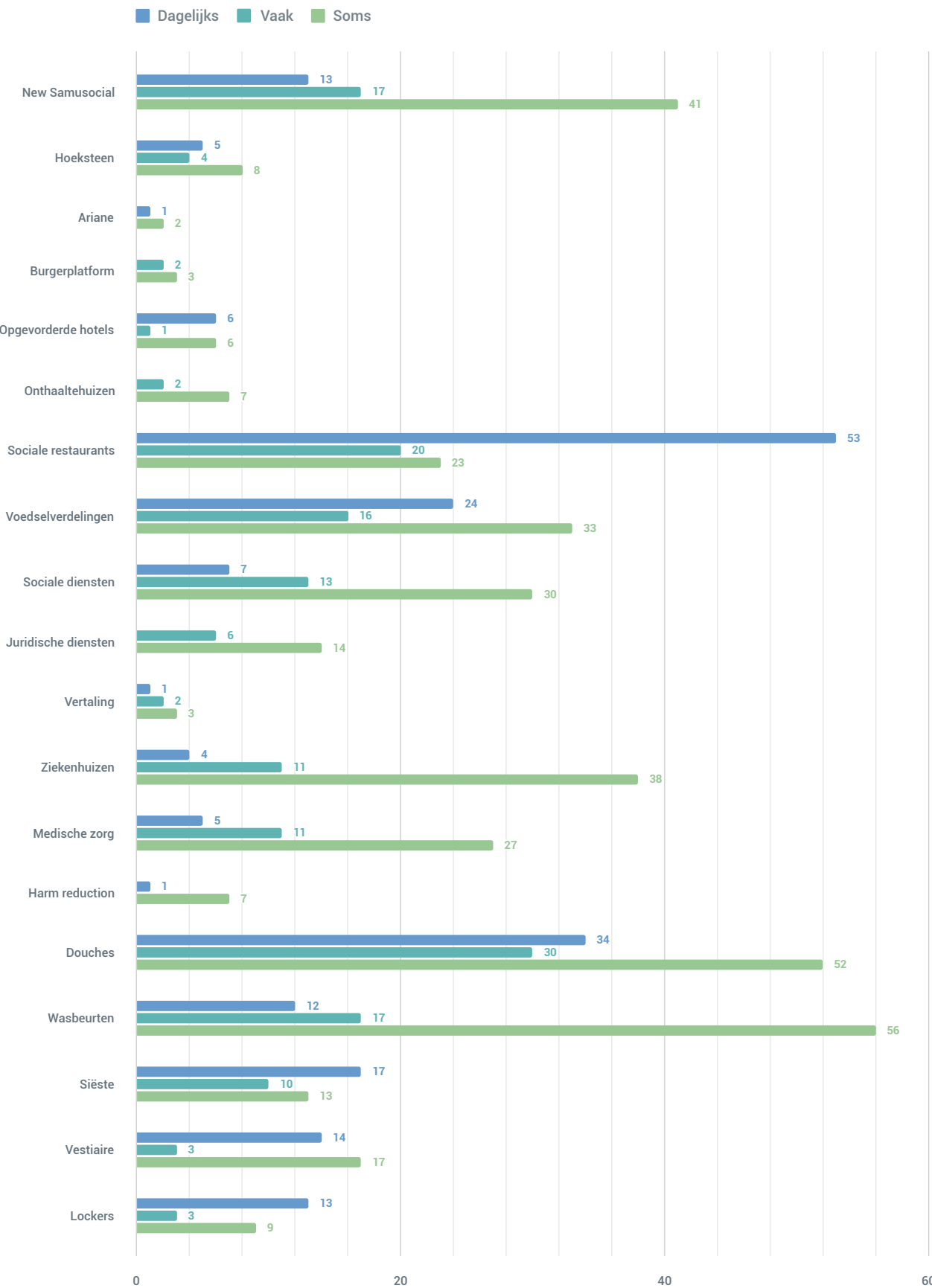
een ander soort inkomen te hebben zonder dit te specificeren. Zoals blijkt uit figuur 36 zijn mensen die zonder wettig verblijf in het land zijn, sterk vertegenwoordigd bij degenen die geen inkomen hebben – 58 van de 85 mensen (68,2%) – en bij de zwartwerkers – 21 van de 32 mensen (65,6%).

Van de 181 mensen die tijdens de pre-enquête werden bevraagd, hebben er 113 (62,4%) geen adres. 23 van hen (12,7%) hebben een referentieadres bij een OCMW, en 45 mensen (24,9%) zijn gedomicilieerd – van wie 22 in een woning waar ze gewoond hebben of op dit moment wonen, 14 bij derden, 9 bij een dienst. Het niet hebben van een adres belemmert de toegang

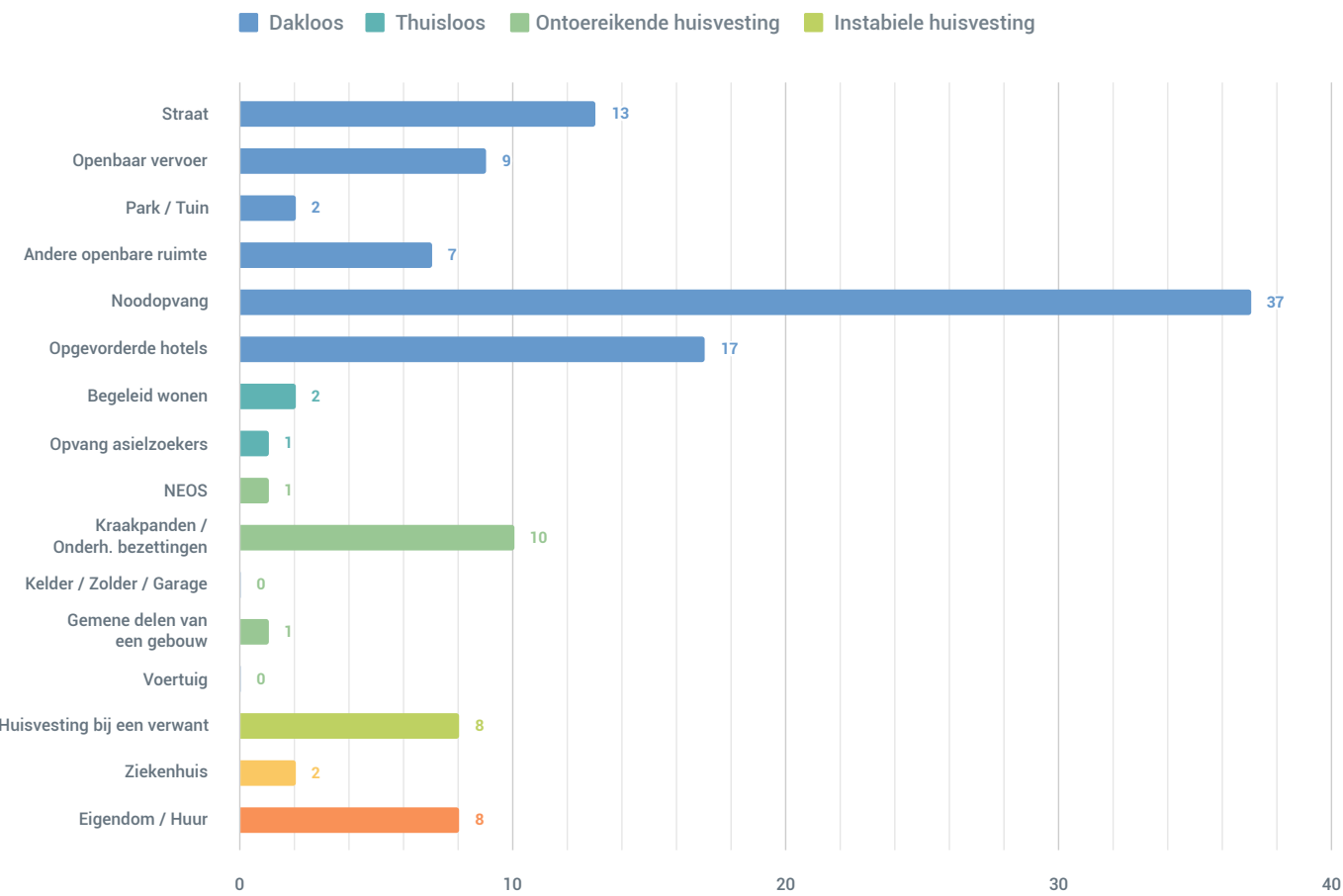
tot diensten en sociale rechten, en het hoge percentage mensen zonder adres is zeer verontrustend. Bovendien blijkt uit deze gegevens dat de groep mensen die geen adres hebben niet beperkt blijft tot mensen zonder wettig verblijf, aangezien het aantal mensen zonder adres hoger is dan het aantal mensen zonder verblijfsvergunning.

Figuur 37 geeft een overzicht van de diensten waarvan de respondenten het meest gebruikmaken. Dagelijks, of in ieder geval vaak, maken ze gebruik van voornamelijk sociale restaurants, voedselverdelingen en douches. Diezelfde diensten, en in het bijzonder de douches, worden ook soms door andere mensen gebruikt. Andere dien-

Figuur 37 – Pre-enquête: gebruik van diensten door de ondervraagde mensen

Figuur 38 – Post-enquête: leefsituatie van de ondervraagde mensen

57. Volgende diensten hebben aan de post-enquête deelgenomen: Bij Ons, Consigne Article 23, Franstalige Rode Kruis van België - Trierstraat, DoucheFLUX, Hobo, New Samusocial - Hotel Président, 't Eilandje - Hotel Sabina, Wederzijds Hulpbetoon Sint-Gillis, La Fontaine, 't Eilandje - Le Clos, RestoJet, New Samusocial - Petit Rempart, Transit.

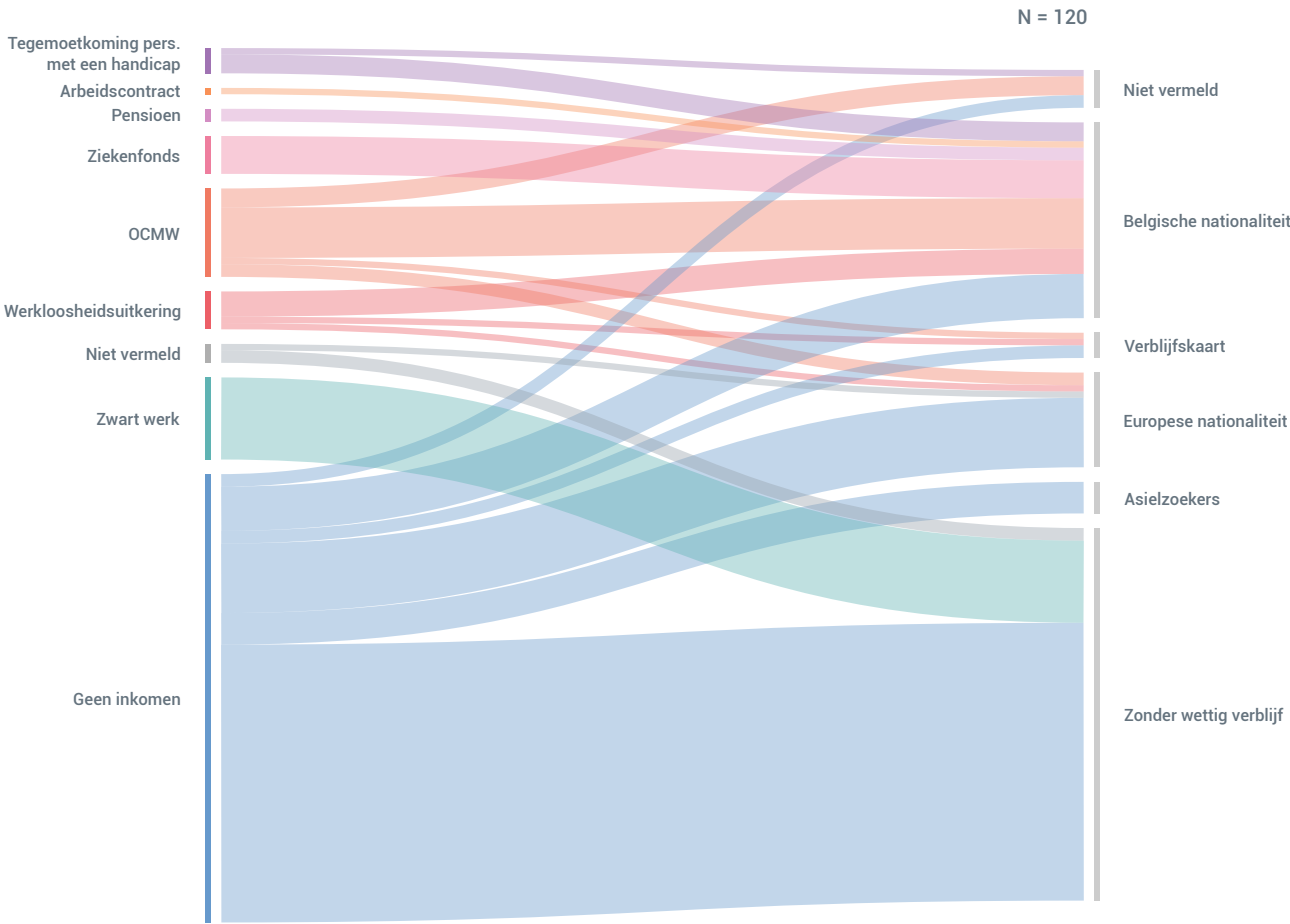
Post-enquête

De post-enquête werd gehouden op 10 november 2020, tussen 9 uur en 13 uur, in 9 dagcentra en 4 opvangcentra die overdag open zijn voor het publiek⁵⁷. De enquête werd afgenomen door 32 studenten, 4 ervaringsdeskundigen en 10 begeleiders.

120 mensen namen aan de post-enquête deel, van wie 93 mannen (77,5%) en 27 vrouwen (22,5%); de verdeling volgens gender is dus goed vergelijkbaar met die bij de respondenten in de pre-enquête. En er zijn nog meer gegevens die overeenkomsten vertonen: de leeftijd (één persoon op twee is tussen 20 en 40 jaar oud) en de gezinssituatie (een overweldigende meerderheid van alleenstaanden zonder kinderen, namelijk 99 van de 118 mensen, of 83,9%).

De mensen die tijdens de post-enquête bevroegd werden, lijken minder lang in een situatie van instabiele huisvesting te hebben geleefd dan zij die tijdens de pre-enquête werden bevroegd: van de 105 mensen in

Figuur 39 – Post-enquête: inkomstenbronnen van de ondervraagde mensen volgens hun verblijfsstatus

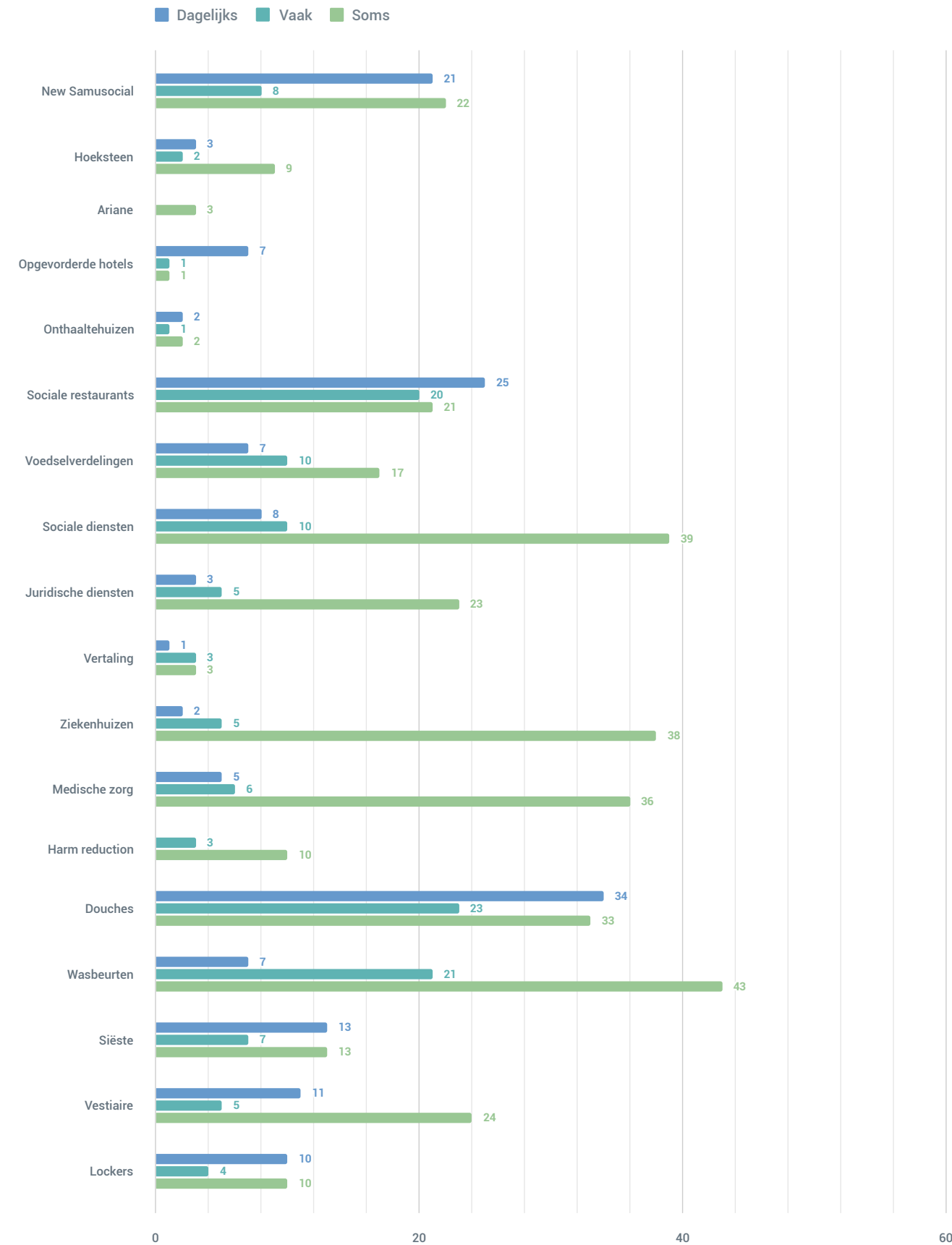

kwestie waren er 52 minder dan een jaar dakloos (49,5%), 30 meer dan één, maar minder dan vijf jaar (28,6%), en 23 al meer dan vijf jaar (21,9%).

De gegevens over het land van geboorte en het administratief statuut van de respondenten bevestigen in grote lijnen de tendensen die bij de pre-enquête werden waargenomen. De overgrote meerderheid van de respondenten is geboren in een land buiten de EU – 78 van de 115 (67,8%) – waarbij Marokko het vaakst terugkeert als land van herkomst (31 mensen of 27% van het totaal). Voorts waren 59 van de 114 respondenten zonder wettig verblijf in het land (51,8%).

Figuur 38 toont de leefsituaties van de mensen die tijdens de post-enquête werden bevroegd. Het aandeel daklozen (in de openbare ruimte of in nood- of crisisopvang) is nog groter dan werd aangegeven door de pre-enquête (waar het al zeer hoog was): 85 van de 118 respondenten (of 72%). Om preciezer te zijn: 31 mensen brachten de nacht door in de openbare ruimte (d.i. 26,3% van de respondenten), 37 in noodopvangcentra (31,4%) en 17 in hotels (14,4%). Vergeleken met de pre-enquête was er een hoger percentage mensen in nood- of crisisvoorzieningen – 45,8% in de post-enquête vergeleken met 32,7% in de pre-enquête – en een iets lager percentage mensen die de nacht in de openbare ruimte

Figuur 40 – Post-enquête: gebruik van diensten door de ondervraagde mensen

doorbrachten. Wat de gegevens uit de pre- en post-enquête met elkaar gemeen hebben, blijft evenwel het overheersende aantal mensen dat tot de ETHOS-categorieën 1 en 2 behoort. Dit kan worden verklaard door de aard van de diensten waar de enquêtes werden gehouden. Een andere overeenkomst die moet worden benadrukt, is het grote aantal mensen in ETHOS-categorie 1 die zonder wettig verblijf in het land zijn: 19 van de 31 mensen die tijdens de post-enquête verklaarden dat ze de nacht in de openbare ruimte hadden doorgebracht, bleken geen verblijfsrecht te hebben (d.i. 61,3% van de respondenten in deze categorie).

Zoals blijkt uit figuur 39 is het percentage mensen zonder inkomen nog hoger in de post-enquête: dit geldt voor 71 van de 117 respondenten (of 60,7%), onder wie 40 mensen zonder wettig verblijf (56,3% van degenen die verklaarden geen inkomen te hebben). Van de 13 bevraagde mensen die verklaarden in het zwart te werken, had niemand een verblijfsvergunning voor België.

Een laatste overeenkomst met de pre-enquêtes betreft het percentage mensen dat verklaarde geen adres te hebben – 76 van de 120 respondenten, of 63,3%. Uit de resultaten van de post-enquête blijkt dat een hoog percentage van de bevraagden een OCMW-adres heeft (24 mensen, of 20%) en dat een laag percentage gedomicilieerd is (20 mensen, of 16,7%).

Figuur 40 geeft een overzicht van de diensten waarvan de respondenten het meest gebruikmaken. Net als in de pre-enquête behoren sociale restaurants en douches tot de diensten waarvan men dagelijks gebruikmaakt. Daar komt nog bij: de noodopvang die door New Samusocial wordt geboden, wat minder afgetekend was in de gegevens van de pre-enquête.

Dit volgt logischerwijs uit het feit dat een groter aandeel van de mensen die in de post-enquête bevraagd werden, verklaarde de nacht vóór de enquête in de openbare ruimte of in noodopvang te hebben doorgebracht. Andere diensten waarvan de bevraagde mensen meldden dat zij er soms gebruik van maken, zijn onder meer sociale begeleiding, juridische diensten, ziekenhuizen en andere centra voor medische zorg, vestiaires en wasserijdiensten.

Referentieadressen

Een 'referentieadres' biedt de mogelijkheid aan mensen zonder een gebruikelijke en effectieve verblijfplaats om over een administratief adres te beschikken waar ze hun post kunnen ontvangen. Het referentieadres laat sommige categorieën mensen toe om zich in te schrijven in de bevolkingsregisters. Dit is een noodzakelijke voorwaarde om toegang te verkrijgen tot heel wat sociale rechten. Voor dak- en thuisloze mensen is een referentieadres bij een privépersoon of bij een OCMW vaak onontbeerlijk om o.a. een werkloosheidsuitkering, kinderbijslag of lidmaatschap van een mutualiteit te bekomen of te behouden.

Daklozen die een referentieadres bij een OCMW willen bekomen moeten voldoen aan verschillende voorwaarden: niet meer over een verblijfsadres beschikken bij gebrek aan voldoende middelen, niet meer ingeschreven staan in de bevolkingsregisters en een (materiële, sociale, medische of psychologische) hulpvraag⁵⁸ aan het OCMW formuleren. Om hun adres te behouden, wordt gevraagd om minstens één keer per trimester langs te komen bij het OCMW.

58.

In theorie is "het feit op zich om een referentieadres te vragen al een hulpvraag": POD MAATSCHAPPELIJKE INTEGRATIE EN HET GEMEENSCHAPPELIJK DAKLOZENFRONT (2021) – Daklozengids, p.31.

59.

Zie in het bijzonder STEUNPUNT TOT BESTRIJDING VAN ARMOEDE (2018) – Het referentieadres bij een OCMW. Onderzoek van de rechtspraak van arbeidshoven en -rechtbanken in de periode 2016-2017, Brussel: Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting; OBSERVATORIUM VOOR GEZONDHEID EN WELZIJN BRUSSEL (2017) – Inzichten in non take-up van de sociale rechten en in sociale onderbescherming in het Brussels Gewest, Brussels Armoederapport 2016 / Thematisch rapport, Brussel: Gemeenschappelijke Gemeenschap-scommissie.

60.

RTBF (2019/10/03) – “Manifestation du Front commun des SDF à Bruxelles : ‘Le système de l’adresse de référence n’est pas réaliste’”, RTBF, url: https://www.rtbf.be/info/belgique/detail_manifestation-du-front-commun-des-sdf-a-bruxelles-le-systeme-de-l-adresse-de-reference-n-est-pas-realiste?id=10331441.

61.

HERMANS Koen (2021) – Telling dak- en thuisloosheid. Lokaal rapport – Gent, Brussel: Koning Boudewijnstichting, p.35.

62.

ITALIANO Patrick (2021) – Dénombrement du sans-abrisme et de l’absence de chez-soi. Rapport local – Liège, Bruxelles: Fondation Roi Baudouin, p.35.

63.

Met inbegrip van mensen in opvangcentra voor asielzoekers, mensen die door de diensten begeleiding aan huis en Housing First programma opgevolgd worden, werden op 9 november 2020 8.501 mensen geteld.

De inschrijving op een referentieadres wordt in verschillende wetteksten geregeld en vergt een complexe procedure bij het OCMW maar ook bij de gemeente. De moeilijkheden die dak- en thuislozen ondervinden bij deze administratieve domiciliëring zijn sinds vele jaren gekend⁵⁹. Het Gemeenschappelijk Daklozenfront vestigt regelmatig de aandacht op deze barrières⁶⁰: lange duurtijd van de procedure, het opleggen van bijkomende onwettelijke voorwaarden, weigering om mensen die tijdelijk gehuisvest worden door derden als “dakloos” te erkennen, enz. Het beleid rond toekenning, behoud en het schrappen van referentieadressen is heterogeen omwille van het relatieve zelfbeschikkingsrecht van OCMW’s. Het harmoniseren van praktijken om beter tegemoet te komen aan de sociale doelstelling van een referentieadres zou in de komende jaren beschreven moeten worden in een omzendbrief, overeenkomstig met het beleidsakkoord van september 2020.

Voor deze zesde editie van de telling hebben 14 op 19 Brusselse OCMW’s het aantal toegekende referentieadressen doorgegeven. In totaal gaat het om 4.070 administratieve domiciliëringen op 9 november 2020. Er bestaan grote verschillen tussen OCMW’s: sommige hebben enkele tientallen referentieadressen, andere meerdere honderden. Deze verschillen worden ten dele verklaard door de kenmerken van elke gemeente: situering, omvang, socio-economische situatie van de bevolking. Zo cumuleren de OCMW’s van Brussel, Anderlecht en Schaarbeek meer dan de helft van de getelde referentieadressen.

Bij volgende tellingen zou het aantal referentieadressen toegekend door Brusselse OCMW’s aan daklozen verder uitgediept moeten worden. Hoewel heel wat OCMW’s aan deze laatste editie hebben meegewerkt, zijn de bekomen gegevens nog te fragmentair voor een duidelijke analyse. Toch geven de getelde administratieve domiciliëringen een idee van het aantal dak- en thuislozen die niet geteld werden gedurende deze Brusselse telling. De grote studies die in België gedurende 2020 plaatsvonden, wijzen uit dat het percentage mensen zonder verblijfplaats dat over een referentieadres beschikt rond de 30% draait: op 1.472 volwassenen in de Gentse telling hadden er 330 een referentieadres bij een OCMW, ofwel 22,4%⁶¹; 162 op 422 getelde mensen in Luik, ofwel 38,4%⁶². Door zich op het onvolledige aantal referentieadressen bij de Brusselse telling te baseren, zou het aantal dak- en thuislozen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest rond de 13.565 komen. Hoewel het maar om een schatting gaat, laat deze evaluatie toe zich bewust te worden van het grote aantal “onzichtbare daklozen”: meer dan 5.065 mensen bevinden zich mogelijks in een situatie van dakloosheid die buiten het vizier van de telling blijft⁶³.

Conclusie

Dakloosheid valt moeilijk te vatten vanwege haar verschillende vormen. De veelheid en complexiteit aan situaties waarin thuislozen zich op de schaal van een metropool bevinden, maakt het niet makkelijk om het fenomeen op regelmatige basis te kwantificeren. Hoewel de telling deze verschillende situaties zo goed mogelijk in kaart probeert te brengen, blijft het volledige beeld van dak- en thuisloosheid in het Brussels Gewest onvolledig. De telling laat dus toe een stand van zaken op te maken maar blijft een onderschatting van de realiteit.

Gedurende de nacht van 9 novembre 2020 werden 5.313 mensen geteld, ofwel een algemene stijging van 27,7% in vergelijking met de vorige editie van de telling, alle categorieën tezamen. Bijna één op de drie getelde mensen (32,3%) bevindt zich in een situatie van extreme armoede, en bracht de nacht door in de openbare ruimte of in een kraakpand. Iets meer dan een derde van de mensen (36,3%) werden opgevangen in een noodopvangvoorziening of in een voorziening opgezet in het kader van de gezondheids crisis. Ongeveer één op de vijf mensen (21,5%) kreeg opvang en begeleiding op langere termijn in een onthaaltehuis of in een transitwoning. Iets minder dan één op de tien mensen (9,3%) was gehuisvest in niet-conventionele of tijdelijke woningen, ofwel in niet-erkende opvangstructuren of in onderhandelde bezettingen.

De impact van de crisis

Deze laatste editie werd gehouden in een context waarvan de economische en sociale gevolgen zonder twijfel van heel lange duur zullen zijn. De meest kwetsbare mensen voor armoede, in het bijzonder de dak- en thuislozen, betalen al een zware prijs

gedurende deze crisis, ondanks de dagelijkse inzet van professionals die hen helpen. Gedurende het hele jaar werden noodmidelen ter beschikking gesteld om de situatie te verbeteren van deze grote groep mensen die vergeten werden bij het opstellen van de sanitaire maatregelen, vooral van de mensen die op straat bleven. Deze maatregelen hebben zonder twijfel toegelaten om een sociale ramp te vermijden waarvan we ons de omvang niet durven in te beelden. Het blijft nog de vraag wat er met deze projecten en maatregelen zal gebeuren eens de gezondheids crisis zal afvallen.

Hoewel het moeilijk is om de exacte impact van de crisis te meten doorheen de resultaten van de telling, zijn een aantal opmerkelijke evoluties onmiskenbaar terug te brengen tot de context. Ten eerste stijgt het aantal mensen aanwezig in nood- en crisisopvang (1.928 mensen geteld tegen 1.305 in 2018: +47,7%). Deze stijging is sterk gerelateerd aan de toename van de nood- en opvangcapaciteit die erop gericht was zoveel mogelijk mensen veilig te houden gezien de moeilijkheden op vlak van volksgezondheid. Deze maatregel heeft waarschijnlijk gedeeltelijk de verdere ontwikkeling van dakloosheid in de openbare ruimte geremd. Het aantal mensen is min of meer stabiel gebleven in vergelijking met de vorige editie (719 getelde mensen tegen 759 in 2018: -5,3%).

Vervolgens kan men een forse stijging vaststellen van het aantal mensen die in kraakpanden wonen (999 getelde mensen tegen 587 in 2016 en 236 in 2018). Deze stijging wordt o.a. verklaard door de grootschalige mobilisatie van terreinactoren bij kraakpanden in het kader van de crisis. De aangeknoopte vertrouwensbanden met al deze sociale en gezondheidswerkers hebben het zonder twijfel mogelijk gemaakt om een

hele reeks mensen te tellen die tot hier toe onzichtbaar bleven. Langs de andere kant heeft de sociale, economische en gezondheids crisis er waarschijnlijk een hele reeks mensen toe aangezet onderdak te zoeken in leegstaande gebouwen, vooral zij die omwille van hun verblijfssituatie een erg beperkte toegang hebben tot sociale hulp.

Tot slot kan men een daling vaststellen van het aantal mensen dat opgevangen wordt in een onthaaltehuis (706 getelde mensen tegen 862 in 2018: -18,1%). Deze vermindering komt overeen met de sanitaire maatregelen die deze structuren moesten respecteren: het aantal plaatsen verminderen om de risico's op overdracht van het virus te verminderen.

Tendensen op lange termijn

Deze zesde editie zet een studie voort die over een periode van twaalf jaar loopt. De vergelijking van verschillende tellingen, uitgevoerd op regelmatige tijdstippen, laat toe om de evolutie van dak- en thuisloosheid in het Brussels Gewest te volgen. De eerste vaststelling is de algemene toename van de getelde bevolking: het aantal getelde mensen is verdrievoudigd sinds de eerste telling in 2008 (+208,2%). Het aandeel aan meest precaire levenssituaties nam eveneens sterk toe: de mensen in de categorie 'dakloos' vertegenwoordigden 29,2% van de getelde bevolking in 2008, in 2020 49,8%. Dit deel van het publiek is met 426,2% gestegen in twaalf jaar.

In het algemeen wordt er steeds meer een beroep gedaan op tijdelijke noodoplossingen. Alhoewel deze tendens door de gezondheids crisis versterkt is, bestond die duidelijk al van tevoren: tussen 2008 en

2018 is het aantal mensen in noodopvang met 457,7% gestegen. De omvangrijke inzet van noodvoorzieningen is waarschijnlijk ook ten koste gegaan van oplossingen met meer uitgebreide begeleiding, zoals onthaalhuizen of *Housing First* projecten. Er is slechts een heel lichte verhoging in het aantal mensen opgevangen in onthaalhuizen tussen 2008 en 2018 (+10,5%). De stijging van het aantal mensen die kunnen rekenen op *Housing First* begeleiding was veel lichter dan de laatste twee jaar (+27,5%) tegen de opgetekende stijgingen tussen 2014 en 2016, en tussen 2016 en 2018. Het huidige doel van de overheid is om progressief af te stappen van de noodhulp- en seizoensgebonden logica en zich te richten op een aanpak die het begeleidingsaanbod en opvolging versterkt. In dit verband moet opgemerkt worden dat de uitzonderlijke maatregelen tijdens de gezondheids crisis het mogelijk gemaakt hebben om de omstandigheden waarin noodopvang geboden wordt, gedeeltelijk te kunnen ombuigen naar meer intensieve individuele begeleiding van begunstigden.

Zoals bij de vorige edities vertegenwoordigen mannen ook in 2020 de grote meerderheid van de getelde mensen. Het aandeel minderjarigen nam toe in vergelijking met 2018, maar bereikt niet de aantallen van 2010, 2014 en 2016. Wat betreft het aantal vrouwen, wordt er een stijging vastgesteld in absolute waarden, maar hun aandeel kende echter een daling. Er werd dus geen enkele grote verandering op vlak van verdeling volgens gender en leeftijd vastgesteld. Het is echter interessant om op te merken dat vrouwen 74,8% uitmaken van het aantal volwassenen die opgevangen werden in voorzieningen die tijdens de gezondheids crisis opgezet werden en dat over het algemeen het aandeel vrouwen en minderjarigen hoger ligt in voorzieningen waarbij

langdurige opvang mogelijk is. Met andere woorden, hoe hoger het beschermingsniveau, hoe hoger het aantal mensen die als kwetsbaar beschouwd worden - vrouwen en minderjarigen - er aanwezig zijn.

Enkele verklarende hypothesen

Vanuit het standpunt van heel wat waarnemers zijn de palliatieve maatregelen die genomen werden om dak- en thuisloosheid in te dijken onvoldoende om de uitdaging aan te gaan: de toename van het aantal mensen zonder thuis, vastgesteld in bijna alle grote Europese steden, kan niet opgelost worden zonder de mechanismen die uitsluiting veroorzaken aan te pakken. De structurele oorzaken van dakloosheid zijn talrijk en zodanig verweven dat het moeilijk is om hier een volledig overzicht van te schetsen. Drie belangrijke elementen kunnen de Brusselse situatie verhelderen: de toenemende verarming van de arbeiders- en middenklasse, het gebrek aan betaalbare woningen, voornamelijk door de stijging van huurprijzen, en het streng beheer van migratiestromen waarbij het verblijfsrecht ontkend wordt aan een toenemend aantal burgers, zowel van binnen als van buiten Europa.

De manifeste stijging van socio-economische ongelijkheden is de belangrijkste reden waarom een steeds groter wordend deel van de Brusselse bevolking blootgesteld wordt aan het risico op dak- en thuisloosheid. De verarming van de arbeidersklasse en delen van de meer kwetsbare middenklasse is almaar toegenomen deze laatste twaalf jaar. De stijging van de consumptieprijzen en de toename van huur- en kooprijzen van woningen maken

het alsmaar moeilijker voor mensen met een laag inkomen om hun levensniveau te behouden. In deze context vormen eenzaamheid, geestelijke gezondheidsproblemen, verslaving, handicap, schulden, familiebreuken, enz. mogelijke kantelmomenten die ertoe kunnen leiden dat mensen hun woning verliezen.

Diverse indicatoren getuigen van de groter wordende verarming van de Brusselse bevolking. Volgens het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn⁶⁴, steeg het aantal begunstigden van het leefloon met 68,1% tussen 2008 en 2018, van 23.036 mensen naar 38.722 mensen. Deze toename is nog meer verontrustend bij jongvolwassenen (18-24 jaar) met een leefloon, waarvan het aantal meer dan verdubbelde. Ruimer genomen kreeg een vijfde van de Brusselaars tussen 18 en 64 jaar een sociale uitkering of een vervangend inkomen in januari 2018.

Een andere indicator die vaak gebruikt wordt op Europees niveau is het 'armoederisico', dat overeenkomt met het percentage van de bevolking waarvan het equivalent beschikbaar inkomen onder de armoederempel ligt (die wordt gedefinieerd als 60% van het binnenlands mediaan beschikbaar huishoudinkomen)⁶⁵. In België ligt de armoederempel op 1.187€ per maand voor een alleenstaande, 1.979€ per maand voor een alleenstaande met twee kinderen, en 2.575€ per maand voor een koppel met twee kinderen. In 2018 leefde een derde van de Brusselse bevolking met een inkomen onder de armoederempel. Dat aantal is bijzonder hoog bij werklozen of mensen met een gering aantal werkuren. In het Brussels Gewest leeft één volwassene (18-59 jaar) op vijf en één kind (0-17 jaar) op vier in een gezin zonder enig inkomen uit arbeid⁶⁶.

De gezondheidscrisis heeft ongetwijfeld de armoede van de Brusselse bevolking verergerd en de ongelijkheden rond huisvesting doen toenemen. De beschermingsmaatregelen om de epidemie tegen te gaan hebben heel wat jobs doen verdwijnen, wat heel wat gezinnen bijzonder kwetsbaar heeft gemaakt voor de toename van woonkosten. De sociale gevolgen van deze crisis, op kortere en langere termijn, dienen nog geëvalueerd te worden. Men kan echter de vernietigende gevolgen van een economische recessie vrezen. De antwoorden op de huidige crisis moeten dus duidelijk de "toegang tot waardige, adequate en betaalbare huisvesting prioritair stellen"⁶⁷.

Naast deze opmerkelijke verarming speelt ook de Brusselse huisvestingscontext een rol. De situatie op de huisvestingsmarkt wordt gekenmerkt door een stijging van de vastgoedprijs en een onvoldoende aantal huisvestingen die toegankelijk zijn voor gezinnen met een bescheiden inkomen.

*"Een van de grote gevolgen van de stijging van de vastgoedprijzen is dat de mensen die zich onderaan de sociale ladder bevinden en over minder financiële armslag beschikken, uit een kleiner woningenpark kunnen kiezen: in de veronderstelling dat maximum 25% van het inkomen kan worden besteed aan de huur, is slechts 1% van het woningenpark betaalbaar voor 40% van de gezinnen met de laagste inkomens (eerste vier inkomensdecielen). In 2004 was nog 10% en in 1997 was nog 28% van het woningenpark betaalbaar voor dat deel van de bevolking"*⁶⁸.

Naast de de algemene stijging van de Brusselse huurprijzen, betreft die in het bijzonder het meest betaalbare marktsegment. In 2019 werd de gemiddelde maandelijkse huurprijs voor een Brussels appartement onderhandeld rond 1.135€⁶⁹, of een stijging van 6% met betrekking tot 2018⁷⁰. In 2020 bleef de gemiddelde stijging beperkt tot 1%, maar binnen het goedkoopste marktsegment tekent men een stijging van 7 à 8% op. In de meest betaalbare gemeenten neemt de gemiddelde huur van appartementen toe onder druk van de vraag en het gebrek aan aanbod. De belangrijkste stijging (+22% op een jaar) wordt vastgesteld in Ganshoren maar ook Sint-Agatha-Berchem, Jette, Sint-Jans-Molenbeek of Koekelberg zijn er betekenisvolle stijgingen⁷¹. Het zou interessant zijn om de impact van vastgoedinvesteringen op de stijging van huurprijzen te evalueren. Volgens de cijfers van de FOD Financiën nam het aantal veelvoudige eigenaars in België op vijf jaar toe met 33%, van 1,04 miljoen in 2013 tot 1,38 miljoen in 2018⁷².

64.

OBSERVATORIUM
VOOR GEZONDHEID
EN WELZIJN (2019) –
Welzijnsbarometer
2019, Brussels
Armoederapport
2019, Brussel:
Gemeenschappelijke
Gemeenschaps-
commissie, p.25-27.

65.

Ibid., p.17.

66.

OBSERVATORIUM
VOOR GEZONDHEID
EN WELZIJN –
Welzijnsbarometer
2019, op. cit., p.70.

67.

FEANTSA EN FONDATION
ABBÉ PIERRE (2020) –
Cinquième Regard sur
le mal-logement en
Europe, Bruxelles / Paris:
FEANTSA / Fondation
Abbé Pierre, p.28.

68.

BENSILMAN Rachida
et al. (2016) – "Le
logement à Bruxelles :
diagnostic et enjeux",
Brussels Studies, Note
de synthèse n° 99,
url: [http://journals.
openedition.org/
brussels/1346](http://journals.openedition.org/brussels/1346).

69.

COULÉE Philippe
(2020/02/04) – "Le
loyer moyen d'un
appartement à Bruxelles
dépasse 1.100 euros",
L'Echo, url: [https://
www.lecho.be/
economie-politique/
belgique/bruxelles/
le-loyer-moyen-d-
un-appartement-a-
bruxelles-depasse-1-
100-euros/10205574.
html](https://www.lecho.be/economie-politique/belgique/bruxelles/le-loyer-moyen-d-un-appartement-a-bruxelles-depasse-1-100-euros/10205574.html).

70.

COULÉE Philippe
(2021/02/15) – "Les
loyers ne suivent pas
les prix à l'achat des
logements", L'Echo,
url: [https://www.
lecho.be/monargent/
analyse/immobilier/
les-loyers-ne-suivent-
pas-les-prix-a-l-achat-
des-logements/
10284590.html](https://www.lecho.be/monargent/analyse/immobilier/les-loyers-ne-suivent-pas-les-prix-a-l-achat-des-logements/10284590.html).

71.

Ibid.

72.

RIDOLE Mathilde
(2020/01/28) –
"Hausse de 33% des
multipropriétaires en
5 ans", L'Echo, url:
[https://www.lecho.
be/ monargent/
analyse/immobilier/
hausse-de-33-des-
multiproprietaires-en-5-
ans/10202802.html](https://www.lecho.be/monargent/analyse/immobilier/hausse-de-33-des-multiproprietaires-en-5-ans/10202802.html).

Bovenop de toenemende moeilijkheid om toegankelijke huisvesting te vinden, komt de complexiteit van de antwoorden van de overheid en de toenemende ontoegankelijkheid van sociale woningen. Eind 2018 stonden er 45.987 gezinnen op de wachtlijst in Brussel, ofwel 2.817 meer dan in 2017, een aantal dat hoger ligt dan de beschikbare sociale woningen (36.014 verhuurde en 3.572 leegstaande woningen)⁷³. Met een stijging van meer dan 40% tussen 2008 en 2018 neemt het aantal mensen op de wachtlijst veel sneller toe dan het aantal sociale woningen, wat tot een toename van de wachttijd leidt – rond de 10 jaar. Daarenboven wordt deze druk gecombineerd met procedures die steeds minder begripbaar en toepasbaar zijn voor een groeiend aantal mensen. Die mensen worden dan weer makkelijker uitgesloten van wachtlijsten.

Het is pertinent om het aantal gezinnen op de wachtlijst voor een sociale woning te vergelijken met het aantal leegstaande woningen en gebouwen in de hoofdstad. Er zijn tussen 15.000 en 30.000 leegstaande woningen in Brussel, waarvan 80% in eigendom van de privé sector, vermeerderd met nog heel wat ongebruikte verdiepingen boven handelszaken en 1.500.000 m² lege kantoorruimtes die omgevormd zouden kunnen worden tot woningen⁷⁴. De strijd tegen leegstand van vastgoed is een echte politieke inzet, en een onmisbaar voordeel om het recht op betaalbaar en degelijk wonen te garanderen.

Een andere leessleutel voor de stijging van dakloosheid in Brussel is waarschijnlijk te vinden in het beheer van de migratiestromen. Brussel is een regionaal en internationaal knooppunt van migratie van zowel binnen als buiten Europa. De uitbreiding van de Europese Unie heeft een beweging van mensen uit nieuwe lidstaten veroorzaakt; en het aantal niet-Europese migranten op het Belgisch grondgebied neemt eveneens toe. Als politiek en bestuurlijk centrum van het land, ontvangt de hoofdstad een groot aantal mensen die een regularisatie- of asielaanvraag trachten in te dienen. Voor anderen die geen stappen willen ondernemen in België betekent Brussel een halte op de weg naar Groot-Brittannië of andere noordelijke landen.

Twee factoren moeten onderstreept worden wat dak- en thuisloosheid betreft. Langs de ene kant wordt de huidige situatie gekenmerkt door een verharding van het beleid inzake opvang en erkenning van vreemdelingen van buiten Europa. Een toenemend aantal mensen worden op die manier geleid tot een leven in Brussel zonder enig verblijfsrecht, ofwel omdat ze een negatieve beslissing gekregen hebben of omdat ze geen aanvraag willen of durven in te dienen uit vrees om uitgewezen te worden. Mensen in precair verblijf zijn bijzonder kwetsbaar voor dak- en thuisloosheid omdat ze geen toegang tot sociale hulp hebben en enkel kunnen rekenen op inkomsten uit niet-aangegeven economische activiteiten. Vandaag wordt het aantal mensen zonder verblijfsrecht in België op 150.000 mensen geschat, die zouden voornamelijk in Brussel wonen⁷⁵. In 2009 werd hun aantal op 110.000 geschat⁷⁶. De onzekerheid van situaties met een verblijfsrecht dat beperkt is in de tijd en waarvan de hernieuwing gekoppeld is aan strikte voorwaarden (bv. arbeidscontract, stabiel

inkomen, duur van een huwelijk), de lage beschermingsgraad van asielzoekers⁷⁷, en het opduiken van nieuwe fenomenen, zoals de toegenomen aanwezigheid sinds 2016 van “transmigranten”, hebben bijgedragen tot de toename van het aantal mensen zonder wettig verblijf in situaties van extreme armoede.

Langs de andere kant leven ook heel wat mensen uit de Europese Unie in situaties van grote armoede wanneer ze geen toegang vinden tot sociale hulp in België, omdat ze een aantal administratieve voorwaarden niet vervullen (in België of in hun land van oorsprong). Deze situaties verwijzen naar de vraag om administratieve harmonisatie binnen de Europese Unie.

73.

OBSERVATORIUM
VOOR GEZONDHEID
EN WELZIJN –
Welzijnsbarometer
2019, op. cit., p.63.

74.

BERNARD Nicolas
et al. (2009) – “Le
logement, la maîtrise
foncière et l'espace
public”, *Brussels
Studies*, Note de
synthèse n° 6, p.3.

75.

CARITAS
INTERNATIONAL
– “Sans-papiers:
oorzaken en
gevolgen”, url:
[https://www.
caritasinternational.
be/nl/asiel-migratie/
sans-papiers-
oorzaken-en-
gevolgen-long-read/](https://www.caritasinternational.be/nl/asiel-migratie/sans-papiers-oorzaken-en-gevolgen-long-read/).

76.

MICMAG
(2009/12/08) – “Le
chiffre : 110 000.
Une estimation du
nombre d'étrangers
en situation
irrégulière en
Belgique”, *MICmag*,
url: [https://www.
micmag.be/
le-chiffre-110-000-
une-estimation-du-
nombre-d-etrangeurs-
en-situation-
irreguliere-en-
belgique/](https://www.micmag.be/le-chiffre-110-000-une-estimation-du-nombre-d-etrangeurs-en-situation-irreguliere-en-belgique/).

77.

57,7% van de
asielverzoeken werd
ingewilligd in 2016,
50,7% in 2017, 49,1%
in 2018 en 36,9% in
2019.

Bibliografie

Boeken en verslagen

AMA (2016) – *Le post-hébergement. Un accompagnement pour favoriser la transition vers un nouveau milieu de vie*, Bruxelles: Fédération des maisons d'accueil et des services d'aide aux sans-abri.

ATELIER PARISIEN D'URBANISME (2020) – *Les personnes en situation de rue à Paris la nuit du 30-31 janvier 2020*, Paris: APUR.

BAPTISTA Isabel, BENJAMINSEN Lars, BUSCH-GEERTSEMA Volker, PLEACE Nicholas en STRIANO Mauro (2016) – *Asylum Seekers, Refugees and Homelessness. The Humanitarian Crisis and the Homelessness Sector in Europe*, "EOH Comparative Studies on Homelessness 6", Brussels: FEANTSA.

BERNARD Nicolas (2017) – *Les occupations précaires guide juridique et pratique*, "Jurimpratique", Bruxelles: Larcier.

BRETHERTON Joanne en PLEACE Nicholas (2018) – *Women and Rough Sleeping : A Critical Review of Current Research and Methodology*, York: University of York.

BROUSSE Cécile, FIRDION Jean-Marie en MARPSAT Maryse (2008) – *Les sans-domicile*, "Repères 523", Paris: La Découverte.

DAMON Julien (2020) – *Inconfinables ? Les sans-abri face au coronavirus*, "Monde en cours", La Tour-d'Aigues / Paris: L'Aube / Fondation Jean Jaures.

DE KEERSMAECKER Marie-Laurence (2019) – *Het observatiecentrum van de huurprijzen*. Enquête van 2018, Brussel: SLRB-BGHM.

FEANTSA en FONDATION ABBÉ PIERRE (2020) – *Cinquième Regard sur le mal-logement en Europe*, Bruxelles / Paris: FEANTSA / Fondation Abbé Pierre.

GREATER LONDON AUTHORITY (2020) – *CHAIN Annual Report 2019-2020*, London: GLA.

HERMANS Koen (2021) – *Telling dak- en thuisloosheid. Lokaal rapport - Gent*, Brussel: Koning Boudewijnstichting.

ITALIANO Patrick (2021) – *Dénombrement du sans-abrisme et de l'absence de chez-soi. Rapport local - Liège*, Bruxelles: Fondation Roi Baudouin.

OBSERVATORIUM VOOR GEZONDHEID EN WELZIJN (2017) – *Inzichten in non take-up van de sociale rechten en in sociale onderbescherming in het Brussels Gewest*, Brussels Armoederapport 2016 / Thematisch rapport, Brussel: Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie.

OBSERVATORIUM VOOR GEZONDHEID EN WELZIJN (2019) – *Welzijnsbarometer 2019*, Brussels Armoederapport 2019, Brussel: Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie.

PLEACE Nicholas (2016) – "Exclusion by Definition : The Under-representation of Women in European Homelessness Statistics" in BRETHERTON Joanne en MAYOCK Paula (dir.), *Women's Homelessness in Europe*, London: Palgrave Macmillan, p.105-126.

STEUNPUNT TOT BESTRIJDING VAN ARMOEDE (2018) – *Het referentieadres bij een OCMW. Onderzoek van de rechtspraak van arbeidshoven en -rechtbanken in de periode 2016-2017*, Brussel: Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting.

Artikels

BENSLIMAN Rachida, BERNARD Nicolas, DE LAET Sarah, DEMONTY François, DESSOURoux Christian, MARISSAL Pierre en SURKYN Johan (2016) – "Le logement à Bruxelles : diagnostic et enjeux", *Brussels Studies*, Note de synthèse n° 99, URL: <http://journals.openedition.org/brussels/1346>.

BERNARD Nicolas, SURKYN Johan en ZIMMER Pol (2009) – "Le logement, la maîtrise foncière et l'espace public", *Brussels Studies*, Note de synthèse n° 6, URL: <http://journals.openedition.org/brussels/924>.

BUXANT Coralie (2018) – "Housing First : une invitation à envisager la fin du sans-abrisme", *Vie sociale*, vol. 23-24, n° 3-4, p.125-136.

DE LAET Sarah (2019) – "Occupation précaire et spéculation immobilière : vous reprendrez bien un peu de précarité ?", *Bruxelles en mouvements*, vol. 303, n° 6, p.10-13.

EDGAR Bill (2012) – "The ETHOS Definition and Classification of Homelessness and Housing Exclusion", *European Journal of Homelessness*, vol. 6, n° 2, p.219-225.

ITALIANO Patrick (2020) – "Cachez ce sans-abri que je ne saurais voir", *En question*, n° 135, URL: <https://www.centreavec.be/publication/cachez-ce-sans-abri-que-je-ne-saurais-voir/>.

MARPSAT Maryse (2009) – “Les définitions des sans-domicile en Europe : convergences et divergences”, *Courrier des statistiques*, vol. 126, n° 1, p.49-58.

Gidsen

FEANTSA (2007) – *ETHOS - Europese typologie van dakloosheid en sociale uitsluiting*, URL: <https://www.feantsa.org/download/benl2547081481727275985.pdf>.

FEANTSA (2021) – *Guide for developing effective gender-responsive support and solutions for women experiencing homelessness*, URL: <https://www.feantsa.org/public/user/Resources/resources/Guide%20supporting%20and%20solutions%20for%20women.pdf>.

POD MAATSCHAPPELIJKE INTEGRATIE EN HET GEMEENSCHAPPELIJK DAKLOZENFRONT (2021) – *Daklozengids*, URL: <https://www.mi-is.be/nl/studies-publicaties-statistieken/daklozengids>.

Wetgevingsteksten

MINISTERIE VAN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST (2004/04/01) – “Ordonnantie tot aanvulling van de ordonnantie van 17 juli 2003 houdende de Brusselse Huisvestingscode”, BS 2004/31173, URL: <http://reflex.raadvst-consetat.be/reflex/pdf/Mbbs/2004/04/29/86507.pdf>.

MINISTERIE VAN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST (2013/07/11) – “Ordonnantie tot wijziging van de ordonnantie van 17 juli 2003 houdende de Brusselse Huisvestingscode”, Artikel 37.8, BS 2013/31638, URL: <http://reflex.raadvst-consetat.be/reflex/pdf/Mbbs/2013/07/26/124641e.pdf>.

PARLEMENT EN EUROPESE RAAD (2013/06/26) – “Richtlijn van 26 juni 2013 tot vaststelling van normen voor de opvang van verzoekers om internationale bescherming (herschikking)”, Publicatieblad van de Europese Unie 2013/33/UE, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013L0033&from=nl>.

Persartikels

BAELE Myriam, DIDIER Aurélie en HICK Caroline (2020/04/30) – “Coronavirus : des femmes en détresse hébergées au Parlement européen, 'Ici on est respectées et écoutées'”, *RTBF*, URL: https://www.rtbf.be/info/dossier/epidemie-de-coronavirus/detail_coronavirus-des-femmes-en-detresse-hebergees-au-parlement-europeen-ici-on-est-respectees-et-ecoutees?id=10492782.

COULÉE Philippe (2020/02/04) – “Le loyer moyen d'un appartement à Bruxelles dépasse 1.100 euros”, *L'Echo*, Bruxelles Économie & Politique, URL: <https://www.lecho.be/economie-politique/belgique/bruxelles/le-loyer-moyen-d-un-appartement-a-bruxelles-depasse-1-100-euros/10205574.html>.

COULÉE Philippe (2021/02/15) – “Les loyers ne suivent pas les prix à l'achat des logements”, *L'Echo*, Belgique Économie & Politique, URL: <https://www.lecho.be/monargent/analyse/immobilier/les-loyers-ne-suivent-pas-les-prix-a-l-achat-des-logements/10284590.html>.

DEUTSCHE WELLE (2020/02/07) – “Germany : Nearly 2000 homeless in Berlin, says census”, *Deutsche Welle*, URL: <https://www.dw.com/en/germany-nearly-2000-homeless-in-berlin-says-census/a-52288746>.

MICMAG (2009/12/08) – “Le chiffre : 110 000. Une estimation du nombre d'étrangers en situation irrégulière en Belgique”, *MICmag*, URL: <https://www.micmag.be/le-chiffre-110-000-une-estimation-du-nombre-d-etrangers-en-situation-irreguliere-en-belgique/>.

RIDOLE Mathilde (2020/01/28) – “Hausse de 33% des multipropriétaires en 5 ans”, *L'Echo*, Belgique Immobilier, URL: <https://www.lecho.be/monargent/analyse/immobilier/hausse-de-33-des-multiproprietaires-en-5-ans/10202802.html>.

RTBF (2019/10/03) – “Manifestation du Front commun des SDF à Bruxelles : 'Le système de l'adresse de référence n'est pas réaliste'”, *RTBF*, URL: https://www.rtbf.be/info/belgique/detail_manifestation-du-front-commun-des-sdf-a-bruxelles-le-systeme-de-l-adresse-de-reference-n-est-pas-realiste?id=10331441.

RTBF (2020/11/23) – “Dans le monde, les violences envers les femmes explosent depuis la pandémie”, *RTBF*, URL: https://www.rtbf.be/info/dossier/les-grenades/detail_dans-le-monde-les-violences-envers-les-femmes-explosent-depuis-la-pandemie?id=10638153.

Websites

CARITAS INTERNATIONAL (2019) – “Sans-papiers: oorzaken en gevolgen”, URL: <https://www.caritasinternational.be/nl/asiel-migratie/sans-papiers-oorzaken-en-gevolgen-long-read/>.

COMMISSARIAAT-GENERAAL VOOR DE VLUCHTELINGEN EN DE STAATLOZEN (2021) – “Asielstatistieken - Bilan 2020”, URL: <https://www.cgvs.be/nl/actueel/asielstatistieken-bilan-2020>.

EUROPEAN ASYLUM SUPPORT OFFICE (2021) – “Asylum Trends 2020 preliminary overview”, URL: <https://easo.europa.eu/asylum-trends-2020-preliminary-overview>.

FEDASIL (2020) – “Accueil des demandeurs d’asile”, URL: <https://www.fedasil.be/nl/asiel-belgie/opvang-asielzoekers>.

ONU FEMMES (2020) – “L’impact du COVID-19 sur les femmes et les filles”, URL: <https://interactive.unwomen.org/multimedia/explainer/covid19/fr/index.html>.

Lijst van afkortingen

AMA	Fédération des Maisons d'Accueil et des Services d'Aide aux Sans-Abri - Federatie van de Franstalige Onthaalhuizen en van de Diensten voor Thuislozenzorg
BFUH	Brusselse Federatie van Unie voor de Huisvesting
BGHM	Brusselse Gewestelijke Huisvestingsmaatschappij
BS	Belgisch Staatsblad
CGVS	Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen
CIRÉ	Coordination et Initiatives pour Réfugiés et Étrangers
DVZ	Dienst Vreemdelingenzaken
ETHOS	European Typology on Homelessness and Housing Exclusion - Europese typologie over thuisloosheid en sociale uitsluiting op vlak van wonen
EU	Europese Unie
FEANTSA	European Federation of National Organisations Working with the Homeless - Europese Federatie van Organisaties die met thuisloze mensen werken
FEDASIL	Federaal Agentschap voor de Opvang van Asielzoekers
G4S	Group 4 Securicor
GGC	Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie
IESSID	Institut d'Enseignement Supérieur Social de l'Information et de la Documentation
ISFSC	Institut Supérieur de Formation Sociale et de Communication
LOI	Lokaal Opvanginitiatief
MIVB	Maatschappij voor het Intercommunaal Vervoer te Brussel
NBMV	Niet-Begeleide Minderjarige Vreemdeling
NEOS	Niet-Erkende Opvangstructuur
OCMW	Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn
OVM	Openbare Vastgoedmaatschappij
SVK	Sociaal Verhuurkantoor
VN	Verenigde Naties
VZW	Vereniging Zonder Winstoogmerk

Illustratiestabel

Figuur 01	ETHOS-typologie aangepast aan de Brusselse context	11
Figuur 02	Dekking van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	19
Figuur 03	Globaal overzicht: verderling per categorie	26
Figuur 04	Globaal overzicht: aantal getelde mensen per categorie	26
Figuur 05	Globaal overzicht: evolutie per categorie van 2018 tot 2020	27
Figuur 06	Globaal overzicht: evolutie van het aantal getelde mensen per categorie van 2008 tot 2020	28
Figuur 07	Globaal overzicht: evolutie van het aantal getelde mensen per categorie van 2008 tot 2020	30
Figuur 08	Globaal overzicht: verdeling per leeftijd en per gender	31
Figuur 09	Globaal overzicht: evolutie van het aantal getelde mensen per gender en per leeftijd van 2008 tot 2020	32
Figuur 10	Globaal overzicht: verdeling per categorie volgens gender en leeftijd	33
Figuur 11	Globaal overzicht: evolutie van het aantal getelde minderjarigen per categorie van 2008 tot 2020	34
Figuur 12	Globaal overzicht: verdeling per leefsituatie volgens gender en leeftijd	35
Figuur 13	Openbare ruimte: evolutie van het aantal getelde mensen van 2008 tot 2020	36
Figuur 14	Openbare ruimte: verdeling per gender en leeftijd	37
Figuur 15	Openbare ruimte: evolutie van het aantal getelde mensen per gender en leeftijd van 2008 tot 2020	38
Figuur 16	Nood: evolutie van het aantal opgevangen mensen van 2008 tot 2020	40
Figuur 17	Nood en crisis: verdeling per leeftijd en per gender	40
Figuur 18	Nood: evolutie van het aantal opgevangen mensen per gender en per leeftijd van 2008 tot 2020	41
Figuur 19	Crisis: aantal opgevangen mensen per opvangvoorziening volgens gender en leeftijd	42

Figuur 20	Onthaalhuizen: evolutie van het aantal getelde mensen per type voorziening van 2008 tot 2020	43
Figuur 21	Onthaalhuizen: verdeling per leeftijd en per gender	44
Figuur 22	Onthaalhuizen: aantal opgevangen mensen per type voorziening	45
Figuur 23	Transitwoningen: aantal opgevangen mensen per leefsituatie	46
Figuur 24	Transitwoningen: verdeling per leeftijd en per gender	46
Figuur 25	Opvang voor asielzoekers: aantal opgevangen mensen per voorziening	47
Figuur 26	Asielzoekers: verdeling per gender en per leeftijd	47
Figuur 27	Begeleiding na herhuisvesting: aantal begeleide mensen per leefsituatie	49
Figuur 28	Begeleiding aan huis: aantal begeleide mensen per leefsituatie	50
Figuur 29	Begeleid wonen: verdeling per leeftijd en per gender	50
Figuur 30	Housing First: aantal begeleide mensen per leefsituatie	51
Figuur 31	Housing First: evolutie van het aantal mensen die begeleid worden in een Housing First programma	52
Figuur 32	Ontoereikende huisvesting: evolutie van het aantal getelde mensen per leefsituatie van 2008 tot 2020	53
Figuur 33	NEOS: verdeling per opvangmodaliteit	54
Figuur 34	Ontoereikende huisvesting: verdeling tussen onderhandelde bezettingen en kraapanden	55
Figuur 35	Pre-enquête: leefsituatie van de ondervraagde mensen	59
Figuur 36	Pre-enquête: inkomstenbronnen van de ondervraagde mensen volgens hun verblijfsstatus	60
Figuur 37	Pre-enquête: gebruik van diensten door de ondervraagde mensen	61
Figuur 38	Post-enquête: leefsituatie van de ondervraagde mensen	62
Figuur 39	Post-enquête: inkomstenbronnen van de ondervraagde mensen volgens hun verblijfsstatus	63
Figuur 40	Post-enquête: gebruik van diensten door de ondervraagde mensen	64

Bijlagen

ETHOS-typologie

What is ETHOS?

ETHOS is the European Typology of Homelessness and Housing Exclusion. It was developed by FEANTSA as a transnational framework definition for policy and practice purposes. It provides a shared language for transnational exchange. It does not attempt to harmonise national definitions of homelessness in Europe.

ETHOS classifies living situations that constitute homelessness or housing exclusion. ETHOS identifies 4 main categories of living situation: Rooflessness, Houselessness, Insecure Housing and Inadequate Housing. These conceptual categories are divided into 13 operational categories that can be used for different policy purposes, such as mapping the problem of homelessness, as well as developing, monitoring and evaluating policies.

	OPERATIONAL CATEGORY	LIVING SITUATION	GENERIC DEFINITION
Conceptual Category	1 People Living Rough	1.1 Public space or external space	Living in the streets or public spaces, without a shelter that can be defined as living quarters
		2.1 Night shelter	People with no usual place of residence who make use of overnight shelter, low threshold shelter
	2 People in emergency accommodation	3.1 Homeless hostel	Where the period of stay is intended to be short term
		3.2 Temporary accommodation	
		3.3 Transitional supported accommodation	
	3 People in accommodation for the homeless	4.1 Women's shelter accommodation	Women accommodated to experience of domestic violence and where the period of stay is intended to be short term
		5.1 Temporary accommodation/reception centres	Immigrants in reception or short term accommodation due to their immigrant status
	4 People in Women's Shelter	5.2 Migrant workers accommodation	No housing available prior to release Stay longer than needed due to lack of housing No housing identified (e.g. by 18th birthday)
		6.1 Penal institutions	
		6.2 Medical institutions (*)	
	5 People in accommodation for immigrants	6.3 Children's institutions/homes	
		7.1 Residential care for older homeless people	Long stay accommodation with care for formerly homeless people (normally more than one year)
		7.2 Supported accommodation for formerly homeless people	
Conceptual Category	6 People due to be released from institutions	8.1 Temporarily with family/friends	Living in conventional housing but not the usual place of residence due to lack of housing
		8.2 No legal (sub)tenancy	Occupation of dwelling with no legal tenancy illegal occupation of a dwelling
		8.3 Illegal occupation of land	Occupation of land with no legal rights
	7 People receiving longer-term support (due to homelessness)	9.1 Legal orders enforced (rented)	Where orders for eviction are operative
		9.2 Re-possession orders (owned)	Where mortgagee has legal order to re-possess
	8 People living in insecure accommodation	10.1 Police recorded incidents	Where police action is taken to ensure place of safety for victims of domestic violence
		11.1 Mobile homes	Not intended as place of usual residence
	9 People living under threat of eviction	11.2 Non-conventional building	Makeshift shelter, shack or shanty
		11.3 Temporary structure	Semi-permanent structure hut or cabin
		12.1 Occupied dwellings unfit for habitation	Defined as unfit for habitation by national legislation or building regulations
	10 People living under threat of violence	12.1 Occupied dwellings unfit for habitation	Defined as exceeding national density standard for floor-space or useable rooms
		13.1 Highest national norm of overcrowding	
	11 People living in temporary/non-conventional structures	11.1 Mobile homes	Not intended as place of usual residence

Note: Short stay is defined as normally less than one year; Long stay is defined as more than one year.

(*) Includes drug rehabilitation institutions, psychiatric hospitals etc.

ETHOS Light-typologie

A Harmonised Definition of Homelessness for Statistical Purposes

Sometimes referred to as ETHOS 'Light', this is a version of the ETHOS typology developed in the context of a 2007 European Commission study: *Measurement of Homelessness at European Union Level*. It is a harmonised definition of homelessness for statistical purposes. It is a pragmatic tool for the development of homelessness data collection, rather than a conceptual and operational definition to be used for a range of policy and practice purposes.

OPERATIONAL CATEGORY	LIVING SITUATION	DEFINITION
1 People living rough	1 Public spaces / external spaces	Living in the streets or public spaces without a shelter that can be defined as living quarters
2 People in emergency accommodation	2 Overnight shelters	People with no place of usual residence who move frequently between various types of accommodation
3 People living in accommodation for the homeless	3 Homeless hostels 4 Temporary accommodation 5 Transitional supported accommodation 6 Women's shelters or refuge accommodation	Where the period of stay is time-limited and no long-term housing is provided
4 People living in institutions	7 Health care institutions 8 Penal institutions	Stay longer than needed due to lack of housing No housing available prior to release
5 People living in non-conventional dwellings due to lack of housing	9 Mobile homes 10 Non-conventional buildings 11 Temporary structures	Where the accommodation is used due to a lack of housing and is not the person's usual place of residence
6 Homeless people living temporarily in conventional housing with family and friends (due to lack of housing)	12 Conventional housing, but not the person's usual place of residence	Where the accommodation is used due to a lack of housing and is not the person's usual place of residence

ETHOS Light-typologie aangepast aan de Brusselse context

Categorie	Volwassenen		♀	♂	♀♂	?	Minderjarigen	
1 · Openbare ruimte	707	16,1%	7,2%	75,5%	0,1%	17,1%	12	1,3%
2 · Noodopvang	1540	35,2%	33,6%	66,4%	0,0%	0,0%	388	41,6%
3 · Opvangvoorziening	727	16,6%	44,8%	54,7%	0,4%	0,0%	413	44,3%
4 · Instelling	Cijfers niet beschikbaar in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest							
5 · Niet-conventionele woning	1375	31,4%	15,5%	38,1%	0,0%	46,4%	120	12,9%
6 · Bij familie of vrienden	Cijfers niet beschikbaar in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest							
+ · Ziekenhuizen	31	0,7%	9,7%	90,3%	0,0%	0,0%	0	0,0%

Overzicht van de deelnemende organisaties aan de telling 2020

Dak- en thuislozenzorg

Accueil Montfort, Alias, AMA, Aprèstoe, Ariane, Belgium Kitchen, Bico-federatie, Bij Ons, Brussels Platform Armoede, CAW Brussel - Albatros, CAW Brussel - De Foyer, CAW Brussel - De Schutting, CAW Brussel - Hobo, CAW Brussel - Puerto, CAW Brussel - Vrienden van het Huizeke, CAW Brussel - Woonbegeleiding, Chant d'Oiseau / Vogelzang, Chèvrefeuille, Consigne Article 23, CPVCF, De Nieuwe 150, De Relais, Diogenes, DoucheFLUX, Dune, Een Eigen Dak, Een Hart voor Elkaar, Fami-Home, FEANTSA, Front Commun des SDF, Haard en Vrede, Hoeksteen, Home Baudouin, Home Victor Du Pré, Huis van Vrede, Jamais Sans Toit, La Fontaine, La Maison de la Mère et de l'Enfant, La Maison Rue Verte, Le Comité de la Samaritaine, Leger des Heils, Leger des Heils - Begeleid Wonen, Leger des Heils - Foyer Bodegem, Leger des Heils - Foyer Georges Motte, Les Biscuits, Les Copains du P'tit Bitume, Les Trois Pommiers, Lhiving, Nativitas, New Samusocial, Onderweg, Open Deur, PAG-ASA, Pigment, Portali, Resto du Cœur, RestoJet, Sint-Joost-ten-Node - La Maraude, Solidarité Grands Froids, SOS Jeunes, Source, Spullenhulp, Straatverplegers, 't Eilandje, Talita, Transit.

Verwante organisaties en diensten

Abaka, Amis du Béguinage, BFUH, BOOD - Brussel Onthaal Open Deur, Bruxelles laïque, Burgerplatform, Caritas International, Ciré, Collectif Santé 1040, De Buurtwinkel, Dienst Solidariteit, Dokters van de Wereld, Entr'Aide des Marolles, Erasmus Ziekenhuis, Fedasil, Forum Bruxelles contre les inégalités, Franstalige Rode Kruis van België, Fraternité Saint-Nicolas, Gai Logis, Habitat et Participation, Het Wederzijds hulpbetoon Sint-Gillis, Huis van Vrede - Café de la Paix, HUVAK - Huurdersunie van Anderlecht-Kuregem, Kind en Gezin, Kinderrechtencommissariaat, Koning Boudewijnstichting, La Forêt, La Poudrière, Le Minoir, Leger des Heils - Foyer Selah, Maison Médicale Le Noyer, Mentor Escale, Minor Ndako, Missionarissen van liefdadigheid, Modus Vivendi, New Residence Birmingham, OPGG - Overlegplatform Geestelijke Gezondheidszorg, Poverello, Projet Lama, Red Cross EU, Résidence Laila, Rizome-BXL, Smes-B, Snijboontje, SVK Sint-Gillis, UMC Sint-Pieter, Universitair Ziekenhuis Brussel, Vivaldi.

Openbare Centra Voor Maatschappelijk Welzijn

Anderlecht, Brussel, Elsene, Etterbeek, Evere, Ganshoren, Schaarbeek, Sint-Agatha-Berchem, Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Joost-ten-Node, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Pieters-Woluwe, Ukkel, Vorst, Watermaal-Bosvoorde.

Gemeentelijke
preventiediensten

Anderlecht, Brussel (Bravvo), Elsene, Etterbeek, Ganshoren, Jette, Schaarbeek (Latitude Nord), Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Pieters-Woluwe, Ukkel, Vorst.

Openbare diensten

HERSCHAM, Leefmilieu Brussel, MIVB, NMBS.

Universiteiten en Hogescholen

IESSID, IHECS, ISFSC, KU Leuven, Odisee,
UCL, ULB, ULiège.

Moreel engagement

Bruss'help verbindt zich ertoe om de deelnemers aan de telling, met name de geïnteresseerde "tellers" te betrekken bij de interpretatie van de gegevens. Op hun beurt verbinden de "tellers" die zich naar de toegewezen zone begeven zich toe om:

- de personen die in de openbare ruimte verblijven te respecteren. De tellers zorgen ervoor dat zij de mensen niet storen of wakker maken.
- enkel als de betrokken persoon het initiatief neemt tot een gesprek, mogen enkel vragen gesteld worden om de leeftijd van de persoon te achterhalen. Indien dit niet mogelijk is, mag er op geen enkele manier aangedrongen worden.
- de vertrouwelijkheid van de gegevens te respecteren door de verzamelde gegevens met betrekking tot deze personen en hun verblijfplaatsen enkel mee te delen aan de verantwoordelijken van Bruss'help in het kader van de dak- en thuislozentelling.

Formulier voor de nachtelijke telling

[illegible]

Formulier pre- en post-enquêtes (enkel beschikbaar in het Frans)

QUESTIONNAIRES
PRE & POST ENQUÊTES

FICHE QUESTIONNAIRE

LIEU DE L'ENTRETIEN
HEURE DE L'ENTRETIEN
NOM DE L'ENQUÊTEUR

NOTE AUX ENQUÊTEURS-TRICES

OBJECTIFS

L'enquête vise à mieux connaître les conditions de vie des personnes sans-abri. Nous espérons que les résultats de cette enquête permettront d'améliorer le travail social et les politiques publiques.

CONSIGNES

Ce questionnaire est anonyme et l'ensemble des informations collectées dans le cadre de cette enquête resteront strictement confidentielles.

MÉTHODE

Le questionnaire est subdivisé en trois volets thématiques : la situation de vie de la personne, les services auxquels elle a recours, son profil. Le questionnaire doit être envisagé comme un guide permettant de mener l'entretien : l'enquêteur-trice doit prendre le temps d'échanger avec la personne et veiller à ne pas poser les questions de manière intrusive.

APPROCHE

Globalement, la qualité doit primer sur la quantité : l'objectif n'est pas de remplir le plus de questionnaires possibles. Mieux vaut cinq questionnaires correctement complétés que quinze questionnaires incomplets.

SITUATION DE VIE

DEPUIS QUAND LA PERSONNE N'A PLUS DE LOGEMENT STABLE

RAISON-S DE LA PERTE DU LOGEMENT

ADRESSE

☐ Domicile
☐ Domiciliation chez un tiers
☐ Domiciliation dans un service

☐ Pas d'adresse
☐ Adresse de référence CPAS
CPAS (commune) :

TYPE D'ENDROIT DANS LEQUEL LA PERSONNE A PASSÉ SA DERNIÈRE NUIT

Espace public

☐ Rue
☐ Gare
☐ Jardin public
☐ Bâtiment public

☐ Métro
☐ Parking extérieur
☐ Terrain vague
☐ Centre commercial

Abri de fortune

☐ Cave / Grenier
☐ Véhicule
☐ Communs d'immeuble
☐ Tente

☐ Parking fermé
☐ Usine / Entrepôt
☐ Chantier / Friche
☐ Garage

Centre d'hébergement

☐ Samusocial
☐ Centre Ariane
☐ Hôtel réquisitionné
☐ Habitat accompagné

☐ Pierre d'Angle
☐ Croix-Rouge Trèves
☐ Plateforme Citoyenne
☐ Maison d'accueil :

Hébergement pour demandeurs-euses d'asile

☐ Appartement Initiatives locales d'accueil
☐ Logement dépendant d'une association

☐ Centre d'accueil pour demandeurs d'asile
Nom du centre :

89

Logement

☐ Logement (propriété / location)

☐ Logé-e chez un tiers (famille / ami)

☐ Logement dépendant d'une association

Chambre d'hôtel / Auberge de jeunesse

☐ Nom du lieu :

Communauté religieuse

☐ Nom du lieu :

Logement provisoire / non conventionnel

☐ Squat :

☐ Caravane / Mobil-home

☐ Occupation négociée

Centre médical

☐ Hôpital / Clinique / Maison de soin

☐ Médi-Halte

☐ Centre Enaden

Prison

☐ Nom de la prison :

LIEU OÙ LA PERSONNE A PASSÉ LA NUIT DANS L'ESPACE PUBLIC

.....

Exemples : à proximité de la gare du midi, dans le parc Maximilien, porte de Namur

REMARQUES SUR LES CONDITIONS DE VIE EN LOGEMENT

.....

Exemples : logement insalubre ou surpeuplé, menace d'expulsion

LA PERSONNE ÉTAIT-ELLE SEULE OU ACCOMPAGNÉE DURANT SA DERNIÈRE NUIT

☐ Seul-e

☐ Accompagné-e

Qui accompagnait la personne ? (partenaire, conjoint, enfant·s, ami·e·s, inconnu·e·s)

.....

RECOURS AUX SERVICES D'AIDE

SERVICES AUXQUELS LA PERSONNE A RECOURS	Jamais	Parfois 1 à 2 x / s	Souvent 3 x / s	Tous les jours
Hébergement				
• Samusocial	☐	☐	☐	☐
• Pierre d'Angle	☐	☐	☐	☐
• Centre d'Ariane	☐	☐	☐	☐
• Plateforme Citoyenne	☐	☐	☐	☐
• Hôtel réquisitionné	☐	☐	☐	☐
• Maison d'accueil	☐	☐	☐	☐
Alimentation				
• Restaurant social	☐	☐	☐	☐
• Distribution alimentaire	☐	☐	☐	☐
Administratif				
• Service social	☐	☐	☐	☐
• Accompagnement juridique	☐	☐	☐	☐
• Interprétariat	☐	☐	☐	☐
Médical				
• Hôpital	☐	☐	☐	☐
• Soins médicaux (associations)	☐	☐	☐	☐
• Réduction des risques	☐	☐	☐	☐
Hygiène / Détente				
• Douche	☐	☐	☐	☐
• Lessive	☐	☐	☐	☐
• Faire une sieste	☐	☐	☐	☐
Besoins pratiques				
• Vestiaire	☐	☐	☐	☐
• Consignes	☐	☐	☐	☐

AVIS ET OPINIONS SUR LES SERVICES

Exemples : telle association propose une aide de qualité, une autre devrait diversifier ses services

RAISONS POUR LESQUELLES LA PERSONNE N'A PAS RECOURS AUX SERVICES

Statut administratif de la personne

- ☐ En séjour irrégulier
- ☐ Pas d'allocations sociales
- ☐ Peur d'avoir affaire à la police
- ☐ Autre :

Fonctionnement de l'institution

- ☐ Accès difficile
- ☐ Accompagnement social obligatoire
- ☐ Absence d'anonymat
- ☐ Animaux de compagnie non autorisés
- ☐ Règlement d'ordre intérieur
- ☐ Consommation d'alcool interdite
- ☐ Tarifs
- ☐ Relations avec le personnel
- ☐ Horaires
- ☐ Autre :

Conditions d'accueil

- ☐ Manque d'intimité
- ☐ Problèmes de sécurité
- ☐ Nourriture
- ☐ Réputation du lieu
- ☐ Hygiène
- ☐ Autre :

REMARQUES

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

PROFIL DE LA PERSONNE

GENRE

- ☐ Homme
- ☐ Femme
- ☐ Transgenre

AGE

PAYS DE NAISSANCE

TITRE DE SÉJOUR

- ☐ Nationalité belge
- ☐ Réfugié-e reconnu-e
- ☐ Nationalité européenne
- ☐ Demandeur-euse d'asile
- ☐ En séjour irrégulier
- ☐ Autre :

Pour cet item, plusieurs cases peuvent être cochées : la personne peut par exemple avoir une nationalité européenne et être en situation irrégulière, ou bien avoir le statut de réfugié-e et la nationalité belge

RESSOURCES

- ☐ Travail avec contrat
- ☐ Pension
- ☐ Travail au noir
- ☐ Allocation personne handicapée
- ☐ CPAS (RIS / ERIS)
- ☐ Mendicité
- ☐ Mutuelle
- ☐ Vente d'objets
- ☐ Chômage
- ☐ Pas de ressources
- ☐ Autre :

SITUATION FAMILIALE

- ☐ Isolé-e sans enfant-s
- ☐ Isolé-e avec enfant-s
- ☐ Couple sans enfant-s
- ☐ Couple avec enfant-s
- ☐ Autre :

Nombre d'enfant-s concerné-s par le sans-abrisme ou le mal logement :

bruss'help.brussels

Verantwoordelijke uitgever

François Bertrand

Bruss'help

Verenigingstraat, 15 – 1000 Brussel

T : 02/880.86.89 – info@brusshelp.org – <https://brusshelp.org/>

Vereniging zonder winstoogmerk van publiek recht
Ondernemingsnummer: 0723.632.965 - RPR Brussel

Het rapport is beschikbaar op de website van Bruss'help.

Ce rapport est disponible en français.

Reproductie toegestaan mits de bron vermeld wordt.

Brussel, mei 2021

Met steun van

COMMISSION COMMUNAUTAIRE COMMUNE
GEMEENSCHAPPELIJKE GEMEENSCHAPSCOMMISSIE